

بھاگ سہاگ فرید^{۶۷}

(حضرت خواجہ غلام فرید دیاں چوٹو یاں کافیاں دی تشریح)

جوڑٹھہا

خالد اقبال

ناشر: سجاک ادبی سنگت شادون لُنڈ ضلع دیرہ غازیخان

سبھے حق لکھاری ہتھ ہتھیکے ہن

ناں کتاب

بھاگ سہاگ فرید

(حضرت خواجہ غلام فرید دیاں

چونویاں کافیاں دی تشریح)

مرتب:

خالد اقبال

مقام اشاعت

ملتان شریف

کمپوزنگ

شبیر بلوچ

سوہنپ

شاہد دھریجہ

سن اشاعت

۲۰۰۶ء

تعداد

۴۰۰

قیمت

۱۰۰ روپے

ناشر:

سجاک ادبی سنگت شادان لنڈ ضلع دیرہ غازیخان

انتساب

خواجہ فرید دی

فکری سُنجان تے پرکھ سانگے

کم کرن آ لے

سبھے لوکیں دے ناں

تذکرہ

تیند	سرناواں	کافی نمبر	لکھاری	پناں نمبر
1	بھاگ سہاگ فرید		خالد اقبال	6
2	بھاگ بھریا کم		محبوب تابش	9
3	ساڈے نال سداتوں وس پیا	10	ڈاکٹر انوار احمد	11
4	ٹوبھا بٹوا ڈے	196	مجاہد جتوئی	15
5	اجھو مارو ملیو	169	انتیاز فریدی	19
6	بے صورت صورت اولے	181	رفعت عباس	23
7	اج فال فراق ڈ سیندی ہے	163	رفعت عباس	27
8	آچنوں رل یار	167	شمیم عارف قریشی	31
9	پردیسی یار او پورب دی گھلے	183	محبوب تابش	35
10	سانول موڑ مہاراں	97	حمید الفت ملغانی	38
11	ایہاریت سکھی ہئی	92	مختار علی شاہ	42
12	ہن بٹھی فرید اشادول	251	ارشاد ملتانی	47
13	رت روندیں عمر نبھیاں	113	شمیم عارف قریشی	49
14	ہک ہے، ہک ہے، ہک ہے	268	شمیم عارف قریشی	52
15	سوہنے یار باجھوں	236	جاوید چانڈیو	55

16	روہی وٹھری ٹوبھا تاروے	222	ظہور احمد دھریجہ	64
17	عشق اولڑی پیڑوو	214	مختار علی شاہ	66
18	ویندیں ول کچھ وو پنل	138	محمد اسلم رسولپوری	68
19	نازک نازو جٹیاں	2	مزل حسین	72
20	جڈاں جایم پا کر جھولی	199	محمد اسماعیل احمدانی	80
21	صبح صادق صاحبی مانے	9	جاوید چانڈیو	85
22	شہرا نچھا البیلا	238	اسلم انصاری	92
23	رتھ دھیمیں دھیمیں ٹور	47	اسلم انصاری	96
24	اتھاں میں مٹھری	22	محمد اسلم میتلا	101
25	ہے ہے یار بروچل	21	محمد اسلم میتلا	105
26	اساں کنوں دل چا پو وے یار	33	ڈاکٹر اشوالال	109
27	کیا حال سناواں دل دا	15	مختار علی شاہ	114
28	ایک کافی کے مطالعہ سے		ڈاکٹر مختار ظفر	118
29	بن دلبر شکل جہان آیا	3	محمد اجمل مہار	120
30	قسم خدادی قسم نبی دی	4	محمد اجمل مہار	123

بھاگ سہاگ فرید

اجو کے دور وچ جڈاں جو نظریات تے مختلف فلسفیاں دی گالھ تھیندی پئی اے ورتا وے دی نویں ٹیکنالوجی اتے سائنس دیاں ایجادات نے جتھاں دنیا کوں ہک **Global Village** دی شکل ڈے ڈتی اے، اُتھاں سوچ، عمل، ورتارے، روایاں، سلامتی اتے امن بارے اقوام عالم دے سامنے نت نویں سوال وی رکھ ڈتن۔

قدیم تہذیب رکھن والیاں اقوام اپنے آپ کوں اپنیاں لوک روایات تے دھرتی دے رشتیاں وچوں، اپنے کلچر وچوں ڈیکھن دا تن مریندیاں پئیں، سرائیکی ڈیس وسیب (روہ، روہی، تھل، دمان) اپنیاں مضبوط تہذیبی، تاریخی، ثقافتی خصوصیات پاروں ہر لحاظ نال منفرد اتے نمایاں حیثیت دا حامل ہے ایس پاروں جو سرائیکی وسیب دیاں لوک روایات بہوں مضبوط ہن ایس وسوں دے بندے نے ایس خطے وچ ہک مثالی حیاتی گزاری ہے تمام تر حملہ آوراں دی لٹ مار دے باوجود ایس قوم دا، زبان دا زندہ رہ وچن حقیقت وچ تصوف دے رشتے دا معجزہ ہے اچ جڈاں جو منڈی دی معشیت وچ، نظریات تے خیالات وچ تبدیلی آندی پئی اے نویں ٹیکنالوجی دی وسعت پسندی تے اوندے اثرات ڈسن پئے گئیں۔ انہاں گالھیں دے باوجود حضرت خواجہ غلام فرید ہک علامت دے طور تے بیاوی طاقتور تھی تے سامنے آئے جنہاں اپنی شاعری وچ ویدانت، تصوف، لوک روایات کوں نہ صرف سمیٹے بلکہ اگوںہاں وی کہتے۔ گذریل 20 ویں صدی حضرت خواجہ غلام فرید دی تفہیم اتے تشریح دی صدی رہی اے۔ مختلف علماء، دانشوراں اتے تحقیق کاراں نے جنہاں وچوں مولوی عزیز الرحمن، علامہ طالوت، مولانا نور احمد فریدی، ڈاکٹر مہر عبدالحق، صدیق طاہر، دلشاد کلانچوی اتے بے شمار دانشور ہن۔ انہاں سب لوکاں نے حضرت خواجہ غلام فرید

دی شاعری وچوں عشق، وحدۃ الوجود، لینڈ اسکیپ، تصوف اتے انہاں دی انسان دوستی کوں کافی روایت دے حوالے نال جان دی کوشش کیتی اے تے ہک ویلا اتجھاوی آئے جو حضرت خواجہ غلام فرید تو مٹی شعور دا حوالہ بن کے سامنے آئے۔

ہن تھی فریدا شاد ول
مونجھاں کوں نہ کر یاد ول
جھوکاں تھیں آباد ول
ایہا نیں نہ وہسی ہک منی

میڈی خوش نصیبی ہے جو میں ریڈیو پاکستان ملتان توں پروڈیوسر دی حیثیت نال ”بھاگ سہاگ فرید“ نال ہک پروگرام کوں ترتیب ڈتا جیندا مقصد خواجہ سیں دے کلام کوں اجو کے ویلے وچوں ڈیکھن کجھن دی کوشش ہی جی 21 ویں صدی وچ خواجہ سیں کوں خراج تحسین دے نال نال خواجہ سیں کوں اچ دی حیاتی وچ انہاں دی شاعری سا کوں کینویں طاقت ڈے سگدی اے۔

اجو کے عہد وچ جڈاں جو کشمکش، عدم رواداری، تشدد تے تہذیبیاں دے ٹکراؤ جھیں سوالات دا سامنا ہے ایس صورتحال وچ صوفیاء دا کلام وت ہک واری سا کوں ہم آہنگی ڈے سگدے ایس تناظر وچ وسیب دے مختلف دانشوراں دے تعاون نال خواجہ سیں کافیاں بارے گالھ مہاڑ دا سلسلہ جوڑیا گیا انہاں دانشوراں نویں مکالمے، نویں بحث تے اتھ دی حیاتی کوں نویں **Angle** نال ڈیکھن دی کوشش کیتی۔ ریڈیو پروگرام ”بھاگ سہاگ فرید“ دی ایس کاوش کوں وسیب دے لوکاں پسند کیتا تے کجھ دوستاں اے رائے وی ڈتی جو خواجہ سیں دے کم دی نویں تشریح اتے تفہیم اجو کی سماجی تہذیبی حیاتی واسطے نویں احساس دا موجب بنڑا پئے تے ایس کم کوں کٹھا کیتا ونجے۔ ایس کم کوں سترن لکیاں میکوں کجھ دانشور دوستاں دیاں مختلف رسالیاں وچ چھپیاں کافیاں مطالعے وچ آئیاں، جنہاں وچوں کافی سوہنے یار باجھوں، تشریح جاوید چانڈ یوسہ ماہی سرائیکی بہاولپور تے کافی 199۔ از۔ محمد

اسماعیل احمدانی، سہ ماہی سرائیکی بہاولپور توں گھدیاں گئیں تے انہاں کوں وی ایس کم وچ شامل کیتا گئے میں اینکوں محض ادبی کم نہیں سمجھدا بلکہ میڈا خیال ہے جو ایہ کم سرائیکی تہذیب ثقافت دی نویں دریافت دے نال نال بنیاں تو ماں کوں نویں اکھ نال ڈیکھن دا وسیلہ وی بنسی۔

ساڈی خوش نصیبی ہوسی جو اساں اپنی گذران، اپنی حیاتی، اپنی تاریخ تہذیب، ثقافت کوں صوفی شاعر حضرت خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں وچوں ڈیکھوں کیوں جو کافی محض شاعری یا گائیکی دے انداز داناں نہیں بلکہ اے حیاتی دے اظہار داناں وی ہے انسان دا اپنے خالق نال رشتہ، ایس کائنات دے اسرار و رموز تے بندے دا بندے نال تعلق کافی دا موضوع ہے حضرت خواجہ غلام فرید دی سرائیکی کافی اسادی تہذیب و ثقافت دے صدیاں دے سفر وچ ایس خطے دے لوکاں دے دلاں دی دھڑکن طرح سمائی ہوئی ہے تے ہک روشن منارے وانگوں سرائیکی کافی حیاتی دے استعارے کوں سمجھن وچ معاون ثابت تھئی اے، حضرت خواجہ غلام فرید حیاتی دے اسرار و رموز اسادے اُتے آشکارا کریندین او حیاتی دے تہہ در تہہ پیچیدہ مسائل کوں بہوں سہولت دے نال کافی وچ بیان کریندن تے ایس گالھ وچ وی کوئی شک نہیں جو حضرت خواجہ غلام فرید دیاں کافیاں دی تشریح اتے تفہیم ہر دور وچ تھیندی رہی اے تے ایہ کتاب وی ہک تسلسل دی واہندہ حصہ ہے تے ایہو خواب ہے جو خواجہ سیں دی کافی دا کلام اساکوں ہک پھیریں ول جیون دے سکھ سوکھ دا کوئی نواں سنیہا ڈے سگدے۔

خالد اقبال

(ریڈیو پاکستان)

بھاگ بھریا کم

انگریزی دا ہک محاورہ ہے **Pregnant with meaning** جیندا معنی ہے ہر وار پڑھن نال نواں مفہوم ڈیون اصلوں اینویں جینویں پھل آلا کئی دن ہر رت وچ نویں پھل ڈیندے۔ جیکر اساں ایہا گال خواجہ فرید دیاں کافیاں راہیں آکھوں تاں کجھ نئی ترانویں نہ ہوسی ایس پکے دی لوڑھ کوں سمجھیندیں ہوسیں سرائیکی زبان وچ نویں اسلوب دے شاعر تے دانشور سیں خالد اقبال ہوریں خواجہ سیں دیاں کافیاں کوں اجوکے ویلھے دی کہیں جھال اچوں ڈیکھن، سمجھن، جانن تے پرکھن دی اہر سانگے وکھو وکھ فرید سجان لوکیں دے کم کوں کٹھا کرتے ”بھاگ سہاگ فرید“ دے نال کتابی صورت پیش کیتے۔

اتجھے ویلھے بھونیں دے ٹوٹے تیں گھٹو گھٹ چھی ہزار علاقائی زباناں و سدیاں رسدیاں ہن۔ زبانیں دے ایس اجڑ وچ سرائیکی اپنی ماء بولی کوں کینویں کینویں سنبھلیندے پلیندے پینیں اے کہانی چسولی وی ہے تے ڈکھی وی چسولی ایس جو کہیں وی وکی دی سرکاری تے غیر سرکاری اگوانی باجھ ایند اپندھنت اگوںہاں ہے۔

ڈکھی ایس ہے جو اینکوں غیریں دے نال نال اپنیں دے دروہ تے زلھھ وی بھوگنے پوندے پینیں پر کجھ فقیر جیرھے ناں نموز تے سستی مشہوری کنوں اُکا پریں ہن اپنے پورھے، اپنی رت تے حق حلال دے رزق اچوں ایند ابھانگاں رکھدے، آندن جیہیں پاروں ساکوں، آون آلے ویلھے وچ ایس زبان تے ادب دے ودھارے سانگے حالات چنگائی آلے پاسے ویندے ڈسدن۔

خالد اقبال کافیاں دی ایس تفہیمی چون نال چھڑانہ سرائیکی زبان و ادب دی خدمت کیتی

ہے بھل اے سبھ کم تاں بی اے تے ایم اے سرانیکی دے طابعلمیں دیاں نصابی لوڑھاں
وی پوریاں کریندے۔ اج ساکوں اتجھے کم دی ودھ لوڑھ ہے اللہ کرے مینہ دی ایس پہلی کئی
کوں ڈیکھنھیں دا حوصلہ ودھے تے او، وی ادب دے تے لوکیں سانگے دھوبول کے آون
میڈے واسطے سعادت دی گال ہے جو ایس بھاگ بھرے کم وچ میں خالد اقبال دے نال
نال رہ گیاں تے چھیکو ایندے چھین دا ثواب وی ساڈی سنگت دے بھانگے وچ آئے۔
جے اللہ لگی گال کرتے تاں سچ ایہو ہے اے سبھ خالد اقبال دی پورہیت طبیعت، خلوص،
ایمانداری تے سرانیکی زبان و ادب نال محبت پاروں ممکن تھئے۔

محبوب تابش

جھوک سرانیکی

دولت دروازہ ملتان شریف

۲۵ مئی ۲۰۰۶ء

کافی نمبر: 10

ص نمبر: 25

ڈاکٹر انوار احمد

ساڈے نال سدا توں وس پیا	وس، ہس رس دلڑی کھس پیا
سر وچ درد، دماغ خماری	تیلے رتڑے، ہنجر وں جاری
چیرے جھورے، دل آزاری	تن سولاں دے وس پیا
بے پت دی بے پتڑی یاری	ظلم آندھاری، بے زواری
پہلوں لٹ لٹوا دل ساری	پچھیں چوری، نس پیا
ہجر سوا کئی سود نہ پاپیم	چوٹیاں گھٹم، حال ونچایم
نتاں کیتم، سیس نوایم	نک گھر ژیندیں، گس پیا
پیش کیتا جیں فہم، فکر کوں	لیت لعل دی ار کھر کوں
کر کر شکر، نہ ڈتڑس سر کوں	عشق دی راہ ایچ پھس پیا
لانے پھوگ فرید، سہیساں	سٹ گھر بارتے بار وسیساں
گرڑی تے ونج جھوکاں لیساں	اچکل ٹوبھا وس پیا

خواجہ فرید سنیں دی اصل عظمت ایس گالھ وچ ہے کہ انہاں نے ایس پورے
خطے دے اندر جو محرومیاں ہن خوشیاں ہن اتھاں Nature جو لوکاں دے نال
کریندی ہے مختلف طرحاں دے رنگ روپ ڈکھیندی ہے اتے لوک جو
Nature توں توقعات رکھیندن اوندے بارے وی ول سب توں ودھ ایہہ جوہک
خاص صنف جیندے اندر غنائیت وی موجود ہے انہاں نے (خواجہ سنیں) ایندے وچ

خاص اضافے وی کیتن، ذخیرہ الفاظ دے حوالے نال وی اسماں سمجھدے ہیں کہ سرائیکی زبان نے جے کوئی وڈا ذخیرہ الفاظ حاصل کیتے تاں او خواجہ سنیں دی ذات توں کیتے۔ انہاں دیاں کجھ کافیاں اتجھیاں ہن جیرہیاں ہر بندے دی زبان اُتے ہن۔ کجھ لوکاں نے انہاں دے اشعار دی خاص طرحاں دے نال تشریح کیتی اے۔ انہاں دی شاعری وچ ہک مذہبی حوالہ وی ہے تصوف دا حوالہ وی ہے اتے خاص او حوالہ وی ہے جو کجھ کافیاں ہک خاص ردھم دی وجہ نال شہرت رکھیندن۔ مگر میں سمجھداں کہ خواجہ سنیں اوں روایت دے شعراء وچوں ہن جنہاں نے عاشق دے نسائی قالب کوں اہمیت ڈتی اے۔ عورت ساڈے ایں خطے وچ، ایں کلچر دے وچ اوندی جو داخلی محسوسات ہن، اپنیاں کجھ محرومیاں دی وجہ نال، دوریاں دی وجہ نال، اظہار وچ بعض گالھیں نی آسگدیاں اُتے کجھ اتجھا کہ اوں روایت دے وچ ساڈے بہوں سارے شاعراں نے اپنے آپ کوں عاشق بنائے اتے تربیت دے روپ وچ بنائے، ایں پاروں اسماں ڈیہدے ہیں خواجہ سنیں دی ہک کافی ہے:

ساڈے نال سدا توں وس پیا
ہس رس دل کھس پیا

ایہہ پوری کافی ہے جیرہی جو ہک خاص فضا بنیدی ہے جیندے وچ ہک خاص کیفیت ہے او کیفیت اے ہے کہ جیرہا انسانی محبت دا حقیقی جذبہ ہے او جذبہ نہ صرف انسان دے ساڈے تعلق کوں قائم کریندے بلکہ مختلف اوندے رنگ روپ ڈکھیندے ایندے وچ کہیں ویلھے تاں ہک خود سپردگی دی کیفیت ہے اُتے اوندے وچ ہک طلب وی ہے دعوت وی ہے۔ اُتے نال نال مختلف معانی جیرہے بندے دی ذات اُتے منکشف تھیندن، جینویں جینویں تبدیلی آندی ہے اونداسارا اظہار ایں انداز دے نال ایں کافی وچ ذکر ہے میکوں تاں ایں پاروں ایہہ کافی ہک ڈرامے دے مناظر وانگوں اپنے قریب لگدی ہے جیندے وچ کہیں ویلھے اینویں محسوس

تھیندے جو ایں کافی وچ کھل ہس، امنگ ترنگ دی گالھ ہے خوشی دی گالھ کیونکہ ساڈے پاسے عشق داناں آندے ای ایہہ سمجھیا ویندے جو عشق ڈاڈھی اوکھی منزل ہے تے عشق محض سول ڈکھ درد داناں ہے ایندا کوئی پہلو وصال والا کوئی اسماں ایں کافی وچ عشق وچ وچھوڑے توں ہٹ کے فضا ڈیہدے ہیں۔ میں جینویں پہلے ذکر کیتے ساڈے ویسی کلچر وچ تربیت اپنے جذبات دا اظہار نی کر سگدی حالانکہ محبت کرن دی اہلیت تربیت رکھدی ہے مرد دے مقابلے وچ، چنانچہ خواجہ سنیں نے تربیت دے لب و لہجے وچ تربیت دی ذات کوں سامنے رکھیندے ہوئے اوندیاں مختلف کیفیتاں کوں سامنے رکھیئے تے ول اوندے مختلف چیزاں کوں سامنے رکھیئے تے اپنے آپ کوں اتجھے رنگ دے وچ گھن آئین کہ طلب دے جذبے دے تحت محبوب نال تعلق ایں کافی وچ ودھدا ڈسدے، طلب دی راہ وچ بھانویں جو مشکلات پیش آندیں مگر ایں طلب دی رات وچ خواجہ سنیں نے ڈسائے جو کوئی وی بندہ اللہ سوہنے نال محبت کر ای نہیں سگدا جیرہا بندیاں نال محبت کرن دی اہلیت نی رکھدا۔ جیرہا بندہ فطرت دیاں رمزوں کوں نہ جاندا ہووے، او تخلیق کرن آ لے دیاں رمزوں کیا جھسی؟

جئیں مختلف بدلاں دے رنگ نی ڈٹھے، جئیں بھونیں اُتے ترہہ نی ڈٹھی،
جئیں بھونیں کوں سیراب تھیندے نی ڈٹھا اُتے طلب کوں نی جانیاں سمجھیا،
Nature دے مظاہر تے جئیں غور نی کیتا او بھلا پوری دھرتی دے نال لوکاں دے
نال اُتے تخلیق کار دے نال رشتہ اوندے معنی اوندے اُتے کھل نی سگدے۔ ایں
پاروں اسماں آکھ سگدے ہیں جو خواجہ فرید سنیں دی عظمت ہے میڈے نزدیک
انہاں دیاں بہوں ساریاں کافیاں ہن مگر اتجھیاں کافیاں انہاں دی ہک
Reading کرنی چاہیدی ہے جیندے وچ انہاں دی ایہہ ہک مختلف چیزاں
سامنے آون جیرہی شاعرانہ صلاحیت ہے او ہک رمی اُتے معاشرے دی مقبول

موضوعات توں ہٹ کے اپنے اوں خاص طرحاں نال حیاتی کون ڈیکھن دا اسلوب اپنی Vocabulary اپنا ذخیرہ اپنا لہجہ تے تخلیقی کیفیت اوندی وجہ نال قائم راہندی ہے جیندے وچ ول کجھ ایس اظہار تھیندے جو:

لاہٹے فرید پھوگ سہیساں

سٹ گھر یار تے ویساں

کرڑی دے وچ جھوکاں لیساں

کلہا ٹوبھا وس پیا

ایہہ اونویں ہے جینویں کافی دا آغاز تھیا ہی ہک امید اتے امنگ کول تے ایس کافی دا اختتام وی انویں ہے ایس کافی وچ پڑھدے ہوئے لگدے جو ٹوبھا ساڈے اندر وی موجود ہے۔ اوں رشتے اتے تعلق دے خمار وچ وی موجود ہے جیندے ذریعے نال ہک اعتماد ہوندے جو بھانویں ساڈے کول رسمی آسودگی دے حوالے بھیج و نجن نال اوندے کول (عاشق رسول) ہک طاقت ہوندی ہے جیندے نال او ہک بی دنیا تخلیق کر سگدے۔ ایس کافی دا ایہہ پہلو اتجھا ہے جیندے پاروں میکوں ایہہ کافی بہوں چنگی لگدی ہے۔

کافی نمبر: 196

ص نمبر: 193

مجاہد جتوئی

بے رنگ راول دے کیتے
دل سنگ سانول دے سوا
سک سکھ سبھو صحی سچ کھسے
دشمن، بچن ہر ہک ہسے
کیتو پنل وہ ویر دے
ڈکھڑے ڈتونی ڈھیر دے
دلڑی غماں دی بھینٹ ہے
پر بت جبل چٹ ڈینٹ ہے
سب آس ہو گئی یاس ہے
مونس نہیں کوئی پاس ہے
آرد فرید ایس التجا
دارد گدا امید ہا

روندی وتاں رڑدی وتاں
سو سول لکھ سٹھنے سہاں
ڈکھرنج ویرھے وچ وے سے
ٹوکاں کریم سارا جہاں
ونج کچ لایو دیر دے
سینج بر پھراں سر بھر ڈہاں
سولاں ڈکھاں داوینٹ ہے
چاڑھیاں چڑھیاں لاہیاں لہاں
ہر دم اداس ہراس ہے
ہے دل کہناں دلبر کہاں؟
رحمے بحال بے نوا
صد گونہ ز الطاف شہاں

خواجہ غلام فرید دے دیوان وچ کافی نمبر 196, 197, 198 اتجھیاں

کافیاں ہن جیندے وچ روہی دے ٹوبھے بارے شاعری کیتی گئی ہے۔ میں کافی

نمبر 196 دی کیفیت یا شرح بارے اپنی گالھ اگاں ٹریساں۔ بنیادی طور تے ایس کافی وچ چولستانی ماحول وچ پانی دی ضرورت ہا منے آندی ہے تے اوندے نال اتھ دے ماحول دی جو منظر کشی خواجہ سئیں نے ایس کافی دے راہیں کیتی ہے او بہوں خوبصورت ہے خواجہ سئیں آہدن:

ٹوبھا بٹوا ڈے پکا تر تاڑتے سندھڑ و دور اتاڑتے
صبح سہوریں گھبکن مٹیاں جو پھڑ دے اگواڑتے
روہی راہوے روہیں دھماں ہوک پووے وچ ماڑتے

اساں جنیں ویلھے ایس کافی راہیں ہک منظر نامہ ڈیہدے پئیں تاں اسا کوں ہک عجیب جھیاں خوبصورت ماحول ڈکھالی ڈیندے کہ جنیں ویلھے پانی آسی تاں پانی دے نال حیاتی دی بالچل شروع تھی ویسی آتے جنیں ویلھے سنج صبا حیں تھیں تاں صبح سہوریں کوں وسدا گھر لوک آبادی ڈسدی ہے۔ کھیر دی رات کوں جاگ لاڈتی پئی ہئی۔ سویرے اونکوں لوڑن دا ویلا آگئے تے صبح سہوریں پہلی پہلی آواز جیڑھی کن وچ پوندی ہے اوں کیفیت کوں جے ڈیکھوں تاں:

صبح سہوریں گھبکن مٹیاں
جو پھڑ دے اگواڑتے

آتے اتھ جتھاں حیاتی اپنی سبھو رنگارنگی نال موجود ہے اتھ ہک اتجھا ٹوبھا ہووے جیندے وچ پانی بہوں زیادہ ہووے تے اوندے آسے پاسے خوشی تے شادمانی دا سامان اتنا زیادہ ہووے:

روہی راہوے روہیں دھماں
ہوک پووے وچ ماڑتے

یعنی ساری دنیا وچ ہکو ای ٹوبھا مشہور ہووے آتے او کیرھی جاہ تے

ہووے:

اچڑے پڑے سب ساگر دے
چڑھیاں پوم پہاڑ تے
چوٹرفوں ویہہ پانی آوے
سوہٹی صاف جھکاڑ تے
پاک ڈاہر وچ ٹوبھا ماروں
نہ جھت جھاڑ اجاڑ تے

یعنی اتنی خوبصورت جاہ ہووے جیندے آسوں پاسوں خوبصورت اچے پئے ہوون انہویں پہاڑ وانگوں ہوون۔ ایس کوں منظر جے اساں Imagin کروں جو روہی ہک اتجھا ٹوبھا ہووے جینکوں ہک رستہ نہ ہووے بلکہ چوٹرفوں ویہہ پانی آوے سوہٹی جاہ صاف جھکاڑ تے آتے ایس ٹوبھے والی جاہ کوئی آلاش نہ ہووے پانی کوں گدلا کرن والی کوئی شے نہ ہووے پانی خاص جھکاڑ والی جاہ تے کٹھا تھیوے۔ ایس کافی وچ خواجہ سئیں پاک ڈاہر دی گالھ کرتے سا کوں ہک خاص روحانی کیفیت والے پاسے گھن ویندن۔ اساں پاک ڈاہراں جاہ کوں وی آکھ سپگدوں جتھاں کہ کہیں قسم دی آلودگی نہ ہووے آتے اینکوں اساں صاف دل وی آکھ سپگدے پئیں۔ یعنی دل ٹوبھے کوں صاف کروں تے ایس دل وچ آپس وچ کوئی نفرتاں جھگڑے جھپڑے نہ ہوون۔ جینکوں خواجہ سئیں جھت جھاڑ اجاڑ پئے آہدن۔ اوندامطلب ہے جو اتجھی کیفیت وی نہ ہووے جو ایس ٹوبھے محبت والے ٹوبھے دا پانی سب دا ہووے خواجہ سئیں ایس کافی دے بند وچ ہک کشادگی آتے بندے نال بندے دی محبت کوں اس قدر وسیع کریندن جتھوں انہاں دی وسیع القلمی دا اندازہ تھیندے فرمیندن:

روہی واس سھے لڈا وین
اپنیاں جھوکاں ساڑ تے

یعنی او جاہیں جتھاں لوکاں کوں حیاتی دی خوشی آتے جیون دے اسباب نہیں

ملدے او انہاں جاہیں کوں ساڑتے ایس ٹوبھے درلڈ آسن۔ یعنی اسماں اپنے دل وچ اتلا وسعت رکھدے ہئیں جو سارے روہی واس ایڈوں اڈوں لڈ آسن تے اسماں پھلوں ڈھبے تے تھورا چالیسوں تے دینولاڑتے منت چالیسوں یعنی اتھ وسدے لوکاں کوں آکھسوں جو آ و بابا ایہہ ٹوبھا ایہہ پانی تہاڑا ہے تے تہاڑے کیتے ہے۔ ایہہ رب دی ڈٹی ڈات ہے اتے ایندے وچ سارے شریک ہوں اتے ٹوبھے دی وجہ نال جو منظر بنسی اتے چنورے ہوسن اتھ جیڑھی سہاون دی گالھ ہے او پانی تے چھکاؤن دا جو فرق ہے او ہوا ای راہن تے سہاون دا فرق ہے۔

آن فرید سہیساں چنورے

شہر بزار اچاڑتے

ایہہ منظر کجھ ایس طرحاں ڈکھالی ڈیندے یعنی جو شہر بزار دیاں مصنوعی رونقاں ہن شہر دی جو چھک تان ہے اونکوں چھوڑتے اتھ صاف پاک سوہنی جاہ دے اتے جتھاں اطمینان ہے سکون ہے حیاتی واسا مان ہے لوکیں اندر نفرت کوئے نی آپت دی چھک تان کوئے نی ہوس کوئے نی میں اتھ آوساں۔

کافی نمبر: 169

ص نمبر: 166

انتیاز فریدی

اَجھو مارو ملیو دل نہ ماندی تھی
سوھے سجھ کوں ساڑتے وِج مِتراندی تھی
باندی بردی یار دی بر دی باندی تھی
غیروں اُلقت یاردے دِڑی واندی تھی
نینہ بھیندیں مرگیم پنل کاندھی تھی
تانگھ فرید کوں آکھدی بر ڈو پاندھی تھی

حضرت خواجہ غلام فرید دی شاعری اپنے معیار دی بنیاد تے آفاقی حیثیت رکھیندی اے۔ جیکر موضوعاتی اتبار نال ڈیکھوں تاں ہمہ اوست، تصوف، منظر نگاری، عشق اتے ہجر و فراق جہیں رنگیں نال بھر پور ہے۔ ہر کافی اپنے موضوع دے اتبار نال مکمل ہے۔ اتے کلام دا ہک حُسن اے وی ہے جو جیڑھی کافی کوں جتلا واری پڑھو اوندی چاشنی اچ وادھا تھیندے ویندا۔

زیر نظر کافی سہیں عزیز الرحمن خان، مولانا نور احمد خان فریدی اتے سہیں جاوید چانڈیو دے مرتبہ دیوانیں اچ 169 نمبر تے درج اے۔ چھوٹی بھردی اے کافی روایتی مطلع دی پابندی کنیں آزاد اے۔ کافی دے گل چھی شعر ہن۔ ہر شعر اپنے معنی

اِس شعروچ ہک عاشق صادق دی خواہش اظہار وڈے نمائے رنگ اِج
 کیتا گئے۔ جیڑھا دنیا دار عاشق دے اپنی محبت دے خراج منگن دے انداز کنوں
 انتہائی مختلف ہے۔ آپ اپنے محبوب کوں منت کریندن جو اے میڈا بے رحم سنگدل
 محبوب آ میں ساری زندگی تیڈی پیت بھیندیں گزاری ہم آتے ہمیشہ تیڈے وصل
 دی خواہش کریندا رہ گیاں لیکن توں میکوں میڈی زندگی اِج نوہیں ملیا۔ ہن میں اِس
 دنیا کوں چھوڑی وینداں۔ توں آخری وقت اِج آتے میڈی میت کوں مونڈھاتاں
 ڈے۔ تاں جو میں دنیا دے ویار کنیں وی بچ پوواں اتے میکوں اپنی محبت دے سچے
 ہوون داوی یقین آونجے۔

کافی دا آخری شعر ملاحظہ فرماؤ:

تانگھ فرید نوں آکھدی
 بر ڈو پاندھی تھی

کافی دا آخری شعر اپنے مفہوم دے اعتبار نال کافی دے پہلے چار شعریں نال
 رلدے۔ اِس وچ خواجہ صاحب فرمیندن جو محبوب کوں ملن دی سک یا منزل تیں چکن
 دی خواہش اے مطالبہ کریندی اے جو محنت آتے کوشش کوں جاری رکھیوں تاں
 مطلب حاصل کرن اِج تھا کوں آسانی تھیسے آتے تاں ضرور منزل تیں چکسو۔
 المختصر خواجہ فرید نے اِس کافی سا کوں منزل تیں چکن واسطے مسلسل عمل دا
 درس ڈیندی اے۔ جیڑھا عاشق صادق دا وطیرہ آتے کامیاب زندگی دار ازاے۔

کافی نمبر: 181

ص نمبر: 178

پروفیسر رفعت عباس

بے صورت، صورت اولے
 ہر ہر جا وچ رانجھن ماہی
 سب سُر انہد مری واہی
 وَفِي أَنْفُسِكُمْ بھیت بتاوے
 لَوْ دَلَيْتُمْ گیت سناوے
 جو گئی دل ڈوں دھیان رکھیسے
 اشنیت گل اٹھ ویسی
 ہک جا ہن احکام شریعت
 تھیوے کیا دریافت حقیقت؟
 نہ رُل ڈکھڑی روہ جبل وچ
 پھولیں دوش کنار بغل وچ
 فخر جہاں ہک ریت سجھائی

کر ناز ادا گھنڈ کھولے
 آیا نال صفات کماہی
 رمز حقائق چولے
 نَحْنُ اقْرَبُ بَيْنَ وَجَاوے
 لفظ اَنَا الحق پولے
 سارے کچھڑے راز کوں پیسی
 بھج پوسن سبھ بھولے
 ہک جا ہن اسرار طریقت
 کون ایہہ پھولے پھولے؟
 نہ تھی اوکھی مارو تھل وچ
 یار پتل ہے کولے
 اصلوں حاجت رہی نہ کافی

دل جو جو دھم دھام مچائی تھیں گن گیان سمولے
 رنگ پور دے بہن پنتھ نیارے ہک نون پوڑے ہک نون تارے
 ہک پیا جیتے ہک پیا ہارے تلدے ماسے تولے
 فاش فرید ایہہ وعظ سٹا تون عالم، جاہل شاہ، گدا کون
 جے کئی چاہے فقر فنا کون اپنے آپ کون گوملے

بے صورت صورت اولے

کر ناز ادا گھنڈ کھولے

صوفی داکم شنیں کون رلاتے ڈیکھن ہے۔ اوہ ہجرتے وچھوڑے وچوں
 وصال تے ملاپ دوں پندھ کریندے۔ خواجہ غلام فرید ہنیں دی ایہہ کافی وی وحدت
 الوجود دی رمز نال بندے خدا تے کائنات کون ہک وڈے سانگے وچ جوڑیندی
 اے۔ بے صورتی وچوں صورت وچ آون عین وصال اے۔ جے ایہا گالھ بندے
 اُتے کھل ونجے تے اوہ ہک وڈے مان نال حیاتی کر سگدے۔ اوہ ایں جہان دی
 ازلی تے ابدی سانجھ ہنڈ اسگدے۔ صوفیادے نیڑے ایہہ جگ جہان سارا اللہ دی
 ذات دا اپنی صفات دوں پندھائے تے ہر صورت اوندی کہیں نہ کہیں صفت دی شاندا
 اے۔ اول تون بنا اتھاں کوئی شے کوئی نی۔ سبھ اوہ آپ اے۔ جڈاں سبھ اوہ آپ ای
 آپ اے تاں وت تھ کیڑھی شے دی اے۔ تروٹ کیڑھی شے دی اے۔ ایہہ
 وچھوڑا کتھوں پئے دیندے۔ ایہا جاہ اے جتھوں ہک صوفی شاعر الویندے۔

ہک اے ہک اے ہک اے ہک دی دم دم سک اے
 ہک دے ہر ہر جا وچ دیرے کیا اُچ اے کیا جھک اے
 جیڑھا ہک کون ڈو کر جانے او کافر مشرک اے

اتھاں کافر، مشرک دے معنی وی بیی طرحاں تھی کھردن۔ ہر اوہ طاقت
 جیڑھی بندے اوندے رب تے اوندی کائنات وچ کار و تھ پیدا کرے۔ وچھوڑا گھتے

اوہ کافر تے مشرک اے۔ تے جیڑھا اتھاں سبھ کون عین وصال بنا ڈیوے اوہ عاشق۔
 صوفی دے نزدیک عشق ہی اوہ طاقت اے جیڑھی ملاپ دی موجب اے۔ جینویں
 سچل آہدے:

عاشق تماشہ آ ڈیکھیں

ایں برہا دی بازار دا

جے عشق آغاز تھی ونجے جے عاشق آونجے تاں برہا مکل ویندی اے۔ ایہا اوہ
 رمز اے جیڑھا ہک صوفی شاعر چاندے۔ کیوں جو صوفی شاعر آپ وی ہک عاشق اے۔
 اوہ محبوب کول پورے ناز نال، پوری ادا نال گھنڈ کھلیندا ڈیڈھے۔ تے
 اونکوں پتہ لگدے ایں جہان دی ہک ہک شے وچ اوہو محبوب آپ جلوہ پیا ڈیندے۔
 ہر ہر جا وچ رانجھن ماہی سبھ سُر انہد مرلی ماہی
 آیا نال صفات کماہی رمز حقائق بولے
 گالھ اینویں اگاں ٹردی پئی اے جو اوہ محبوب رانجھن وانگوں درس و نڈیندا
 پئے اتھاں شاعرانہ ورتارا اے وی ہے جو ایہہ کل جہان ہیر وانگوں اے جتھاں اوہ
 محبوب رانجھن بن تے آگئے۔ وحدت الوجود دی ایں تند چکھوں وصال دی رمز
 جاگدی ہوئی آپ نظر دی پئی اے۔

اتھاں ہوں ساکوں خبر پوندی اے جو ہک صوفی شاعر کیتے وحدت الوجود اوہ
 رمز اے جیندے نال اوہ ہجر کون مکلیندے۔ تے وصال دی سک کون اگونہاں
 کریندے۔ اسماں ایں تاریخ دی واہند وچ ڈیڈھے ہیں جڈن وی ایہہ جہان کہیں
 ہجر دی مار اچ ہوندے کوئی صوفی شاعر ساڈے سامنے آندے۔ اپنے عشق دی پوری
 تول اچوں اوہ جگ جہان کون نواں کر کھڑیندے۔ بندے دا بندے نال ترٹیا ہو یا
 سانگا، پورے سماج دی ترٹ بھج، سیاسی تے سماجی حیاتی دے کلہیپ۔ ایہہ سبھ ہک
 وڈے ہجر دا تانا پٹیا ہے۔ ایہا اوہ جاہ اے جتھاں بندہ بہوں وڈی و نڈدی مارتے اُتے

اپنے رب توں وی پرو بھرا تھی کھڑ دے۔ صوفی شاعر ول ہک پھیریں ایہہ سبھ سانگے
جوڑ ڈیندے۔ اوہ جگ جہان کوں ول ہک پھیریں گنڈھ کھڑیندے۔

نہ رُل ڈکھڑی روہ جبل وچ

نہ تھی اوکھی مارو تھل وچ

پہلو دوش کنار بغل وچ

یار پنل ہے کولے

صوفی شاعر ایہا تاں خوش کلامی کریندے جو بندے کوں وصال دی خبر
ڈیندے۔ اونکوں پک ڈویندے جو اوہ کلہا نہیں۔ تے اونکوں کلہا کرن تے آکھن
والے گوڑ آہدن تے ایس کلہیپ دی اُساری پچھوں انہاں دا اپنا دروہ لکھیا ہوئے۔ او
جہاں کوں کلہاتے ہچا کرتے اپنا حکم تے صاحبی مانٹا چاہندن۔ جڈاں جو صوفی اتھاں
سبھ دی صاحبی دی گالھ کریندے۔ اوہ آہدے اتھاں ہر کوئی صاحب اے تے اونکوں
صاحب وانگنوں جیوٹا چاہیدے۔ ہر کوئی اپنی صاحبی مانٹ سگدے۔ ایہہ دنیا دے وس
پوون دی جہان دے اپنے مان وچ جیوٹ دی گالھ اے جیڑھی فرید کیتی اے۔

فاش فرید اے وعظ سنا توں

عالم، جاہل، شاہ گدا کوں

جے کوئی چاہے فقر فنا کوں

اپنے آپ کوں پگولے

کافی نمبر: 163

ص نمبر: 160

پروفیسر رفعت عباس

متاں یار کنوں نکھڑی اے

رنج، اَلْم، غم، سوز، سمو لے

تند ڈنگی ول پیندیا اے

کچلے اچڑیے سُر خیاں نکھڑیاں

لُوں لُوں وین ولیندیا اے

ہار پھلاں دے خار پے سیجن

سبھ شے مونجھ ودھیندیا اے

بانہہ چڑی تھیم ڈوہاگی

جندڑی مَر مَر ویندیا اے

ٹکڑے بنے، بولے، بینسر

چوہنب کلی چک پیندیا اے

کیتس بیکس تے بے واہی

اَنج فال فراق ڈسیندی اے

سختیاں ودھیاں سکھ تھئے تھولے

چرکھا ڈکھڑی رُوں رُوں بولے

سیندھاں بکڑیاں میندیاں پھکڑیاں

یاساں ملیاں آساں نکھڑیاں

تول نہا لیاں، دار پے سیجن

صحن حویلیاں بار پے سیجن

بھاگ گیا، بدبختی جاگی

جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی

ٹوٹے کنگن، کڑیاں، نیور

کٹمالے تھئے نانگ برابر

نظر نہ آوے رانجھن ماہی

موندھ منجھاری گل دی پھاہی صبر آرام وچیندی اے
 درد کنوں منھ ساوا پیلا چولا کالا بوچھن نیلا
 توں بن ساڈا کوچھا حیلا ہر گئی سخت اکیندی اے
 سوٹ شگون سبھے تھئے پٹھڑے وصل وصال دے سانگے تڑوے
 نین نے بھائے رو رو ہٹڑے وڑی کیس کریندی اے
 چیتز بہار خزاں ڈسیجے جھوک سبھو ویران ڈسیجے
 نہ گئی علم نہ بان ڈسیجے روہی ڈین ڈریندی اے
 یار فرید نہ کھڑ مکلا یا باری بار ہجر سر آیا
 سبک ساڑیا تے تانگھیں تیا
 قسمت رودھے ڈیندی اے

.....
 اُج فال فراق ڈسیندی ہے

متاں یار کنوں نکھڑیندی ہے

شاعری وچ وچھوڑے دا بیان ملاپ دی کہیں تانگھ اچوں ای نسر دے۔
 چھڑا ہجر اپنی جاہ تے کوئی شے نہیں جے تیں ایندے پچھوں وصال دی سبک نہ کھڑی
 ہووے۔ خواجہ سیں دی کافی وچ جیون دی ایہار مزہ ہے جیں تیں اسان پچے ہیں۔
 انہاں دی کافی تے گزریل سو سال توں کئی پرتاں وچ گالھ اگاں ٹری ہے۔ تے
 بہوں ساریاں پرتاں وچوں گالھ اگاں ٹری۔ انہاں دی ایس کافی وچوں جیڑھی پرت
 اسان کھولناں چاہندے ہیں جو اُج دی سماجی تہذیبی تے سیاسی حیاتی وچوں بندے دا
 کلہیپ اے۔ او کیڑھی گالھ اے جتھوں بندہ کلبا تھئے تے روز دے کمیں کاریں داہر
 شگون اونکوں وچھوڑے دی ڈس پیا ڈیندے۔ اونکوں اینویں لگدے جینویں ہنٹے ہر
 شے وچھڑ ویسی ہر شے تڑوے بھج ویسی۔ اپنے کم تے ہنرتے اوند ا یقین گھٹدا

ویندے۔ اونکوں اپنی ساری کیتی کرائی اُجاہیں لگدی اے تے ہتھوں واند تھی کے او
 کہیں وچھوڑے دی مارتے آئے۔ اینویں کیوں لگدے۔ اوندے چرنے دا اُلا
 اونکوں کیا شاندا پیا ڈیندے۔ اوندی ہر تند کیوں ڈنگی پوندی اے۔

سختیاں ودھیاں ڈکھ تھئے تھولے

رنج و الم غم سوز سمولے

چرکھا ڈکھڑی رُوں رُوں پولے

تند ڈنگی ول پیندی اے

تساں ڈٹھے کینویں فرید ساڈی اُج دی حیاتی وچوں پولے۔ پراساں فرید
 تے کینویں پولیندے پے ہیں۔ اونکوں اُج دی حیاتی دی کہیں رمز وچوں ڈیکھن
 کریندے پے ہیں۔ جے نہیں کریندے پے، و ت فرید ساکوں سمجھنی آوٹاں جے
 فرید گوں کہیں تقدیس وچ نویاں پرتاں وچوں اسان نہ کھولیا، تاں ساڈی اپنی حیاتی
 دیاں بہوں ساریاں گنڈھاں کھلن توں رہ ویسن۔

ایہا اوہ جاہے جتھاں ساکوں پتہ لگدے شاعری کہیں و سوں دی حیاتی وچ
 کینویں جاگ لیندی اے۔ فرید نے ساڈے ہجرتے گالھ کیتی اے۔ او ساڈی اُج
 دی تڑوے بھج وچوں پولے۔ او جاندے جیڑھے ویلے کوئی و سوں ہجر دی مارتے آ
 ونجے ہر شے بکڑی تے پھکڑی تھی ویندی اے۔

سیندھاں بکڑیاں میندیاں پھکڑیاں

لُوں لُوں وین ڈیندی اے

لُوں لُوں دا اے وین و لاوٹ ہک شاعر ای سُن سگدے۔ فرید جیہاں شاعر
 جیڑھا اپنی شعری حیاتی دے سو سال پچھوں اُج دی شاندا وچوں پیا وی اُجیرا اے۔ او
 برہادے ایس سارے دگیر پچھوں ساڈے کیتے ملاپ دی ہک نویں تند جُودے۔ او
 ساڈے کیتے بہارتے جھوکاں دی آبادی چاہندے۔ او چاہندے اسان اپنے نٹ

تے علم اچوں ہنڈوں تے ساڈا شنیں دے اندروں جا بگن دا کوئی پاٹ اجایا نہ ونجے۔
فرید جاندے جو ہک وڈی سانجھ نہ جوی تاں اتھاں کجھ وی سجایانی تھیوٹاں۔

چیتر بہار خزاں ڈسیجے

جھوک سبھی ویراں ڈسیجے

نہ کوئی علم نہ پاٹ ڈسیجے

روہی ڈین ڈینڈی ہے

تساں ڈٹھے روہی ڈین ڈین کینویں تھی ویندی اے۔ ایہا روہی ساڈی روز دی
حیاتی اے ساڈی اپنی حیاتی ساکوں کینویں کھاوٹا آندی اے۔ ایں کافی کوں پڑھن یا
سنن پچھوں اساں بہوں ساریاں گالھیں ولا سوچ سگدے ہیں۔ چار پھیر جھات مار
سگدے۔ تے اساں اینویں کر سگوں تاں ابگوں بہوں ساری ڈھارس اے ترسلا
اے۔ ابگوں عشق تے جیوٹ دی ہک وڈی رمز اے۔ تے ایں رمز وچوں فرید دی
بشارت اے۔

روہی لگڑی ہے سانوٹی

ترت ولا ہوت مہاراں

کھڑیاں کھمن رنگیلویاں

رم جھم بارش باراں

سارے سکن سہا پڑے

یار ملنم آ یاراں

کافی نمبر: 167

ص نمبر: 164

شمیم عارف قریشی

آ چٹوں رل یار !
کئی بگڑیاں کئی ساویاں پیلیاں
کئی اودیاں گلنار
بار تھئی ہے رشک ارم دی
ہر جا باغ بہار
پیلھوں پیلھیں دیاں گلزاراں
کئی لا پٹھیاں بار
جان چلوئیں تھئی آبادی
لوکی سنہس ہزار
حوراں پریاں ٹولے ٹولے
راتیں ٹھڈیاں ٹھار
رکھدے ناز حسن پروردے

پیلھوں پکیاں نی وے
کئی بھوریاں کئی پھکڑیاں نیلیاں
کئیوایاں رتیاں نی وے
سک سرنگئی جڑھ ڈکھ تے غم دی
ساکھاں چکھیاں نی وے
کہیں گل ٹوریاں کہیں سرکھاریاں
بھر بھر پچھیاں نی وے
پل پل خوشیاں دم دم شادی
گل نے پھکیاں نی وے
حسن دیاں ہیلاں برہوں دے جھولے
گولیں تیاں نی وے
ابرو تیغ تے تیر نظر دے

تیز تکھے ہتھیار
کئی ڈیون ان نال برابر
کئی وچکن بازار
کئی ڈھپنچ وی چنڈیاں ہندیاں
کئی چن چن پیاں ہار
ایڈیوں عشوے غمزے نخرے
گسٹن کان تیار
پیلھوں چنڈیں بوچھن لیراں
گلرے کرن پچار
آیاں پیلھوں چنڈیں دے سانگے
چھوڑ آرام قرار
دڑیاں پھٹیاں نی وے
کئی گھن آون ڈیڈھے کر کر
ٹلیاں تکیاں نی وے
کئی گھن چھاں چھنورے پھندیاں
ہٹیاں تھکیاں نی وے
اوڈوں یار خرتی بگمے
راندان رسیاں نی وے
چولا وی تھیا لیر کتیراں
سینگیاں سکیاں نی وے
اوڑک تھیاں فریدن وانگے
ہگیاں بکیاں نی وے

پیر فریدن سیں ہک آفاقی آتے ابدی شاعر ہن۔ انھاں کوں کہیں ہک
وسیب دا شاعر انھاں دی شاعری کوں کہیں ہک خطے دی شاعری آتے انھاں دے
پیغام کوں کہیں ہک خطے واسطے مخصوص کر ڈیون پھوں چھوٹی گالھ ہوسی۔ انھاں دی
شاعری تے انھاں دی کافیاں دے مفہوم دے اتار نال پھوں پرتاں ہن۔

انج جیڑھی کافی تے اساں گالھ مہاڑ کریندے پے ہیں او ہے:

آ چنوں رل یار
پیلھوں پکیاں نی وے

اس کافی اچوں جیڑھا مرکزی خیال پھوں آتے اُبھر کے آندے او ہے
Love for Labour اتے Sense of Participation ایکوں اساں
محنت دی عظمت پور ہیت نال پیار رل و سن دی سک وی آکھ سگدے ہیں۔ جیون
جوگ آتے حیاتی دی سک وی ساکوں ایندے انج بھرویں نظر آندی اے۔ اے جوگ

آتے اے سک انسان کوں Action یا کم آلے پاسے گھن ویندی اے۔ بندے کوں
بندے دی سک ہلیندی نہیں اوکوں ہلیندی اے آتے ایہو ہلن ای تحریک یا اوند اپنے
بندے آلے پاسے پندھ کرن دی وجہ بندی اے۔ آتے ایہو ہلن آتے پندھ اوندے
بجھ دی وجہ وی بندے آتے اوکوں وصال آلے پاسے وی گھن ویندے۔ او بندا
بھانویں سندھ وادی دا آتے بھانویں نیل دریادی من دا آتے بھانویں دجلہ فرات
دے علاقیاں دا اوکوں پکیاں پیلھوں کوں رل تے چنن آلے پاسے گھن آندے۔

فریدن سیں دی ایس کافی انج پرانے اساطیر اتے Mythology دا ہک
حوالہ بندے۔ انج توں صدیاں پہلے دازری سماج دا بندا اے جھیندا ہی جو دھرتی ماتے
سیالے مانھ انج دیہہ دا قبضہ تھی ویندا ہی جیڑھا ساری ساوِل تے پھل پتر کھا ویندا
ہئی تے ہر شے ساڑ پیندا ہی۔ موسم چیترا بہار انج ایہہ قبضہ ونج مکدا ہی تے ساوِل
پھل پتر وں نظر آون پے ویندے ہن آتے ہنالے مانھ گرمیاں انج اے پھل پھل
بن کے پکدے ہن۔ پرانے وقتاں توں انج تیں سارے میلے ٹھیلے تے کھیڈاں پوری
دنیا انج چیترا بہار دے موسم انج ای تھیندن۔ ایس Mythology دا حوالہ ایس کافی
دے پہلے ڈو جھے بند دے نال نال تر جھے بند انج ڈیکھو کیوں نظر آندے۔

یار تھئی اے رشک ارم دی سک سرگئی اے جڑھ ڈکھ تے غم دی

ہر جا باغ بہار ساکھاں چکھیاں نیں وے

ایس کافی دے اگلے بنداں انج وی چیترا بہار انج میل ملاپ خوش تیون

جگ جیون تے رل و سن دے حوالے چلدے آندے نظر آندن۔

جال جلوٹیں تھئی آبادی پل پل خوشیاں دم دم شادی

کوئی سہنس ہزار گل نے پھکیاں نیں وے

ایس کافی انج Love and Labour یا پور ہیت تے پیار دا حوالہ نال

نال چلدے۔ ایہہ خیال ہک عالمی سچائی دے طور تے ابھر دے جو پورھیا پیار دے

بغیر تاں ہوسگدے پر پیار پورھینے دے بن نہیں ہوسگدا۔ جو پکیاں پیلھوں واسطے
گل ٹوریاں ٹوکریاں تے سر کھاریاں چا وٹیاں پوندین۔ مٹھیاں تے پکیاں پیلھوں
دھپ ایچ چٹنیاں پوندین اتے چن چن ہارناں وی پوندے۔ اتے چن دا پگھر
سکاوٹ کیتے چھاں وی گولٹی پوندی اے۔ ہٹناں اتے تھکناں وی پوندے۔ بوچھن
لیراں وی تھیندن اتے چولا لیر کیتراں وی اکثر تھیندے۔ رتیاں پیلیاں اتے
مٹھیاں پیلھوں پورھینے بن نہیں ملدیاں۔

خواجہ سنیں دی ایس کافی اتے ایہو جیہاں پیاں کافیاں ایچ ہن تائیں
صرف فطرت یا Nature اتے اتھوں گل پھل کوں ای ڈٹھا گئے۔ اے خواجہ
صاحب دیاں کافیاں کوں محدود کرن اے۔ ایس طرحاں انھاں کافیاں ایچ آفاقیت
اتے وڈیاں سچائیاں کوں پچھوں تے کرن اے۔ آج دی لوڑ اے ہے جو فرید دی
شاعری کوں کہیں ہک وسیب یا ہک دھرتی توں اتوں تے کر کے ڈٹھا ونجے۔ فرید نے
ایس کافی ایچ انسان دے پورھینے اتے انسان دے پیار کوں پیلھوں دے حوالے
جیویں جوڑیے اے جیوٹ جوگ دا او حوالہ اے جیڑھا خواجہ صاحب کوں دنیا دے
وڈے آرٹھاں تے شاعراں دے نال ونج جوڑیندے اتے انہاں دی شاعری وڈی
شاعری نظر آندی اے۔

کافی نمبر: 183

ص نمبر: 182

محبوب تابش

پر دیسی یارا، وا پورب دی گھلے
ساوٹ مینہ برسات دی واری پھوگ پھلی کھپ پھلے
گاجاں گجگن بجلیاں لسکن ذوقوں دلڑی چلے
دھامٹ کترن سنھ تے سبوں چتر سہاگ دا جھلے
جے تیس پانی پلھر نہ کھٹسی کون بھلا سندھ چلے
روز بروز فرید ہے لذت
طبع ڈینہو ڈینھ گھلے

پر دیسی یارا وا پورب دی گھلے

ساوٹ مینہ برسات دی واری

پھوگ پھلی کھپ پھلے

خواجہ غلام فرید دا فکری پنڈھ ہک اتجھے ان گھٹ ریت دے سمندر

(چولستان) توں منڈھ بدھدے جیندے پچھوگ وچ کئی صدیاں دی تہذیبی تاریخ

پئی معاشرتی اُسار دی ہک وڈی تگ نال کھڑی ہے تھی ایس سانگے خابے دی فکر تے

کافیں دی شعریت ڈینہو ڈینہو نوں نکور ہے اپنی اس کافی دے موہری بیت وچ
مخاطب تھی کرائیں آہدن جو اے پردیسی یار لب دی وا کھلن دے نال ای سانوٹ
دے سینہ دی واری لگ ویندی اے۔ پھوگ پھوگ ہماروھی دا خود رو بوٹا ہے ایس رت وچ
پھلدے نال کھپ کون وی پھل لگدن اے پھڑا سا نوٹ دے و سٹ یا پھوگ دے
پھلن تے مک نہیں ویندا بلکہ ایس پھلن سے استعارے پچھوں تخلیق دا استعارہ
کھڑے تخلیق جو وصال دا سبب بندی ہے:

گا جاں گجگن بجلیاں لسکن ذوقوں دلڑی چلے
دھامن کترن سنھ تے سبوں چتر سہاگ دا جھلے

انسان ازل توں حُسن تے سٹھپ لول وچ ہے کیوں جو جیر ہلے بندے
کوں حُسن نظر آوے یا لبھ پووے تاں اوندی تے تخیل دی اکھ اوندے جذبہ عشق
تے دل دی سانجھ نال سبھ امرکائی حدیں دیند دروازے وچ تے کھلیندی ہے
خواجہ صاحب وی انھیں شعریں وچ قدرت تے فطرت دے اوں سٹھپ دا ذکر کیتے
جیر ہاروہی وچ رہندیں ہوئیں انھیں دی اُساں کوں تگ پُند اہا گا جیں دے
گجگار کھمزیں دے لسکارے اتے بدلدی رن وچ دھامن کترن سنھ تے سبوں
سبھ اوگھاؤن تے بوٹے ہن جیر ہاے سانوٹے موسم اچ آپیں آپ تھی آندن تے
انھیں دے اُتیں نسر دے ون پونے پھل یں لگدن جینویں کہیں اُنھاں کوں
سہاگ دی چٹی پاڈتی ہووے۔ اصل اچ ای فطرت دا حسن تے سٹھپ ہے جیر ہا
بندے کوں بندے نال رل جیوٹ دا اُسر گا ڈینے۔ ول لوکیں نال میل تے گنڈھپ
بندے کوں اوندے خالق نال جوڑیندے۔ ہوں دلڑی ذوقوں چلدی اے کیوں
جو ایں جمالیات دا وعظ ساڈی حیاتی کوں جیوٹے روز نوں دگ ڈ کھلیندے حُسن
و عشق نال حیاتی دا پندھ سو بھیں بھریا جگ بن تے نصیب تھیندے۔

جے تائیں پانی پلہر نہ کھٹسی
ہوں بھلا سندھ چلے

روز بروز فرید ہے لذت طبع ڈینہو ڈینہ کھلے

انھیں شعریں وچ رت دے بدن نال جیر ہا کیفیت بنی ہے اوندے راہیں
خواجہ صاحب ڈیندے جے تائیں ٹو بھیں دا پانی نہیں مکدا اتلا مد بھلا سندھ کون
ویندے پلہر مینہ دا او پانی ہے جیر ہا جھکے آٹھے یا ٹو بھیں وچ کٹھا تھی کھڑ دے اتے
سندھ دی اصطلاح پچکل علاقے واسطے ورتائی گئی اے کیوں جو سانوٹ اچ روہی اتلا
ساوی تے رچی ہوندی ہے جو رزق روزی حیلے روہیلین کوں انھیں ڈینہو اریں کہیں
بے پاسے وچن دی لوڑھ نہیں پوندی۔ اتھاں صرف حیاتی دی کوئی وقتی یا عارضی خوشحالی
دی گالھ نہیں ٹوری گئی جینویں بظاہر سانوٹ رت دے تذکرے نال شعریں وچ
نظر دی پئی اے بلکہ اے ہک سچے عاشق کیتے اپنے ذوق کوں کندھی لاوٹن دا کوئی وسیلہ
وی ہے ایس سانوٹ دیاں چسولیاں تے من بھانوٹیاں لڑکدیاں وائیں ساول ٹو بھے
گاج دے گجگارے، کھمن دی لسک، کتھاہیں نشتی تے وصال دی ڈس وی ڈیندین
اتھاں شعریں کوں پڑھ کے اینویں محسوس تھیندے جینویں فریدن سنیں روہی دے
کٹڑے بڑے داسار اسٹھپ لوٹیں دے ریشم نال شاعری دی شال تے فکری سانجھ
نال وٹن کھڑائے اُنھاں دھامن کترن سنھ تے سبوں جھنیں گھاہ بوٹیں کوں وی
حیاتی دے کہیں وڈے کاہپ دے مظہر دے طور تے ورتائے کیوں جو ایں فطرت دی
جھولی اچ انسان کیتے سبھ سکھ ان جیندا ہک وڈا ثبوت فطرت نال گانڈھا تر وڑ کے
اساں جینویں فطری ماحول کوں اپٹیں اچوکیں سائنسی ایجادیں راہیں برباد کیتے ایں
گا لھوں حیاتی کوں بندے کنوں پر و بھرا کر کھڑے ہیں۔ اے روز بروز سوائی تھیندی
لذت کوئی سکھراں تخیلاتی تصور نہیں جیر ہا زندگی کنوں وانجا ہووے بلکہ پلہر پانی دانہ
مگن آگو نہیے ویلھے کیتے حیاتی دے روز نوں در کھولن دی کوئی بہوں وڈی رمز ہے ایہہ
رمز ایں کافی دا موہری تے اتم خیال ہے۔

حمید الفت ملغانی

تتی رو رو واٹ نہاراں

کڈیں سانول موڑ مہاراں

جیں کارٹ سوختی جھاگی
جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی
یار بروچل وسم سولڑا
خان پنلڑا نہ کر کلھڑا
جیں ڈینہہ یاراساں توں نکھڑے
ڈسدے سُرخنی دے رنگ بکھڑے
مَن مَن منتاں پیر مناواں
سڈ سڈ جوسی پھالاں پاواں
خوابے پیر دے ڈیساں چھنے
جیندیں سبھ دل کیتیاں مَنے
بندڑے نال نہ کر سنیں مندڑا
لُک سہائیں صحن سہندڑا
چھوڑ فرید نہ یار دا مَن
ڈوہیں جہانیں ساڈا مامن

سانول موڑ مہاراں

خواجه غلام فرید دے کلام کوں پڑھن نال ایس گالھ تیں یقین کرنا پوندے جو
شاعری قدرت دی ڑتی ہوئی اوڈات ہے جیڑھی چونویں بندیں کوں دان تھیندی ہے۔

جیویں شاعر بنائے نہیں ویندے پیدا تھیندن ایویں ای عشق کیتا نہیں ویندا تھی
ویندے۔ تے جتھاں اکھڑونجے تے ڈڑی اڑونجے تاں محبت وچ مستی تے بخودی
نت نویں انداز نال سامنے آندی ہے۔ کجھ چرکیتے وی ماہی دا اکھیں توں اوڈھرتھیوں گوارا
نہیں ہوندا۔ جتھاں بک پل نکھڑن اوکھڑے تے اتھاں اَن کھٹ جدائیاں ولھیٹ وچن
تاں فریدن سنین دی سچاپوں کافی دے ایس منڈھلے شعر وانگوں آکھنا پوندے۔

تتی رو رو واٹ نہاراں

کڈیں سانول موڑ مہاراں

تریمت دی طرفوں عشق دے جذبات دامن موہنا انداز وی خوب ہے۔
سانول سنین کوں بے وفا آکھن دی بجائے اپنے آپ کوں بے سیتی آکھ کے نیر
وہندیں راہواں تکیندیں کڈاہیں نہ کڈاہیں پھیرا پاوٹ دی التجا وی خوب ہے۔
ایں کافی وچ اوکھیں توں رُٹھا ڈھول مناوٹ دے کئی جتن نظر آندن پرسی
دے حوالے نال وسیب دی تہذیب تے ثقافت دا آپنا رنگ ہے۔ نازک نرم کردور
جھنیں شہزادی دا پنل دی گول وچ اپنے آپ کوں رول ڈیوٹ جھیاں حوالہ شاید ای
کہیں وسیب اچ ملے۔

جیں کارٹ سوختی جھاگی پھراں ڈہاگی ویس براگی

جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی تھیواں باغ بہاراں

سو سوختیاں بھوگن دے باوجود وی امید اپونیں چھوڑیا۔ کلھے سرتیں پندھ
تے اووی سنج برتھل مارودا۔ ڈلیس دا ہوش نہ ویس دا ہوش سک ہے تاں ہکا جو پنل
سینیں کوں اکھیں نوچن توں پہلے ڈیکھ گھناں تاں جو ہاں ٹھرونجے۔ تے اے وی
خواہش سر چیندی ڈسدی ہے جو حیاتی دادھاگہ ودھیا کھڑے تاں:

یار بروچل وسم سولڑا جیندے سانگے ماٹیم تھلڑا

خان پنلڑا نہ کر کلھڑا توں سنگ چانگے چاراں

حمید الفت ملغانی

تتی رو رو واٹ نہاراں

کڈیں سانول موڑ مہاراں

جیں کارٹ سوختی جھاگی پھراں ڈوہاگی ویس براگی

جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی تھیواں باغ بہاراں

یار بروچل وسم سوڑا جیندے سانگے ماٹیم تھلوا

خان پنلوا نہ کر کلھرا توں سنگ چانگے چاراں

جیں ڈینہہ یاراساں توں نکھرے میندی روپ ڈکھائے پھکڑے

ڈسدے سُرخی دے رنگ بکھرے وگھریاں کجل دیاں دھاراں

من من منتاں پیر مناواں مٹاں گول تعویذ لکھاواں

سڈ سڈ جوسی پھالاں پاواں کردی سوٹ ہزاراں

خواجه پیر دے ڈیساں چھنے ایسے ڈینہہ اتھاہیں بھنے

جیندیں سبھ دل کیتیاں منے وسم سدا گھر باراں

بندڑے نال نہ کرئیں مندڑا تونے کوچھا کملا گندڑا

لٹک سہائیں صحن سہندڑا پوں پوں توں جند واراں

چھوڑ فرید نہ یار دا دامن جیں جی کیتا جڑ کرکامن

ڈوہیں جہانیں ساڈا مامن کیویں دلوں وساراں

سانول موڑ مہاراں

خواجه غلام فرید دے کلام کوں پڑھن نال ایں گالھ تیں یقین کرنا پوندے جو

شاعری قدرت دی ڈتی ہوئی اوڈات ہے جیرھی چوٹویں بندیں کوں دان تھیندی ہے۔

جیویں شاعر بنائے نہیں ویندے پیدا تھیندن ایویں ای عشق کیتا نہیں وینداتھی
ویندے۔ تے جتھاں اکھڑونجے تے ڈڑی اڑونجے تاں محبت وچ مستی تے بیخودی
نت نویں انداز نال سامنے آندی ہے۔ کجھ چرکیتے وی ماہی دا اکھیں توں اوڈھر تھیون گوارا
نہیں ہوندا۔ جتھاں بک پل نکھڑاں اوکھڑے تے اتھاں اٹن کھٹ جدائیاں لھیٹ ونجن
تاں فریدن ٹسئیں دی سچاپوں کافی دے ایس منڈھلے شعر وانگوں آکھنا پوندے۔

تتی رو رو واٹ نہاراں

کڈیں سانول موڑ مہاراں

تریمت دی طرفوں عشق دے جذبات دامن موہنا انداز وی خوب ہے۔
سانول سنیں کوں بے وفا آکھن دی بجائے اپنے آپ کوں بے سیتی آکھ کے نیر
ویندیں راہواں تکیندیں کڈاہیں نہ کڈاہیں پھیرا پاوٹن دی التجا وی خوب ہے۔

ایس کافی وچ اوئیں تاں رٹھا ڈھول مناوٹن دے کئی جتن نظر آندن پرسی
دے حوالے نال ویسب دی تہذیب تے ثقافت دا آپنا رنگ ہے۔ نازک نرم گروور
جھنیں شہزادی دا پنل دی گول وچ اپنے آپ کوں رول ڈیونٹ جھیاں حوالہ شاید ای
کہیں ویسب ایچ ملے۔

جیں کارٹ سوختی جھاگی پھراں ڈوہاگی ویس براگی

جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی تھیواں باغ بہاراں

سو سوختیاں بھوگن دے باوجود وی امید اپلو نہیں چھوڑیا۔ کلہے سرتیں پنڈھ
تے اووی سنج برتھل مارودا۔ ڈلیس دا ہوش نہ ویس دا ہوش سک ہے تاں ہکا جو پنل
سنیں کوں اکھیں نوچن توں پہلے ڈیکھ گھناں تاں جو ہاں ٹھرونجے۔ تے اے وی

خواہش سر چیندی ڈسدی ہے جو حیاتی دادھاگہ ودھیا کھڑے تاں:

یار بروچل وسم سوڑا جیندے سانگے ماٹیم تھلوا

خان پنلوا نہ کر کلھرا توں سنگ چانگے چاراں

تھل دی ریت کوں طو رداسر مہ جھن والی سستی توڑے مشکلاں وات ہے
پرہمت نسی ہاری۔ یاردی بگول وچ اپنے آپ کوں ایں حد تائیں پچا پڑتس جو یار بلوچ
تے خان پنل میڈے ڈکھ سکھ دا بھائیوال بن وچے تاں میکوں اوندے کٹھے اجڑ
چراوٹ توں وی انکار کائینی۔ ایں نکھیرے دے ویلھے کوں سامنے گھن آون بارے
خواجہ غلام فرید کیا خوب منظر نگاری کیتی ہے:

جئیں ڈینہ یار اسماں توں نکھرے میندی روپ ڈکھائے پھکڑے
ڈسدے سُرخی دے رنگ بکھرے وگھریاں کجھل دیاں دھاراں

بیج دی رات نکھیرے وات آونجے تاں ایویں لگدے جو جیویں خوشیں
جھات وی نہ پاتی ہووے توڑے جو ڈسٹن کیتے میندی لگی ہوندی ہے پر اونداروپ
پھکا پنے ویندے۔ نہ سُرخی دی چمک باقی ہوندی ہے تے نہ اکھیں وچ لگے ہوئے
کجھل دی دھار باقی رہندی ہے۔ باقی رہندین تاں بس منتاں مراداں:

من من منتاں پیر مناواں مٹلاں بگول تعویز لکھاواں
سڈ سڈ جوسی پھالاں پاواں کر دی سوٹ ہزاراں

منتاں مراداں کوں ترمیت دی کمزوری آکھیا ویندے۔ ایں سلسلے وچ عقیدت
دا اظہار کہیں وی حوالے نال کیتا وچ سبگدے۔ کہیں سچاپوں پیر دیاں منوتیاں منٹ وڈے
وڈے ملوان بگول پھول کے پھل سگے لکھواون تے پار اُرواردے جوسی سڈوا کے فالان
پاؤن جھنیں ٹوٹے ٹوٹے آج وی انویں ڈیکھن وچ آندن جیویں خواجہ غلام فرید دے کلام
وچ واضح کیتے گئیں۔ منتاں مراداں دے سلسلے وچ چپہ چپہ چھان مارن دے نال نال
کہیں خاص پیر نال عقیدت دے حوالے کوں کڈا ہن نہیں بھلایا وچ سبگدا:

خواجہ پیر دے ڈیساں چھنے ایسے ڈینہ اتھائیں بھنے
جیندیاں سبھ دل کیتیاں منے وسم سدا گھر باراں

جڈاں پیریں فقیریں دا تذکرہ تھیندے تاں کجھ منوتیاں ایہو جھیاں وی پتہ

بگدین جنھیں کوں کہیں خاص پیر نال مخصوص کر ڈتا ویندے جیویں کتھائیں اٹا گھٹا
ڈیون دی گالھ ٹردی ہے تاں کتھائیں واگ ڈیون دا حوالہ ملدے۔ ایویں ایں بند
وچ چھنے ڈیون دا ذکر کیتا گئے تے نال نال آکھیا گئے جو من دی مراد پوری تھی گئی تے
من دا دیوتا میڈے گھر آکے رہون کیتے راضی تھی گیا تاں میڈی خواہش ہوسی جو
جیندے جی میڈے من دیاں من کے میڈی اجڑی جھوک کوں ہمیش کیتے آباد کر
ڈیوے۔ ڈھولن توں ایں خواہش دا اظہار وی کیتا ویندے جو:

بندڑے نال نہ کرسیں مندڑا توئیں کوجھا کملا گندڑا
لٹک سہائیں صحن سوہندڑا پوں پوں توں جند واراں

ایں بند وچ خواجہ غلام فرید بندہ ہوون دا حق ادا کریندیں ہوئیں اپنے آپ
کوں حقیر پر تقصیر بد صورت تے بد عمل آکھ کے ایں یقین دا اظہار وی کیتے جو میکوں
امید ہے جو میڈے انھیں عملیں دے باوجود وی رحمت دی نظر تے کرم دا معاملہ
تھیسے۔ سک سلوک دے سلسلے دے ایں بند کوں حق دی بگول دے مترادف آکھیا وچ
سبگدے۔ جیندے وچ رحمت دی ہک دید نال گھر دے ویڑھے کوں سہاؤن بارے
اپنی جند واریون دا اظہار کیتا گئے۔ ایں گانڈھے کوں پکا توں پکا کر ن کیتے آکھئے:

چھوڑ فرید نہ یار دا دامن جئیں جی کیتا جڑ کر کامنٹ
ڈوہاں جہاناں ساڈا مامن کینویں دِلوں وساراں

کافی دے چھیکڑی بند وچ خواجہ فرید "یاری لاوون تے توڑ نبھاون" دادرس
ڈیندیں آکھئے جو اتجھے یار دالڑ کیویں چھوڑیا وچ سبگدے جنھیں چنگی طرحاں اپناں
گرویدہ بنا ڈتے تے نال نال او ڈوہاں جہاناں دا آسرا ہے۔ اے تاں تھی وی نہیں
سبگدا جو اوں ہستی کوں بھلایا وچ سبگے۔

قسم خدا دی قسم نبی دی
عشق ہے چیز لذیز عجیب

کافی نمبر: 92

ص نمبر: 97

ایہا ریت سکھی ہی کیس کنوں؟
 جوت تیج برہوں دی مار گیوں
 کیوں جھوک لڈا، لنگھ پار گیوں
 ڈینہاں ڈوڑے ڈکھڑے پانودیاں
 کر وین، سہاگ سہانودیاں
 جیندے نال محبت جکڑی ہے
 دل مہٹوں سٹھنوں تکرڑی ہے
 ایہہ روہی، یار ملاوڑی اے
 ونج پیسوں لسڑی گاوڑی اے
 غم، درد فراق دی روڑیاں
 تھی، گہلی، کملی، بھوڑیاں
 دل جھر، جنگل دی باندی ہے
 بو صدق وفا دی آندی ہے
 کجھ یاد نہالی، تول نہیں
 تڑ پار ونج دا مول نہیں

پروفیسر مختار علی شاہ

ڈھولا لگ چھپ بہندیں میں کنوں
 کھس صبر، آرام، قرار گیوں
 کئی پکھن والا ہم تیں کنوں؟
 رت رو رورات نبھاوندیاں
 ونج حال گھنو، ہمیں کنوں
 لگی شہر ملامت پھکڑی ہے
 نئے پڑدے مہنیں کنوں
 شالا ہووے ہردم ساوڑی اے
 گھن اپنے سوہے سیں کنوں
 گیماں ناز نوازیوں ٹوڑیاں
 دھک مار جھلاں جیں تیں کنوں
 جتھاں جھوک میڈے متراں دی ہے
 انھ ساوڑیں سنڑیں لیں کنوں
 کئی سنگتی پا جھوں سول نہیں
 ہیں نینہہ دی باری تیں کنوں

بن یار، فرید نہ جیواں میں
 بھر زہر پیالہ پیواں میں
 کیوں! تجھی اوکھی تھیواں میں
 چھٹ پوساں سولیں سیں کنوں
 ایہا ریت سکھی ہی کنیں کنوں؟
 ڈھولا! لگ چھپ بہندیں میں کنوں
 خواجہ فرید دی ایہہ کافی بہوں چسولی تے دل چھکویں ہے، اینکوں کلا سیکل
 تے فوک ڈوہائیں انداز وچ گایا گئے۔ اپنے گرگیان دی خوبیاں سانگے ایہہ سرا سکی
 دے ایم اے تے بی اے دے نصاب وچ وی شامل ہے۔

ایندی استھائی سوالیہ ہے شاعر اپنے محبوب کنوں لگ چھپ پاہن بارے
 پچھدے جو ایہہ ریت توں کنیں کنوں سکھی ہے۔ دیوان فرید وچ ایندا نمبر 92 ہے۔
 کافی وچ کل 8 بندہن۔ ایندا ردیف ”کنوں“ ہے تے قافیے تیں ”ہمیں، سیں، لیں“
 نہیں ہن۔

وچھوڑے دی ایس کافی وچ جہد مسلسل نظر دی ہے تے محبوب تیں اپڑن
 سانگے تن مارن تے کشالے کٹن دا ذکر ملدے۔ کافی وچ خواجہ سیں اپنی قلبی تے
 جذباتی واردات کوں وسیبی رویاں نال پدھرا کیتے۔ اے وسیب تے خصوصاً روہی دی
 بہوں سوہنی منظر کشی کیتی ہے۔ ایس کافی دی ہک خوبی ایہہ وی ہے جو ایندے وچ تمام
 منظر نامہ سٹل یا رکا ہو یا کینی بلکہ متحرک ہے، کافی وچ ڈرامائی انداز وچ گالھیں
 تھیندیاں پن، آویندا پئے تے دنجیندا پئے، کھویندا تے پویندا پئے۔ مہنڈے ڈیویندے
 پن۔ کوئی جھوک لڈائی ویندے تے کوئی ایندی وجہ پچھدا پئے۔ کتھائیں یادیں دے
 کنڈنے پئے چھدن تے کتھائیں صدق وفا دی خوشبوئیں آندیاں پن۔ کتھائیں
 روہی دا پورا متحرک منظر نامہ کھڑے جیندے وچ گائیں ہن لسیاں ہن تے گاوڑی
 لسیاں پیون تے پلاون والے ہن۔ تے کتھائیں وچھوڑے توں چھٹکارا حاصل کرن
 سانگے تے محبوب حقیقی نال وصال کیتے زہردے پیالے پیتے ویندے پن۔ غرض ہر
 بندہک انج قسم دا Panorema پیش کریندا پئے۔ ایس کافی وچ وی خواجہ سیں ریختی

ڈھنگ ورتے آتے اپنے جذبات و احساسات دا اظہار تریمت دی زبان نال کیتے۔ ایندی وجہ ایہہ ہے جو برصغیر پاک و ہند وچ مدرسی نظام پاروں اتھاں عاشق عورت تے معشوق مرد ہے۔ تہوں صوفیاء کرام محبوب حقیقی کوں جیڑھا معشوق ہے مرد نال تشبیہ ڈتی ہے جڈاں جو روح کوں جیڑھی عاشق ہے تریمت نال تشبیہ ڈتی ہے تے اپنے عشق دی شدت کوں بیان کرن ساکے صوفیاء کرام تریمتی یاریختی انداز وچ شاعری کریندن۔ خواجہ فرید دی ڈھیر ساری شاعری وچ ساکوں ایہا ڈھنگ نظر دے۔

(1) پہلے بند وچ عاشق اپنے معشوق کوں ہج نال پچھدا پئے جو توں میکوں عشق دی تلوار نال کٹھی ویندیں تے میڈا صبر آرام تے قرار کھس تے جھوک لڈا تے دریا پار لنگھیا ویندیں۔ ایں بارے تیں کوں کوئی پچھن آلاوی ہے یا کینی جو توں شو دی تے نمائی نال ایڈا ظلم کمائی ویندیں۔ ایں بند وچ ”جھوک لڈاون“ محاورے دا سُوہنا ورتا نظر دے۔

(2) ڈو جھے بند وچ وچھوڑے وچ ڈینہہ رات دی حالت بارے بیان ہے جو ڈینہاں تیکوں لبھیندے ہوئے دکھڑے دھوڑے کھانڈی راہندی ہاں تے رات رت رو رو نبھیندی ہاں۔ تے میں اپنیاں نیشیاں وی وین کر کرتے گزریندی ہاں۔ جیکر تیکوں میڈی ایں کیفیت دا اعتبار کینی تاں ہمسائیں کوں میڈی حقیقت گھن گھنو۔ ایں بند وچ ”رت روون“ تے ”سہاگ سہاون“ محاورے ہن۔

(3) تے تیکھے بند وچ عشق کوں اپناں دین ایمان سمجھ کراہیں اوندے پچھوں ہر ملامت تے طعنے مہنٹ کوں سرتے چاون دا اظہار کیتا گئے جو جیندے نال عشق کیتے اوں پچھوں میں سارے شہر وچ بدنام گئی ہاں لوک میکوں طعنے مہنٹ ڈیندن پر میں انہاں توں نہیں ڈردی۔

(4) چوتھے بند وچ روہی دا Panoramal پیش کیتا گئے تے اوندے کیتے دعاوی کیتی گئی ہے جو روہی وچ میڈا یار میکوں ملدے اللہ کرے ایہہ ہمیش

سلامت رہو وے۔ میں روہی وچ اپنے محبوب کوں گاوی لسی گھن کے پیساں۔ اتھاں خواجہ سنیں روہی کوں ساوا سوکھا ڈیکھن دی تمنا کیتی ہے تے گاوی لسی کوں روہی دی سوکھری طور پیش کیتے۔

(5) پنجویں بند وچ غم، درد، فراق دی وجہ توں قلبی تے ذہنی حالت بارے کالھ کیتی گئی ہے، ڈکھ ہجر دی وجہ توں میڈیاں او سہیلیاں وی چھٹ بگیاں ہن جنہاں وچ پہرہ کراہیں میں ناز نخرے کریندی ہم۔ ہن تاں میں کالھی، کملی تے بھولی تھی گئی ہاں تے ایہہ سبھ کجھ تیڈے عشق دے دھک لگن دی وجہ توں ہے۔

(6) خواجہ فرید دی شاعری وچ روہی وصال دی جاہ ہے جیویں وارث شاہ دی شاعری وچ ”بیلا“۔ چھیویں بند وچ انہاں روہی نال والہانہ محبت دا اظہار کریندے ہوئے آہن جو میڈی دل روہی دے ایں جھر جنگل دی غلام ہے۔ کیوں جو اتھاں میڈے سچاں دی جھوک ہے۔ اتھوں سوہنیں لئیں لانے وغیرہ وچوں میکوں اپنے محبوب دی وفاتے سچائی دی خشبو آندی ہے تے اتھوں دا سارا منظر نامہ میڈے محبوب دی محبت تے سچائی دی گواہی ڈیندی ہے۔ خواجہ سنیں ایں بند وچ روہی دے فلورا کوں استعاراتی طور تے ورتیے۔

(7) ستویں بند وچ خواجہ فرید تمام تر ڈکھاں دے باوجود عشق بارے رجاہیت دا اظہار کریندن۔ آہن جو عشق وچ میڈی ایہہ حالت تھی گئی ہے جو ہن کوئی یاد وی میکوں تکلیف نہیں پھیندی جیکر اہیں میڈی سنگتیاں کینی تاں وی میکوں کوئی ڈیکھ کینی۔ میں ایں عشق دی نہر وچ ہمیشاں ہمیشاں رہون چاہنداں۔ تے میڈا ذرا دل نہیں آہدا جو میں ایں عشق دی ندی کوں پار کرتے ڈو جھے پاسے ونجاں۔

(8) مقطع وچ خواجہ سنیں ریختی ڈھنگ وچ لکھدن جو میں اپنے محبوب پا جھ نہیں جی سگدی تے اوندے پا جھ جیون تاں نرا خوار تھیون ہے۔ میڈا دل آہدے جو میں زہر دا پیالہ پی گھناں تاں جو میڈی سولیں کوں تاں جان چھٹسی۔ جے اسماں

ایں بند کوں عشق مجازی آ لے پاسے گھنوں تاں شاعر وچھوڑے دے ڈکھ کنوں موت
کوں بھلی کریندی پئے۔ تے جے اساں اینکوں عشق حقیقی آ لے پاسے گھن ونجوں تاں
اوندی حیاتی نرا ڈکھ تے وچھوڑا ہے تے زہر داپیالہ پی کراہیں او وچھوڑے کوں وصل
وتج تبدیل کر ڈیوں چاہندے تے اوندے نزدیک حیاتی وچھوڑا ہے تے موت
وصال۔ ایں کیفیت دی ہک ونکی ڈیکھو:

دل عشق مچائی اگ سائیں
ڈکھ سوز رچیا رگ رگ سائیں
ڈکھاں سولاں کیتا کک سائیں
ہن موت بھلی بے شک سائیں

ڈاکٹر ارشد ملتانی

دنیا دی ہر زبان چاہے او کتنی ای ترقی یافتہ کیوں نہ ہو وے ہر فلسفے ہر فکر دے
اظہار دے قابل نہیں ہوندی۔ ایں معاملے وچ ہک خاص صورت بیان دی ضرورت
ہوندی ہے جیڑھی اشد ضروری ہے۔ سرائیکی زبان دی ترقی، لطافت تے ایندے لہجے
دی مٹھاس ہمہ اوست دے تمام اظہاری تقاضے پورے کریندی ہے ول خواجہ فرید دے
انفرادی شعری رویے دے سوہانگے نے فکر منصور کیوں آسمان تے پہنچا ڈتا۔ شاعر دی
ذاتی، انفرادی ایج اتے فلسفہ فکر دی عظمت جیڑھے ویلے ہم آغوش تھی ویندن تاں ول او
تخلیق صرف شاعری نہیں رہندی ہک عظیم پیغام بن ویندی ہے۔ او پیغام جیڑھا انسانی
ذہن دے ارتقا دا ضامن بن ویندے..... خواجہ غلام فرید اپنے وقت دے جید عالم ہن
انہاں دا مطالعہ عربی، فارسی تے دیگر علاقائی زبانیں وچ بہوں وسیع تھی، لیکن انہاندی
حقیقی کمٹ منٹ اپنی سرائیکی زبان و ادب دے نال جڑی ہوئی تھی انہاں نے اپنے تخلیقی
عمل دے معاملے وچ کہیں قسم دے احساس کمتری دا ثبوت نہیں ڈتا انہاں نے فارسی،
عربی دے پر شکوہ استعاریاں کوں اپنا ذریعہ اظہار نہیں بنایا انہاں سر و لجن تے فرع و دثریں
دیاں داستاناں نہیں لکھیاں اولیٰ مجنوں کوں خاطر اچ نہیں گھن آئے۔ انہاں دے ہیرو
اپنے تھلاں دی سسی تھی اتے ہے او باروی دے ایقان کوں اپنا ہیرو قرار ڈیندن۔ فارسی
دے غلبے دی وجہ نال ساری دنیا دے شاعر عمر بھر شراب جام تے میخانے دے گن
گاندے رہ گئے ہن، لیکن خواجہ فرید نے اپنی گاؤڑی لسی کوں نہیں چھوڑا۔ اپنے وطن اپنے
وسیب دے نال وابستگی دیاں مثالیں بہوں مل وین، لیکن جیڑھا عہد جیڑھے کمٹ منٹ
خواجہ فرید نے اپنے وسیب نال کیتی تھی او تاریخ ادب انسانی دی تاباں مثال ہے۔ معیاری
رجاہیت دا جذبہ دنیا دے ادب و فن دا ہک زندہ مثالیہ ای مایوسی دے خلاف جنگ تے
امید و امنگ نال وابستگی تخلیق کاریں دا ہک نمایاں وصف ہے لیکن شعری رجاہیت پرستی
دا جیڑھا ثبوت خواجہ فرید نے ڈتا ہے او تاریخ ادب دا ہک شاہکار ہے:

ہنٹ تھی فریدا شاد ول مونجھاں کوں نہ کر یاد ول
جھوکاں تھیں آباد ول اے میں نہ وہسی ہک منیں
مولوی عزیز الدین عزیز دے ترتیب ڈتے ہوئے دیوان فریدی کافی
نمبر 74 پہلا شعر ہے:

کیوں توں فردتے جزو سڈاویں توں کھی توں گل
اے انسان توں فرد یعنی کلھا کینی توں گل ہیں یعنی تمام وکمال دے مجموعے
دا ہک جزو لہذا توں کل ہیں۔ تیڈی ذات اچ کائنات دے تمام جزو تے رنگ موجود
ہن۔ تیڈی ہستی علیحدہ ہوون دے باوجود علیحدہ کینی توں ہک زندہ تے توانا اجتماع دی
حیثیت نال قائم ہیں۔ تیڈی ذات کائنات انسانی دا او جو ہر ہے جیڑھا ذرے ذرے
دے اندر موجود ہے تے سرگرم عمل ہے:

باغ بہشت دا توں ہیں مالک خود بلبل خود گل فرش وی تیڈا
اے دنیا اے باغ بہشت اے فرش اے عرش تیڈے دم نال قائم تے دائم
ہن تیڈا وجود ہے تاں اے وی موجود ہن۔ تیڈی ذات ایں کائنات دے دوام دی
ضامن ہے۔ انسانی فطرت دا عمیق مطالعہ تے مشاہدہ جذبے تے احساسات دے عمل
تے تحریک دا ادراک جمالیات دے بنیادی مطالبے ہن۔ خواجہ فرید دے شاعرانہ وجدان
وچ فلسفہ ہمہ اوست کوں ہک خاص اہمیت تے مقام حاصل ہے۔ خواجہ صاحب ایں
عربی دے سچے پرستار تے پیروکار ہن۔ اپنا عقیدت تے محبت دے ہر مقام تے ابن
عربی کوں اپنا رہنما قرار ڈتے، لیکن جیڑھے ویلے خواجہ صاحب تے ”توں کھی توں گل“
دی حقیقت واضح کیتی ہے اوں ویلے انہاں بیان اچ ہک خاص فرق نمایاں تے ظاہر
تھیندا اپنا ہا۔ سرائیکی زبان دی اے خوبی ہک خاص اہمیت رکھیندی ہے جو او ہمہ اوست
دے مسلک دے اظہار واسطے ہک واضح تے وسیع تناظر پیدا کر ڈیندی ہے۔ اے آکھیا
ونج سگدے جو ہمہ اوست دا اظہار بیان ایں زبان دے حسن دا ہک حصہ بن ویندے۔
سرائیکی زبان دی پرداخت تے پرورش اچ ہمہ اوست دا ہک خاص حصہ ہے۔

کافی نمبر: 113

ص نمبر: 117

پروفیسر شمیم عارف قریشی

رت روندیں عمر نبھیاں
ایہو داغ قبر وچ نیساں
لگا تیر جگر وچ کاری
میں مٹھری ڈکھڑیں ماری
تھیا خون اکھیں توں جاری
ہے کیندے سانگ جلیساں؟
اتھ رہن نہ ڈیندیاں پیراں
ڈینھرات ڈکھاں دیاں بھیراں
سر سونیں دی گئی میندی
تتی قسمت رودھے ڈیندی
کھل کھپدے وقت وہانے
بٹھ ہار حمیلاں گاہنے
بڈ جالیئے تڑیں آہیں
میں ویساں یار دے راہیں
تھیا خون اکھیں توں جاری
ہے کیندے سانگ جلیساں
تھیں نیر ہنجوں نک سیڑھاں
ہن موت داملک وسیساں
تھی کنڈڑے سچھ پھلیندی
میں مٹھری کیڈے ویساں؟
بٹھ پھلون تول وہانے
بھن چوڑا اگ اڑیاں
تن گالیئے ٹھڈڑیں ساہیں
ونج کچج فرید منیساں

رت روندیں عمر نبھیاں
ایہو داغ قبر وچ نیساں
لگا تیر جگر وچ کاری
میں مٹھری ڈکھڑیں ماری
تھیا خون اکھیں توں جاری
ہے کیندے سانگ جلیساں

ایں کافی اچ خواجہ صاحب نے درد و فلسفہ کمال بیان کیتے۔ درد ڈکھ تے غم
خواجہ صاحب دے نزدیک ہجر فراق دی پیداوار ہن۔ کیوں جو انسان بنیادی طور تے

رل وں واسطے پیدا تھئے۔ ماہرین عمرانیات انسان کو بجا طور تے سوشل اینیمل Social Animal آہدن۔ خواجہ صاحب دیاں کافیاں ایچ انسان دی حیاتی Togetherness تے Apastress وصال تے فراق دی داستان اے۔ وصال دیاں گھڑیاں بہوں گھٹ ہن تے ہجر فراق بہوں طویل اے۔ غم تے ڈکھ دی ایہا شکل کم و بیش ہک فلسفے دی شکل ایچ ساکوں خواجہ صاحب دیاں کافیاں ایچ فن دیا بہوں بلندیاں ایچ نظر آندی اے۔

اونویں ڈٹھا ونجے تاں غم تے ڈکھ دا فلسفہ یونانی مفکر ہیرا کلیٹس Hiralytus توں رکھ کے آج دے زمانے تیں آرٹ دا موضوع بنیا رہیے۔ پرایں فلسفے کوں جذبات دی شدت دی جیڑھی سطح خواجہ صاحب شاعری ونج عام طور تے آتے ایں کافی ایچ خاص طور تے ڈٹی اے او آرٹ دی دنیا ایچ بہوں گھٹ نظر آندی اے۔ ایں تصور کوں خواجہ صاحب نے سندھ وادی دی بہوں وڈی المیاتی داستان دی مرکزی کردار سسی دی زبان ایچ جیویں بیان کیتے او پیا کہیں شاعر دے وس دی ڳالھ نظر نہیں آندی۔

ایں کافی دی استھائی توں رکھ تے انترے تیں ڈکھ دا ہک سمندر اے جیڑھا واہندا ہویا لگدے۔ ملاحظہ فرماؤ:

رت روندیں عمر نبھیاں ایہوداغ قبر وچ نیساں

رت رووٹ دا محاورہ ڈکھ دے بیان دا انت اے۔ جیندی انتہا انسان کوں موت تک پچا ڈیندی اے۔ ایندے ایچ ہک مسلسل انتظار دی کیفیت وی کتھائیں موجود اے۔ محبوب دا چھوڑا اپنی جاہ تے ہک دردناک حقیقت اے۔ پراوندی وڈی حقیقت او غم تے ڈکھ اے جیڑھا ہمیش کھڑے۔ فارسی شاعر دے بقول:

ہزار عیش تصدق کنم بر قطرہ غم

کہ عیش خواب و خیال است و غم مدام رفیق

غم دی جوت اصل ایچ ٹر گئے محبوب نال جوت اے جیڑھا ہنٹ سامنے کوئے نیں پر غم اوند اچھا نواں بن تے سر تے کھڑے۔ کافی دے آوٹن آ لے بند مثال دے طور تے:

سر سوئیں دی ہگئی میندی تھی کنڈڑے سچھ پھلیں دی

تتی قسمت رودھے ڈیندی میں مٹھری کیڑے ویساں

اے سارا غم دا ہک مسلسل اظہار اے۔ پرایں سارے غم دی تان غم تے نہیں

ٹرڈی۔ وصال دی رل وں دی امید جیڑھی خواجہ صاحب دے کلام تے ونج کھڑی

اے۔ ایں کافی دے انترے ایچ اپنی پوری طاقت نال کھڑی اے۔ سسی غم دا پہاڑ

سرتے چا کے ڈھہندی پوندی ویندی ول وی کیچ دو پئی اے۔ سسی دی امیدنی

الحقیقت فرید دی امید اے جیڑھی ہر طاقت توں وڈی طاقت رکھدی ہے اتے کیچ یعنی

منزل مراد تک پچا ڈیندی ہے۔ اے فیصلہ کن شعر ملاحظہ فرماؤ:

میں ویساں یار دے راہیں ونج کیچ فرید مٹیاں

کافی نمبر: 268

ص نمبر: 255

پروفیسر شمیم عارف قریشی

ہک ہے ہک ہے ہک ہے

ہک دی دم دم سبک ہے

ہک دے ہر ہر جا وچ دیرے
ہک ہے ظاہر ہک ہے باطن
مقناطیس تے لوہے وانگن
جیرہا ہک کوں ڈوں کر جانے
مطلب ڈاڈھا سخت نزکی
ساڈے سر سر واہ دا سارا
ردد دا بار اٹھا نہ سگدی
روز ازل دی دڑی میڈی
جند دے نال خیال خدائی
یار فرید سنجان کیتے

کیا اُچ ہے کیا جھک ہے
پیا سبھ کجھ ہالک ہے
ہوں ڈوں دل دی چھک ہے
او کافر مشرک ہے
پر رہ تے چل چک ہے
فخر پیا مالک ہے
دل شودی تک ترک ہے
راہ حق دی سالک ہے
کیا پورا گیا بک ہے
ایہہ نسخہ ہک ٹک ہے

ہک ہے ہک ہے ہک ہے

ہک دی دم دم سبک ہے

ہک دے ہر ہر جا وچ دیرے

کیا اُچ ہے کیا جھک ہے

ایں کافی اچ سا کوں وحدت الوجود دے تصور توں رکھ کے محبت و عشق دے

افلاطونی نظریے تائیں مفاہیم دا ہک سمندر اے جیرہا ٹھاٹھاں مریندا ہو یا نظر
آندے۔ ایندے اچ جزوتوں گل آلے پاسے تھیندا ہو یا ہک پنڈھ وی ڈسبے
مخلوق توں خالق آلے پاسے ہک چھک وی موجود اے، عشق دا عالمی اے انسانی جوت
دا تصور وی ہے انساناں کوں انساناں کوں تروڑن دے خلاف نفرت دا اظہار وی ہے
آتے ایں نفرت کوں ختم کرن دی ہک جدوجہد وی نظر آندی ہے۔ آتے انھاں سارے
تصورات توں ودھ کے محبت دی بنیاد تے مخلوق آتے خالق دے ازلی آتے ابدی
سکوت یا رشتے دی جان سنجان وی قائم کیتی گئی اے۔ مخلوق دا خالق نال، معشوق دا
عاشق نال جزدا گل نال اے سکوت، عشق دی صورت اچ جیرہا انمٹ آتے لازوال
بناؤیندی ہے۔ اے طاقت ”انا الحق“ دی صورت اچ منصور حلاج بندی اے۔ ”ہل
من ناصر ینصرنا“ دی شکل اے حسین ابن علی بن ویندی اے۔ آتے ”ایلی ایلی لاما
سبتقانی“ دی مثال اچ عیسیٰ ابن مریم بن ڈسدی اے۔ ایہا چھک ایہا سک جیندی
نشاندہی تے سنجان خواجہ صاحب نے فرمائی اے۔ بہلول لودھی کوں تخت چھوڑ دریا
تے ونج پلہیندی اے، مہا تمباہ کوں ہر شے تیاگ کے کپل وستودی گدی کوں گیا
دے جتگلیں ونج سٹیندی اے، میرامانی کوں راج کماری توں ملنگنی وی بنیندی اے۔
آتے خود خواجہ فرید سائیں سرکار کوں کوٹ مٹھن آتے سندھ ساگر چھوڑ کرائیں روہی بر
اچ اٹھاراں سال رولیندی اے۔ ہک دی سبک آتے سبک دی چھک ای انسان کوں
دیوتا بنا کے تاریخ دے صفیاں اچ امر کر ڈیندی اے۔

ہک ہے ظاہر ہک ہے باطن

پیا سب کجھ ہالک ہے

مقناطیس تے لوہے وانگن

ہوں ڈوں دل دی چھک ہے

انہاں شعراں اچ عشق و محبت دی آفاقیت دا تصور اے۔ عشق دی اکھ نال

ڈیکھو تاں ہر شبے آپ ای آپ لگدی اے۔ مقناطیس تے لوہے دی تشبیہ وی بہک
 ہووٹن کون ظاہر کریندی اے۔ خواجہ صاحب دی ایس کافی اچ بہک ہووٹن دا تکرار جذبہ
 دی شدت دے نال نال بہک ہووٹن دے تصور دے اُتے نہ ہلن آ لے ایمان کون وی
 ظاہر کریندی اے۔ ایس کافی اچ خواجہ سئیں دی ایہا کیفیت دیگر صوفیاء اُتے فطرت
 نگار شاعراں کنوں الگ وی کریندی اے۔ انگریزی زبان دے صوفی شاعر ورڈز
 ورتھ کنوں رکھ کر ایس انویویں اُتے ویہویں صدی دے برصغیر دے صوفی شعراء بلھے
 شاہ، شاہ حسین اُتے سلطان باہو سئیں تا سئیں وحدت الوجود اُتے بندے تے رب
 دے موضوع کون شدت جذبات دی جیڑھی سطح خواجہ صاحب نے قائم کیتی اے او
 ساکوں بہوں گھٹ کتھائیں نظر آندی اے۔ ایس حوالے نال ایس کافی کون ایس
 موضوع دا شاہکار آکھیا ونج سگدے۔

کافی نمبر 236

ص نمبر 226

جاوید چانڈیو

سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی
 تانگھ آوے ودھدی سبک آوے چڑھدی

دل پارے پارے سردھارو دھارے	کیتا ہجر تیڈے میکوں زاروزارے
رب میلے ماہی پیٹھی دھانہہ کردی	مونجھ وادھو وادھو اے ڈکھ تاروتارے
شالا پا کے پھیرا کچھے حال میرا	سوہٹا یار ماہی کڈیں پاوے پھیرا
راتیں آپیں بھردی ڈینہاں سولاں سڑدی	دل درداں ماری ڈکھاں لایا دیرا
میں منتاں کردی تروڑی ویندا یاری	پنوں خان میرے کیتی کیچ تیاری
سٹ بانڈی بردی تھیاں بانڈھی بردی	گئی نہیں چلدی کیا کیجے کاری؟
غم باجھ اُس دے پیاسا نہ بھرساں	رو رو فریدا فریاد کرساں
کہیں لاڈ کھائی دل چوٹ اندردی	جا تھیسم میلا جا زلدی مرساں

سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی

کہیں جا ا کھ تھاہرن، کتھائیں دیدنکاون، کہیں بہک نقطے تے توجہ مرکوز
 کرن، کہیں نظارے وچ اینویں گم تھی وچن جو پورا وجود ا کھ بن ونجے۔ تصوف دی
 پرانی رمز وچ ایہو دھیان، مراقبہ یا ارتکاز ہوندا ہئی۔ جدید نفسیات اینکوں
 Meditation اکھیندی ہے ایہا میڈی ٹیشن، دھیان یا دیدنکاون، بندے کون بہک

واری کٹھا کر ڈیندے۔ اونویں تاں بندہ ٹوٹیس وچ ونڈیا ہوئے، وسواس دامار یا ہوئے، سو کم ان جیڑھے کرشن، سو ڈران، وہم ان جیڑھے ہر وکھتے وابت پی کھرن۔ ساری حیاتی انہیں کمیں واہمیں وچ ونڈتک ویندی اے۔

بندے دے اندروں کوئی سک تندی رہ ویندی اے جو حیاتی دے اے جھیرے نیڑ گھناں تے اپنا آپ کٹھا کر ڈیکھاں۔ اپنی پوری مورت، پوری تصویر ڈیکھاں بندہ۔ پورا بندہ کیوں کٹھا تھی بگدے؟ فلسفی، سائنس، شاعر، ادیب، دانشور۔ سبھے سچیندے رہ گئے۔ او کیڑھی قوت اے جیڑھی پورے وجود کوں اکھ بنا ڈیوے۔ بکے نظارے وچ کائنات ڈکھا ڈیوے۔ صوفی آکھیا جو عشق اے۔

عشق وچ کوئی کبھی سچی، اتلی کوں بدلہ وٹاندر نہیں ہوندا۔ اینویں آکھو جو عشق وچ کوئی اختیار، کوئی Option نہیں ہوندا۔ جو ایں نہ تے اوں کر گھنوں، عشق سارے وسواس، سارے واسے مٹا ڈیندے۔ پورے وجود کوں ہکی جاتے کٹھا کر ڈیندے تے بک واری پورے وجود دی اکھ نال کائنات کوں کٹھاؤں وی ڈیکھ گھنے تاں بندہ پورا تھی ویندے۔ اوندی پہلی جھلک، پہلا چمکار پوندے تاں خواجہ فرید دا اے تجربہ سمجھ آندے جو:

سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی

ایہہ عشق دانکتہ آغاز ہے منڈہ ہے۔ عشق او بھاہ ہے جیڑھی بک ذات دے سو اباقی ہر شے کوں ساڑتے کیری کر چھوڑیندی ہے۔ سوا کر ڈیندی ہے۔

اساں خواجہ فرید سنیں دے کام کوں جھنٹ ویلھے بک کالھ ضرور ذہن وچ رکھیوں جو ”دیوان فرید“ دیاں 271 کافیاں بکے ویلھے بہہ تے نہیں لکھیاں گیاں۔ اے تاں 1845ء کنوں 1901ء دے وچالے 56 ورہیں دی حیاتی دے تجربے ہن۔ اے تاں نکے جہیں پوٹے کنیں گن کر اپیں گھائے چھانورے وٹن تھیون تیں دے پھل، پھل، پونبلاں تے پتر ہن۔ کٹھاہیں سویل دے مٹھ دے سریلے گیت ہن

تے کٹھائیں حسن دیاں حیرتاں ہن۔ کٹھاہیں تتیاں ڈوپہراں تے تھل دیاں لگھاں ہن تے کٹھاہیں لہندیاں شاماں ہن۔

اے کافی اپنے مضمون، موضوع تے احساس دے حوالے نال عشق دے تجربے دیاں منڈھلیاں کافیاں دا حصہ بگدی اے۔ عشق دیاں سیڑھیاں ہن، چھلاں ہن۔ اے حسن دیاں حیرتاں کنیں اگلے مرحلے دی کالھ اے جیڑھے اگلے حسن لگ چھپ کھیڈ دے تے عشق صبر آرام قرار جیہاں شنیں ونجا بہندے۔ ایں مرحلے وچ پچھوں تے وٹن دی راہ نہیں ہوندی۔ قدم چھڑا اگیٹے ودھ بگدن۔

سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی

تانگھ آوے ودھدی سک آوے چڑھدی

صوفی دے نزدیک عشق، ہجر کوں مکاؤن دا کلہا ترلا ہے ایندے باجھوں ہجر، جدائی، چھوڑے، فراق یا دوئی کنیں جند چھڑاؤن ممکن کوئی تے ایں کافی دامر کزی خیال یا ایندی استھائی ہجر دی دوا ہے تے ایندے انترے یا باقی بند ہجر دیاں تفسیراں ہن۔

کیتا ہجر تیڈے میکوں زاروزارے

دل پارے پارے سر دھارو دھارے

مونجھ وادھو وادھے ڈکھ تارو تارے

رب میلے ماہی بیٹھی دھانہہ کردی

سوہنا یار ماہی کڈیں پاوے پھیرا

شالا پا کے پھیرا، پچھے حال او میرا

دل درداں ماری، ڈکھاں لایا دیرا

راتیں آہیں بھردی ڈینہاں سولاں سردی

اے ہجر کیا ہے؟ فراق کیا ہے؟ دوئی کیا ہے؟۔ ایہوتاں او سوئی ہے جیڑھی بندے کوں اندروں کھادی ویندی اے۔ بندہ ہر شے کوں ڈیکھدے پر کوئی شے اونکوں

نہیں نظر دی۔ بندہ ہر کہیں کوں ملدے پر کہیں نال وی اوندی ملاقات نہیں تھیندی۔
 بندہ نماز وچ رب دالملاقاتی تھیون ویندے پر کہیں جھاتی پا جھول امدے۔ بیٹھا ہک
 نال ہوندے سوچندا پئے بارے پئے۔ کوئی لمحہ کوئی لحظہ حال دانئیں۔ موجود انئیں،
 ڈٹھے دانئیں۔ سبھ گاہیں ماضی یا مستقبل دیاں ہن۔ جو لنگھ گئے اوندی یاد اے یا ول جو
 تھیونے اوند اوسواس اے۔ جو تھیندا پئے اوندے نال روح نہیں رلدا، وجود نہیں
 رچدا۔ سارے منظر ڈیکھ تے وی اکھیں دے کا سے خالی رہ ویندن۔ کتھائیں پورا بندہ
 کٹھانئیں تھیندا، کتھائیں پورا وجود اکھ نہیں بندا۔ ایہو فراق اے بندے دارب نال،
 بندے دا بندے نال، بندے دا کائنات نال ایہو کہیں اگلی سطح تے دوئی اے جینکوں
 خواجہ فرید اکھیندے جو عشق دے درد نال ای دھوسگدے۔

درد فرید ہمیشہ ہووے سارے پاپ دوئی دے دھووے
 رہندی تا نگھ تے تان پہنچاں پریم نگر وچ
 کہیں شے تائیں نہ پچ سگھن دا ڈکھ، کہیں کون نہ ملن دا ڈکھ، اپنے ادھور
 اپنے فراق، اپنے وچھوڑے، اپنے ہجر دا ڈکھ بلکہ شدید ڈکھ او کیفیت پیدا کریندے۔
 بندے کوں اوں حالت وچ گھن امدے جتھاں او دوئی دے پاپ کوں دھوسگدے۔
 اپنے اندر و سدی کائنات کوں اپنے پاہروں و سدی حیاتی نال بگنڈھ سگھدے۔ ہر
 وقت ہر لمحے حال وچ رہ سگھدے۔ حیاتی دی ریل گاڈی دی دری وچوں تکھپ نال
 لنگھدے مناظر کوں اکھ دی سفیل تے سانبھن دا ہنر چھڑا عشق کوں امدے۔ جیندے
 بعد ہر منظر بندے دے اندروں ساہ گھندے۔ سچل سرمست دا ہک سندھی شعراے:

نہ کو ماضی من میں نہ کو استقبال

سچ پروڑیو صوفین، جنیں ہتھ میں حال

سچل سائیں اکھیندے جو نہ من وچ کوئی ماضی ہے تے نہ مستقبل۔ سچ

چھڑا صوفیں لدھے جنہیں دے ہتھ وچ حال ہے

ایں جال کنیں فراق وچ جیون والے بندے دی حیاتی ڈکھ ہے ایں ڈکھ
 کنیں نجات دی راہ عشق اے جیندے وچ وجود کوں کٹھا کرن کنیں سوا پی کوئی راہ کوئی
 اختیار، کوئی Option نہیں ہوندا۔ چھڑا ہکوراہ ہوندے جو:

سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی

باقی ہر شے کنیں انکار۔ چھڑا ہک لحظہ، ہک لمحہ ہتھ وچ ہووے پیا تاں سبھ کجھ
 اوندے نال ای لہجہ پوسی تے ایں گول دے پندھ وچ ہر شے داتے لائی وچ سگھدی اے۔

پنوں خان میرے کچھ کیتی تیاری

میں منتاں کردی تر وڑی ویندا یاری

کئی نہیں چلدی، کیا کیجئے کاری

سٹ بانندی بردی، تھیںساں بانندی بردی

رو رو فریدا فریاد کرساں

غم پا جھ اُس دے پیا ساہ نہ بھرساں

جا تھیںسم میلا جا رلدی مرساں

کہیں لا ڈکھائی دل چوٹ اندر دی

خواجہ فرید دیاں ساریاں کافیاں وچ ایہو ہک سنیہا ہے جیرہا مختلف روپ
 وٹیندے۔ حیاتی دے فراق کوں ادھور کوں مٹاؤن کیتے خواجہ فرید کہیں مفاہمت، کہیں
 کپرو ماہرتے تیار نہیں۔ عشق سوائے وصال دے ملاپ دے اپنی ہی کوئی قیمت قبول
 نہیں کریندا۔ بانڈیاں بردیاں، بانڈیاں، کنیراں سٹ کراہیں، خرقے تے دستار چھوڑ
 کراہیں بر بیابان، کھل ریگستان دے پندھ کرن تاں منظور ہن پر یار باجھوں رہن ممکن
 نہیں۔ یار باجھوں رہن تاں ادھوراے، فراق اے، دوئی اے، پاپ اے۔ ایں پاپ
 کوں مٹاؤن فرید اپنی حیاتی وچ جدوجہد کیتی ہے تے اپنی شاعری وچ وی اوند ای اولنا
 'اوند ای عکس ڈکھائے۔' سوہنے یار باجھوں میڈی نہیں سردی،' ہک اتجھے عمل دی

راہ ہے جیندا آنت این کالھ تھیندے جو:

جا تھیسیم میلا جا رُلدی مرساں

ایہا منزل تائیں پجن دی سیک، مقصد نال سچا پیار، حیاتی دے آخری ساہ
تائیں جدو جہد، تن پان، خواجہ فرید کوں اساڈا رہبر، اساڈا امرشد، اساڈا اشاعر بنیندی اے
- حیاتی دا بنیادی سچ عشق تے فراق دے احساس، جے کڈا ہیں مک و نجن تاں فرید دا
ناں وی مک ویسی نہ تاں جے تائیں انسانی حیاتی وچ اگوں تے ودھن دی سیک ہے
پئی اوتائیں فرید، اساڈی رہنمائی کریندا رہسی۔

کافی نمبر 222

ص: 116

ظہور احمد دھریچہ

روہی وٹھڑی ٹوبھا تار وے

آ میل توں سینگا یار وے

تھئے تھلے، باغ بہار وے	چودھار گل گلزار وے
کتھ پتکئیں دے چھنکار وے	کتھ ٹیاں دے گھبکار وے
کتھ گاج دے ددھکار وے	کتھ کھٹمن دے لسکار وے
پئے ٹھہندے ہار سنگار وے	سرخی تے کجلہ دھار وے
آئے سکھ سہاگ دے وار وے	نگے ڈکھ وی آردے پار وے
سینگیاں وسن گھر یار وے	لا گل سمھن دلدار وے
ہک میں رُلی آوا سار وے	ڈکھ سول نال وپار وے
توں بن فرید خوار وے	رت ہنجرول روون کار وے
دل جلدی موڑ مہار وے	نتاں مرساں وار وار وے

روہی وٹھڑی ٹوبھا تار وے

دیوان فرید وچ 222 نمبر تے آون والی کافی

روہی وٹھری ٹوبھا تار وے

آمل توں سینگا یار وے

یارہاں شعراں تے مشتمل ایں کافی دے تمام شعراں وچ روہی وچ بارش
تھیون نال ٹوبھے تار، تھلڑے باغ بہار، مینگھ ملہار، پکھیاندے چہکار، ٹیاں دے
گھپکار، تاج دے دھدکار تے کھیڈن دے لسکار دا ذکر ملدے۔ شاعر مناظر
فطرت خواجہ غلام فرید عسکری روہی وچ مینہ و سن یا بارش تھیون دی منظر کشی جیسی طرح
کیتی اے ایں طرح دی منظر کشی آج تک کوئی نی کر سکیا، کافی دا ہک ہک بول سونے
نال تول گھنن دے ڈاڈا ہے۔

خواجہ فرید گوں روہی نال عشق ہا، انہاں دیوان فرید وچ سینکڑاں جہیں تے
روہی دا ذکر وڈی سک، محبت تے عقیدت نال کیتے، روہی خواجہ فرید دی شاعری دا وڈا
حوالہ تے وڈا استعارا ہے، کلام فرید وچ جاہ جاہ تے اسا کوں روہی دے و ن پوٹے
ذائقیں دی چس چوائی اے، آپ دے کلام وچ روہی دے لئی لائے، کرڑ کنڈا، چال
چلوٹے، تے کھپ کھاروں دا ذکر ملن دے نال نال روہی واس، روہیلیں دے رہن
سہن، رسماں ریتاں، مرجی خوشی غمی تے بکھ تر یہہ دا ذکر ہک وارنی، وار وار بلکہ کئی سو وار
آئے۔ خواجہ فرید عسکری کوں اپنی دھرتی، اپنی مٹی اے تے اپنے وسیب نال بے پناہ محبت ہئی،
ہک جاہ تسی تے تڑی روہی کوں ایں طرح نذرانہ عقیدت پیش فرمیندن:

میڈا ملک ملہیر تے مارو تھلڑا

روہی چولستان وی توں

ہک بی جاہ روہی دے پانی تے اوندے ہر قطرے کوں آب کوثر، مٹی تے
گرد غبار کوں مشک تے عنبر، کرڑ کنڈے کوں شمشاد تے صنوبر حتی کہ خار کوں وی بہار
نال تشبیہ ڈیندن ملاحظہ فرماؤ ہک کافی دا خوبصورت بندہ

ہر ہر قطرہ آب ہے کوثر

گرد غبار ہے مشک تے عنبر

کرڑ کنڈا شمشاد صنوبر

خار دی شکل بہار دی ہے

خواجہ فرید روہی کوں اپنی محبت تے شاعری دا موضوع بنا تے چھی ہزار سال
پرانی تہذیب کوں زندہ کر چھوڑے، تاریخی اعتبار نال سرائیکی علاقے کوں ست
دریاویں دی سر زمین آکھیا ویندے انہاں ست دریاویں وچوں ہک روہی دا خشک دریا
داناں دریائے سرسوتی یا دریائے ہاکڑہ ہے آج جتھاں روہی دے ریت والے ٹپے
ہن، چار ہزار قبل مسیح اتھاں بہوں وڈا دریا و ہندا ہاتے ایندے آس پاس شہر تے
وستیاں آباد ہن، ماہر آثار قدیمہ ڈاکٹر رفیق مغل ہوراں اپنی تحقیق تے ریسرچ دے
ذریعے روہی دے چار سو شہریں تے وستیں دا کھوج کڈھیے اے تے روہی دے ٹپیں وچ
دفن ہک عظیم تہذیب کوں دریافت کریندے ہوئے لکھے جو او وادی ہاکڑہ دی تہذیب
دا تعلق موجود ڈوہڑ پتے تے چار ہزار قبل مسیح عراق دی سومیری تہذیب نال ملدے۔

عرض کرن دا مقصد اے ہے جو چھ ہزار سال روہی دی تہذیب ریت وچ
دفن رہ گئی کہیں گالھ نہ چولی پر سو سو سال پہلے سرائیکی دھرتی دے ہک عظیم فرزند
صرف 23 سال روہی وچ قیام کیتا بلکہ روہی کوں اپنی شاعری دا موضوع بنا تے
اینکوں ہک نویں حیاتی تے ہک نویں زندگی عطا کرتے کہیں ہک دانی بلکہ ہر ہک دی
محبت دا مرکز بنا ڈتا۔

روہی دے لوکیں دی سب توں وڈی آرزو خوشی تے نعمت پانی ہے، روہی
وچ پانی دا ذریعہ صرف اے تے صرف بارش ہے۔ روہی وچ مینہ و س پو وے تاں اتھاں
سب توں وڈا جشن منایا ویندے۔ ایں جشن وچ روہی دے انسان تاں انسان حیوان
وی خوشی توں جھمراں تے دھالاں پیندے و دے ہوندن اے تے پکھی پرندیاں دی چہکار

مہکار دے نال نال لئی لائے تے وَٹ پوٹے وی عجب گلزاراں لائی کھڑے ہوندن
جیکر روہی وچ منظر اچھا سوہنا تے سہانا ہووے تاں محبوب تے متروک ملن دی سک
موجھ تے تانگھ سوئی تھی ویندی ہے ایس واسطے آپ فرمیں دن:

روہی دھڑی ٹوبھا تاروے آمل توں سینگا یاروے
تھئے تھلڑے باغ بہاروے چودھار گل گلزاروے
ڈینھ رات مینگھ ملہاروے وچ پکھیندے چہکاروے
پئے ٹھاندے ہار سنگھاروے سُرخئی تے کجلہ دھاروے
کافی دے چھیکو وچ فرمیں دن:

ول جلد موڑ مہاروے نہ تاں مرویاں وارو واروے

میڈے پیر فرید سیں جتھاں روہی وچ بارش تے خوشی دا ذکر کیتے اُتھاں
روہی دی ترہہ تے پیاس دا ذکر کیتے اُتے درد مندی نال ڈسائے جو روہی وچ پانی نہ
ہووے تاں اُتھاں انسان تے انسانیت دا کیا حال ہوندے؟ لوک ترہہ توں کیویں
مرویندن اُتے انہاندے لاشیں دے کرنگے کیویں بنڈن؟ چنانچہ آپ فرمیں دن:

کول نہ نیتم ڈھول دیندے روہی رو لیم کرنگ دے

ہئی جاہ فرمیں دن:

روہی راوے رُلدی نت قدم قدم تے بھلدی
کپڑیں تھک پہندی کپڑیں جلدی ہُن سنانول یار وہر کر

”ہُن سنانول یار وہر کر“ والی لائن کل وی تے اُنج وی ارباب اختیار کوں

دعوت ڈیندی نظر آمدی اے جو روہی والیں دی ترہہ تے پیاس کوں وساؤن کیتے پانی
دا انتظام کرن کیتے وہر یا جلدی کرن دی ضرورت اے۔ روہی وچ ہزار ہا سالیں توں
جیڑھے لوک دُھپ، ترہہ، ویرانی، پریشانی تے بے سرو سامانی دے باوجود اژدھا،
بلائیں تے موت دا مقابلہ کریندے آمدن، اولوک واقعی عظیم ہن، اساڈی مٹی اساڈی

دھرتی اُتے پیارے وطن پاکستان داماں تے فخر ہن، دُعا ہے روہی وس پووے روہی
دے ٹوبھے تار متاراں تھیون نہ صرف روہی دے برسر زمین بلکہ زیر زمین ٹوبھے وی
تار متاراں تھیون، پانی دی سطح اُتے تھی آوے اُتے ہک واری ول روہی دی تہذیب،
روہی دے شہر تے وستیاں آباد تھی آون۔ ہاکڑہ دریا رُس گئے، ستلج کوں اساں رُسا
ڈتے تے ول وی روہی واس دی ایہا دُعا ہر ویلے زبان تے ہوندی اے جو شمالا روہی
وس پووے اُتے خواجہ فرید دا اے فرمان پورا تھیوے:

روہی رنگ رنگیلی چک کھپ ہار حمیلاں پاوے
پوٹے پوٹے گھنڈ سہاگوں گیت پر م دے گاوے

اُنج روہی کوں اُتے روہی بارے خواجہ فرید دی شاعری کوں ہک واری ولا
ڈیکھن تے پڑھن دی ضرورت اے، ریسرچ تے تحقیق دی ضرورت اے، جڈاں خواجہ
فرید دی روہی کوں خواجہ فرید دے نظریے تے خواجہ فرید دی اکھ نال ڈٹھا ویسے تاں
روہی دا ہر ہر ٹپڑہ اسا کوں کوہ طور (حضرت موسیٰ تے خدا دی ہمکلامی دا مقام نظر
آوے)۔

عشق اولڑی پیڑ دو لوکاں خبر نہ۔ کافی

خواجہ فرید دی ایہہ کافی عشق دے حالات و واقعات اتے کیفیات دا ڈس
ڈیندی اے۔ جینویں ساڈا ہک اکھاٹا اے جو ”جھتے پلے بھاہ سڑے اوہا جا“ ایں کافی
دی استھائی وی ساکوں ایہا کالھ ڈسیندی اے جو عشق ہک انوکھڑی پیڑ اے۔ جیڑھی
جینکوں تھیندی اے اونکوں ای اوندا پتہ لگدے۔ بنہاں لوکاں کوں ایندی خبر و چار تئیں
نہیں ہوندی۔ خواجہ فرید ایہہ موضوع اپنی بہوں ساریاں کافیاں وچ نبھائے تے
جینویں جینویں انہاں دیاں کیفیات تبدیل تھیندیاں رہیاں اونویں انہاں دا اظہار
وی دکھو دکھانگاں تے ڈھنگاں نال کریندے رہیے جینویں:

کیا حال سنانواں دل دا

کوئی محرم راز نہ ملدا

عشق مجازی توں عشق حقیقی دا پندہ دراصل انفرادی عشق توں اجتماعی عشق
تئیں دا پندہ اے جینویں مولوی لطف علی فرمائے:

”ہے تحقیق حقیقت کیتے عشق مجازی پوڑی“

کوئی وی صوفی شاعر جیڑھے ویلھے مجازی عشق توں حقیقی عشق آ لے پاسے
سفر کریندے تاں او انسانیت دے اجتماعی شعور و لاشعور ڈکھ دے تکیفاں کوں محسوس
کرن والا تے انہاں دا ترجمان بن ویندے جیکر ساری انسانیت کوں اسماں جسم قرار
ڈیووں تے ہک صوفی شاعر اوں جسم دا ”دل“ ہوندے جیڑھے انسانیت کوں بچن آ لے
ڈکھاں تے سولاں کوں ڈکھ کوں اپنا ڈکھ محسوس کریندے جینویں اساڈا اپنا دل۔ صوفی
انسانیت دے ڈکھ کوں اپنا ڈکھ محسوس کریندے اتے اوندے تے گر لاندے۔

زیر بحث کافی وچ عشق و بھجری وادرات کوں بہوں فنکارانہ طریقے نال
نبھایا گئے۔ درد ڈکھ تے سول کوئی نظر آون آلیاں شیاں کینی بلکہ محسوس کرن آ لے
جذبات ہن او وی اپنے ڈو جھیاں دے ڈکھ درد تاں قلب سلیم نال ای محسوس تھی

کافی نمبر: 241

ص نمبر: 230

پروفیسر مختار علی شاہ

عشق انوکھڑی پیڑ
سو سو سول اندر دے

نین وہاوم نیر الڑے زخم جگر دے
برہوں بکھیرا سخت اوڑا خویش، قبیلہ لاوم جھیرا
مارم ماء پیو ویر دشمن لوک شہر دے
تانگھ اولڑی سانگ گللڑی جندڑی جلڑی دلڑی گلڑی
تن من دے وچ تیر ماریے یار ہنر دے
غمزے سحری، رمزاں ویری اکھیاں جادو، دید لٹیری
ظلمی، زلف زنجیر پچی پچ قہر دے
پیت پنل دی سسک پل پل دی مارو تھل دی ریت پچلدی
ڈکھ لاون تڑ بھیڑ جو سردے سو کردے
تول، نہالی ڈیٹن ڈکھالی صبر آرام وی وسریم چالی
لوں لوں لکھ لکھ چیر کاری تیج تیر دے
یار فرید نہ پام پھیرا لایا درداں دل وچ دیرا
سڑ بیگم سیس، سریر نیساں داغ قبر دے

کافی نمبر: 138

ص نمبر: 138

محمد اسلم رسولپوری

ویندیں ول کچھ ڈوں
 جیندیں سانول رل مل مانوں
 توں ہیں جیونٹ جوگا ساڈی
 ناز ادا دی جانی ! لایو
 ڈٹڑی جمدیں امڑی مٹھڑی
 ایں جگ اوں جگ مویں جیندیں
 توں بن گاؤں یار مٹھی دے
 جے ڈینھ بھلڑے مڑوی بھلڑے
 درد مٹھا چک چونڈھیاں پاوے
 لیلی ، مجنوں ، ہیر زلیخا
 سے لڑھ بگتے ہیں گھانٹ

باجھوں یار ، فرید نبھایا

جیوے کیندے تران

بلاشبہ حضرت خواجہ غلام فرید کچھلی صدی عیسوی دے سرائیکی وسیب دے
 سب کنوں وڈے شاعر آتے صوفی شاعر ہن مگر ایں گالھ کوں طے کرن وچ شہیت کجھ
 وقت لکسی جو او پہلے شاعر ہن یا صوفی۔ ایندے وچ وی کوئی شک کانتی جو انہاں دے

کلام وچ بعض تصوف آتے شاعری ایں طرحاں رچ بس لگنیں جو انہیں کوں انج کرن
 ممکن کوئے نی۔ میں انج صرف خواجہ سنیں دی شاعری بتے ہک کافی دے حوالے نال
 گالھ کریساں جیڑھی جو سستی دے رومان دے پس منظر وچ آکھی گئی ہے۔ شاعری
 بلاشبہ انسان دی واردات قلبی دے سوئے اظہار داناں ہے پر ایہہ سوئے ہن آتے مناسب
 اظہار موثر ابلاغ دے باجھوں ممکن نہیں ہوندا۔ خواجہ فرید نہ صرف جذبات احساسات
 دے اظہار آتے قدرت رکھدے ہن بلکہ لفظیں دے موثر استعمال بارے وی پوری
 طرحاں نال چاٹ وندی رکھدے ہن۔ انہیں دی ہک کافی ہے:

ویندیں ول کچھ دو پٹل کیندے کان

ایہہ کافی میڈے خیالات دی تصدیق کریندی ہے۔ وڈی شاعری اظہار
 دے اتجھے ذریعے اختیار کریندی ہے جیڑھی جو محض پراپیگنڈہ نہیں بندی مگر اوندے
 متن وچ ہزار ہا معنی لکینے کھڑے ہوندن۔ کافی دے ایں پہلے شعروچ خونی رشتیں دی
 اتجھی ہک کشمکش دا اظہار چھپیا ہو یا ہے جیڑھا سستی کوں سمجھنی آندا۔ او سمجھدی ہے
 جینویں میں بے سارے سابقہ خونی رشتے تروڑ کراہیں پنوں نال جو گئی ہاں ڈو جھے
 پاسوں وی اینویں تھیںسی حالانکہ پنوں دے بھرانویں دے درمیان بھر پی آتے خون دا
 جیڑھا طاقتور تے مقدس رشتہ موجود ہے او کہیں دھاگے دی تندوانگوں نہیں پیا ٹرٹ
 سبکدا۔ پنوں دے بھرا اجنبی رشتے آتے اجنبی دھرتی دی بجائے اپنے اصل خونی سنگ
 تے ماء دھرتی دو چھک وچن دی کوشش وچ ہن۔ جڈاں جو نا تجربہ کار سستی محبت دے
 پڈے ہوئے جذبیں نال ہک ارداس کریندی رہ ویندی ہے:

توں ہیں ساڈی دل دا جانی

ڈکھری دل داماں

ناز ادا دی جانی لائیوں

جان جگر وچ کاٹ

توں بن گاؤن یار مٹھی دے
وین تتی دے وان
جیندیں سانول رل مل مانوں
شہر بھنہور شہان

ایہہ کافی خالص عاشقانہ واردات دے علاوہ نسل انسانی دے ہک وسیع
مشاہدے کوں وی اپنے اندر سمیٹیا ہویا ہے۔

خواجہ فرید نے سستی دے تجربیں نال انسانی تجربیں کوں وی جوڑ ڈتے مثلاً
جئیں ویلے حالات خراب تھیندن تاں سکے وی غیر تھی کھڑدن۔ خواجہ فرید ایس سچائی
کوں ایس بیان کریندن:

جے ڈینہہ بھلڑے متروی بھلڑے
ہے مشہور اکھاٹ

اینویں عشق دے تجربے دے نتیجے وچ جیڑھے کجھ پچھوں تھیندے آن
خواجہ فرید اوں تجربے کوں شعری لباس وچ ایس پیش کریندن:

لیلیٰ مجنوں ہیر زلیخاں
سے لڑھ گئے ایس گھاٹ

شاعری دراصل جینویں جو میں پہلے آکھیم داخلی واردات تے تجربے کوں
حاصل کیتی ہوئی بصیرت کوں موثر انداز وچ بیان کرن دانال ہے۔ اتے ایس بیان
کرن وچ درست اتے مناسب لفظیں دے استعمال دا شعور تے ادراک پہلی ترجیح
رکھدے اگر احساسات تے جذبات کہیں صدمے یا ڈکھ نال متعلق ہن تاں اوندے
واسطے لفظ وی ڈکھ دی نمائندگی کریندے ہون۔ اتے اینویں دھمیں تے زور دار
خیالات تے واردات واسطے وی وڈی شاعری وچوں ای مناسب لفظیں دے
استعمال نال حقیقی شاعری تخلیق کیتی وچ سگدی ہے۔ خواجہ فرید کوں نہ صرف درست

اتے مناسب لفظیں دی سنجان اتے ادراک ہا بلکہ او انہیں لفظیں دے استعمال تے
حیرت انگیز قدرت وی رکھدے ہن۔ جیندے نتیجے وچ فنی اتے شعری حسن تے تاثر
انہیں دے کلام دی روح بن گئی ہے۔

درد مٹھا چک چونڈھیاں پاوے
مارن سول وڈان

درد دے نال مٹھا دے لفظ دا استعمال اتے چک چونڈھیاں دے نال بندش
کوں اگر ہٹا ڈتا ونجے تاں ول ممکن کائے نی جو اینجھا موثر مصرعہ تخلیق کیتا ونج سگے
انہیں حرفیں دی جوت حیرت انگیز طور تے فطری لگدی ہے۔ بالکل اینویں لفظ وڈان دا
استعمال ہے یقیناً عشق دی سٹ زور دار ہوندی ہے۔ اوند اظہار لفظ وڈان نال ای
بیان کیتا ونج سگدے۔ وڈی تخلیق انسان دے المیہ احساسات کوں بیدار کر ڈیندی
ہے ارسطو دے نزدیک المیہ فن پارہ ای اصل تخلیقی شاہکار ہوندے۔

خواجہ فرید اپورا دیوان اتے ایس کافی دے سارے شعرا اپنی بے ساختی اتے
چستی نال ڈکھ دی اچھی منظر کشی کریندن جو سستی بیچاری دے سارے مسائل قاری
دیاں اکھیں دے سامنے ڈس پوندن۔ اتے ڈکھ نال دل بھرتج ویندے۔

توں ہئیں جیون جوگا سناڈی ڈکھری دل دانان
ایس جگ اوں جگ مونس جیندیں ہاں تیڈی جان نہ جان
پاجھوں یار فرید نہ بھایا جیوے کیندے کان

کافی نمبر 2

ص نمبر 136

نازک ناز و چٹیاں

مزل حسین

وچ روہی دے رہندیاں
 پواتیں کرن شکار دیس دے
 جھڑے تیر چلاون کاری
 کر کر درد منداں کوں زخمی
 چھیڑن بھیدیاں بکریاں گائیں
 کئی مسکین مسافر پھاتھے
 دھوہیں دار فقیر تھیوے
 ہیوں دلبر دے کترے دردے
 مونجھ فرید مزید ہمیشہ

نازک ناز دیاں چٹیاں
 ڈینہاں ولوڑن مٹیاں
 سے سے دلڑیاں پھٹیاں
 ہے ہے بدھن نہ پٹیاں
 لیلے گابے کٹیاں
 چوڑ کونے ترٹیاں
 فخر وڈائیاں سٹیاں
 برہوں پیاں گل بٹیاں
 اجکل خشاں گھٹیاں

وچ روہی دے رہندیاں

نازک نازو چٹیاں

راتیں کرن شکار دیس دے

ڈینہاں ولوڑن مٹیاں

مفہوم: ناز بھری روہی اندر راہون آلیاں چٹیاں ڈینہاں مٹیاں
 ولوڑیندیاں ہن اتے رات کوں عاشقاں دے دلاں دے شکار کریندیاں ہن۔
 فنی تجزیہ: کافی دے ایس بند اچ راتیں۔ ڈینہاں صنعت تضاد ہے

چٹیاں۔ مٹیاں قافیہ ہے۔

تشریح: اے بند فطرت تے منظر نگاری دی ہک مثال ہے۔ نازک چٹیاں
 روہی دے مظاہر فطرت دا ہک مظہر ہن..... جیویں روہی فطرتی حسن توں مالا مال ہے
 ایویں ای اتھاں راہون آلیاں چٹیاں ریا کاری، مادیت اتے نقلی حسن توں ماورا
 فطرت دا شہکار ہن..... مٹیاں ولوڑیندیاں ہو یاں حسن دا پیکر چا پدیاں ہن۔ انہاں دا
 حسن ”عشاق“ دے دلاں کوں شکار کر کے عشاق دیاں راتاں دا سکھ چین چھک
 گھندے.....

ایس بند دا ہک اے پہلو وی تھی سگدا ہے جو روایتی شرم و حیا اتے تہذیبی
 قدر راں پاروں اے ڈینھ دی روشنی اچ پیاردی بجائے گھر دے کماں اچ رُدھیاں
 راہنداں ہن اتے رات دے اندھارے اچ پیاردے کھیڈ کھیڈ دیاں ہن.....
 بے حوالے نال وی ڈٹھا ونج سگدے جو اے چٹیاں روہی دے فطرتی
 ماحول اچ آزادی نال راہندیاں ہن توڑے گھر دے کم ہوون یا روہی دے ثقافتی
 کھیڈ..... اے روہی دیاں وسعتاں اچ بغیر کہیں بناوٹ توں پیار و محبت دے کھیڈ
 کھیڈ دیاں ہن۔

جھڑے تیر چلاون کاری

سے سے دلڑیاں پھٹیاں

مفہوم: اے نازک چٹیاں اپنے حسن دے کاری تیر چلا کے سینکڑاں

عاشقاں دے دل زخمی کر ڈیندیاں ہن۔

فنی تجزیہ: ☆ ایس شعر اچ پھٹیاں قافیہ ہے۔

☆ سے سے (سینکڑاں) ”صفت اعداد“ ہے۔

☆ تیر اتے پھٹیاں رعایت لفظی ہے۔

☆ دلڑیاں ”اسم تصغیر“ ہے۔

تشریح: ایں شعر اچ خواجہ فرید روہی دیاں چٹیاں دے بھر پور حسن دے مرفعے پیش کریندے ہوئے آہدن جو انہاں دا حسن سینکڑاں عاشقاں کوں اپنے سحر اچ جکڑ گھندے۔ حسن ہک مجرد شے ہے پر خواجہ فرید ہوراں دی اے کمال صناعتی ہے جو انہاں تشبیہ خفی کنوں کم گھندے ہوئے، حسن کوں تیرنال ملا ڈتے آتے ایں تیردی مناسبت نال عاشقاں دے زخمی دل کوں پیش کیتے۔

بگھڑے تیرا چوں خواجہ فرید دے تہذیبی شعور دا وی پتا بگدے او آدھے ہن جو روہی دیاں چٹیاں اپنے حسن دا اظہار تاں کریندین پر شرم تے حیا داپلوں وی نی چھڑیندیاں اشاراں کنایاں آتے ناز آداویں (اتجھے ناز آدا جیڑھے شرم تے حیا کنوں مملو ہن) نال عاشقاں دا دل موہ گھندیاں ہن..... ”ڈڑیاں پھٹیاں“ بطور کنایہ وی استعمال تھئے جیندا مطلب ہے جو عاشق انہاں دے عشق اچ مبتلا ہن۔

کر کر درد منداں کوں زخمی

ہے ہے بدھن نہ پٹیاں

مفہوم: روہی دیاں نازک چٹیاں عاشقاں دے دل زخمی کرتے ول علاج وی نی کریندیاں۔

فنی تجزیہ: ☆ ”کر کر“ تے ”ہے ہے“ صنعت تکرار ہے۔

☆ ایں شعر دے ظاہری معنی عشق مجازی ہن۔

☆ زخمی تے پٹیاں رعایت لفظی ہے۔

☆ پٹیاں قافیہ ہے۔

تشریح: اے شعر مشرقی شعری روایت دا حصہ ہے، اس اڈی شاعری اچ ہمیش کنوں محبوب کوں ظالم، متکبر اتے بے پروا آکھیا ویندا ہے، ایں حوالے نال اے شعری اپنے محبوب کوں پیش کریندا ہے جیڑھا اپنے حسن نال عاشقاں کوں متاثر تاں کریندے پر پچھاں ول کے انہاں (عاشقاں) دی حالت زار کوں نی ڈیہدا۔

لفظ درد منداں اچ گہرائی موجود ہے، انہاں توں مراد ”عاشق“ وی ہن آتے او مخلص لوک وی ہن، جنہاں وطن، نظریہ اتے عقیدت کیتے ڈکھ سہے ہن پر اقتدار حاصل کرن آلی قیادت انہاں دا حال تک نی چکھیا، ایں طرحاں آکھیا ونج سبگدے جو ایں شعر دا سیاسی حوالہ وی ہے اتے اے ریاستی جبر۔

چھیڑن بھیڈاں بکریاں گائیں

لیلے، گابے کٹیاں!

مفہوم: نازک چٹیاں، بھیڈاں، بکریاں، گائیں، لیلے، گابے اتے کٹیاں چھیڑکے روہی دی رونق کوں ودھارے بخشیندیاں ہن۔

فنی تجزیہ: ☆ اے شعر فطرت نگاری دی مثال ہے۔

☆ شاعر نے چھی قسم دے جانوراں کوں اکٹھا کر کے ”صفت

جمع“ دا استعمال کیتا ہے۔

☆ بھیڈاں، بکریاں، گائیں، لیلے، گابے اتے کٹیاں مظلوم تے

کمزور عوام دے استعارے ہن۔

☆ کٹیاں قافیہ ہے۔

تشریح: بظاہر اے شعر فطرت نگاری دی ہک تابندہ مثال ہے، کیوں جو

روہی دیاں وسعتاں اچ مال چراون آلیاں چھیڑو چٹیاں، ماحول کوں اپنے حسن اتے کم کار

نال حسین تر بنا ڈیندیاں ہن..... خود تصور کروں جو روہی دی وسعت ہووے ہر پاسے

ساول ہووے تے روہی دی نینگر جٹی مونڈھے تے ڈنگوری رکھ کے ٹپے تے موجود

ہووے تاں خواجہ جیہاں جمال تے فطرت پرست شاعر کافی آکھن تے ماٹل تھیں؟

ول خواجہ فرید ہوراں دیاں سوچاں دی وسعت وی ڈیکھو، کیا او جانوراں

دے چرن اتے چھیڑو توں مراد صرف فطرت دا حسن مراد گھنسی..... شاید جواب ”نہ“

اچ ہوسی۔ اسماں پچھلے شعر اچ ڈسا چھوڑے جو مشرقی شاعری دا محبوب ظالم تے جابر

ہے لہذا اس شعروچ اے مرادوی تھی سبکدے جو ملک دے حاکم چھیڑوہن اتے عوام
بھیڑاں بکریاں اتے گائیں جھیں ہن..... جڈاں اتے جیویں چاہندے ہن اونویں
عوام کوں اپنے اگوں لاگھندن..... یعنی بے زبان تے پچھ لگ عوام دی مثال
بھیڑاں، بکریاں، گائیں، لیلے، گابے اتے کٹیاں دی ہے تے چھیڑو..... حکمران
ہن..... ظالم تے جابر۔

کئی مسکین مسافر پھاتے

چوڑ کتوئے ترٹیاں

مفہوم: انہاں نازک جٹیاں کئی مسکین مسافراں کوں اپنے پُحسن نال تباہ
برباد کر چھوڑیئے۔

فنی تجزیہ: ☆ اے شعر عشق مجازی نال تعلق رکھیندا ہے۔

☆ لفظ ”پھاتے“ توں مراد عشق اچ پھستا ہے۔

☆ اصل لفظ ”ترٹیاں چوڑ“ ہے، پر شعری وزن دی رعایت نال

ایکوں ”چوڑ ترٹیاں“ دی تبدیلی نال استعمال کر کے شاعر نے لسانی حسن اچ اضافہ
کیتا ہے اتے اے انہاں (شاعر) دے لسانی تے فنی شعور دا ثبوت ہے۔

☆ ”ترٹیاں“ قافیہ ہے۔

تشریح: خواجہ فرید ہوراں ایس شعروچ نازک جٹیاں دے بے نظیر حسن دا

اظہار کیتا ہے او آہدے ہن جو انہاں دا اے فطرتی حسن اتنا گہرا تے کاری ہے جو
اینڈے کنوں ہک نی کئی مسافر متاثر تھی کے تباہ و برباد تھی چکین..... یعنی روہی دے
نینگراں دے نال نال روہی وچوں گزرن آ لے بے نو مسافر وی انہاں دے حسن دا
شکار تھی گئے ہن..... انہاں دے ایس حسن پاروں اے مسافر مکمل طور تے تباہ و برباد تھی
گئے ہن اتے روہی اندر رُل گل گئے ہن۔

دھوئیں دار فقیر تھیوسے

فخر وڈائیاں سٹیاں

مفہوم: عشق دے مذہب اختیار کرن آ بے فقیر تے درویش ہوندن، فخر
وڈائیاں دی بجائے عاجزی تے انکساری کوں اپنا شیوا بنا گھندن۔

فنی تجزیہ: ☆ ایس شعر دا موضوع عشق حقیقی ہے۔

☆ فقیر، فخر ”صنعت شبہ اشتیاق“ دا تاثر ڈیندے ہن۔

☆ ”سٹیاں“ قافیہ ہے۔

☆ شاعر نے لفظ ”فقیر“ نال ”دھوئیں دار“ دا انوکھا سابقہ لا کے

”فقیر“ دی وضاحت کر چھوڑی ہے یعنی ”دھوئیں دار فقیر“ توں مراد او درویش ہے
جیڑھا دنیا داری توں الگ تھی عشق الہی وچ مشغول ہے۔ اگر چھڑا ”فقیر“ ہووے ہا
تاں معنی دا ابلاغ مسئلہ بنے ہا، ایس طرحاں شعروچ لفظاں دا استعمال شاعر دے فنی تے
لسانی شعور دا ثبوت ہے۔

تشریح: ایس شعر اچ خواجہ فرید نے اپنے تصور عشق بیان کیتا ہے۔ او

آہدے ہن جو مذہب عشق دے پجاری دنیا داراں دی کار مغرور تے متکبر نی ہوندے
کیوں جو عشق تاں نفی ذات دا ڈو جھاناں ہے۔ اگر عاشق وی ہووے تے فخر وڈائی دا
مالک وی ہووے تاں گالھ ٹردی نی..... ایس گالھوں عاشق صادق دنیا داری توں ماورا
تھی کے اپنے محبوب حقیقی دا بارگاہ اچ ذات دی نفی کریندا ہو یا وصال یار دا خواہش مند
تھی ویندے۔

خواجہ فرید ہوراں، ہک صوتی شاعر ہن، او وحدت الوجود دے فلسفے دے قائل

ہن۔ اتے صوتی فخر وڈائیاں توں مبرا ہوندے، کیوں جو وحدت الوجود دے منن آ لے
اپنے ”کل“ نال ملن کیتے سدا بے چین راہندے ہن تے ”کل“ نال ملن کیتے پہلی شرط
نفی ذات کرن تے عجز کوں قبول کرن ہے ایس گالھوں خواجہ فرید دے ہن جو اسماں
تاں محبوب کوں ملن کیتے فخر وڈائیاں چھوڑ ڈتیاں ہن۔

ہیوں دلبر دے کترے در دے

برہوں پیاں گل بگلیاں

مفہوم: عشق کہیں ذاتی و بجن دانناں ہے، اسماں وی محبوب دے عشق دا طوق اپنے گل پا کے ہمیشہ کیتے اوندے غلام تھی گئے ہیں۔

فنی تجزیہ: ☆ اے شعر عشق حقیقی دے موضوع دا ہے۔

☆ عشق کول غلامی دے طوق نال تشبیہ ڈتی گئی ہے۔

☆ عاشق نے نفی ذات کریندے ہوئے اپنے آپ کول محبوب دا

سگ آستاں آکھیا ہے۔

☆ ”بگلیاں“ قافیہ ہے۔

تشریح: خواجہ فرید نے اس شعر وچ وی اپنا تصور عشق بیان کیتا ہے اتے ایں حوالے نال اے شعر گزشتہ شعر دا تسلسل ہے۔ شاعر عشق کول سدا دی غلامی تے نفی ذات دا متبادل آکھیا ہے، او فرمیندے ہن، اسماں جڈاں دا مذہب عشق اختیار کیتے، او ڈینہہ اسماں اپنے حال اوں و فاپرت سگ، دا بنا گھدے، جیڑھا کہیں صورت اچ اپنے مالک دا درنی چھوڑیندا۔ شاعر دی اے کیفیت، عشق پاروں تھی ہے، او واضح کریندے ہوئے آہدے ہن، جیڑھے ڈینہہ دا اسماں عشق دی غلامی دا طوق گل اچ پاتے، اوں ڈینہہ دا اسماں دنیا داری اتے نہاں کم کاراں توں رہ گئے ہیں، ہن ساڈیاں دلچسپیاں اتے سوچاں فقط محبوب نال وابستہ ہن۔

زیر نظر شعر، گزشتہ اتے کافی دا مقطع شعر، عشق حقیقی دے موضوع دا اظہار ہے

اتے انہاں مذکورہ اشعار کول پہلے تخلیق تھیون آ لے شعر بظاہر فطرت نگاری نال تعلق رکھیندے ہن لیکن خواجہ اے تکنیک ہے جو اپنے موقف دے بیان توں پہلاں قاری کول فطرت دیاں حسین وادیاں وچ گن ویندے..... تے او اے گالھ وی جانندے ہن جو عشق حقیقی دا سفر عشق مجازی کول شروع تھیندا ہے۔ مثلاً ایں کافی کول ای ڈیکھ

گھنوں پہلے انہاں روہی دیاں جٹیاں دا حسن کاری کیتی ہے ول یک لخت فلسفہ عشق دے بیان تے آنگے ہن تے عاشق کول محبوب دا ”سگ آستاں“ بنا چھوڑیا ہے۔

موجھ فرید مزید ہمیشہ

اچ کل خوشیاں گھٹیاں

مفہوم: اچ کل انساں عشق دے پاروں موجھیاں دا شکار ہن۔

فنی تجزیہ: ☆ اے شعر کافی دا مقطع ہے۔

☆ ”مزید“، ”گھٹیاں“، ”اچ“ تے ”کل“ صفت تضاد ہے۔

☆ اے شعر عشق حقیقی دے موضوع دا ہے۔

☆ ”گھٹیاں“ قافیہ ہے۔

تشریح: شاعر عشق حقیقی وچ مبتلا ہے اتے او عشق دی دیوی دے اثرات جاندا ہے اوںکوں پتا ہے جو عشق ”عاشق دیاں خوشیاں وچ ودھارے دی بجائے گھٹارے کریندا ہے اتے گھٹارے وقت دے نال نال ودھارے دو ویندے ہن۔ لہذا اے مزید تساں جیڑھا پیشہ (عشق پیشہ) اختیار کیتا ہے اوں تہاڈیاں موجھیاں وچ ہن مزید اضافے کر چھوڑے ہن اتے اے اضافے ہن ہمیشہ راہسن۔ کیوں جو عاشق دے مقدر وچ فقط موجھیاں تے ڈکھ ہوندن..... ایں گالھوں اے حقیقت چاٹ گھنوں جو خوشیاں وچ صرف اچ کل نی بلکہ آئندہ وی کمی آولی ہے۔

کافی نمبر: 199

ص نمبر: 196

محمد اسماعیل احمدانی

جڈاں چائیم ، پا کر جھولی
 پالھوں پیت نہ پئی پیو ماء دی
 گھر فخر پیو پاوے
 رل چیتر بہار سہاوے
 تونے درشن مول نہ پیساں
 وچ کوٹ شہر مر ویساں
 سارا چولا بوچھن گھانگھے
 سر مانگ مریندی سانگ اے
 بن یار نہ سچھ سہیساں
 سیاں رل مل مہنے ڈیندیاں
 ماء بھینیں وین آکیندیاں
 جند جلوئی ، جندڑی جھولی
 ہر پل پل پیت پتل دی
 ہے تیڈی روز ازل دی
 دل یار فرید نہ آیا
 سبھ ہار سنگار وہایا
 کر وین ، ڈتی ماء لولی
 ہم بخت سڑی ڈکھ رولی
 آ اڑی دی جھوک وساوے
 وِس ، ہس ، رس کھیڈوں ہولی
 تانوی نازک نینہہ نبھیساں
 تھی در دلبر دی گولی
 گئے زیور ، ترپور لانگھے
 تھی سُرخ زہر دی گولی
 بٹھ چندن ہار بنولی
 کھل ہاسے ، کیس کریندیاں
 سس مارم سو سو پولی
 دل درد چلائی گولی
 سیک سانول باروچل دی
 ایہا کوچھی ، کملی ، بھولی
 سر سولیس سانگ رسایا
 گئی ناز نواز دی ٹولی

مولوی لطف علی تے خواجہ فرید سرائیکی زبان دے نویکلے ڈوڈے only
 two شاعر ہن۔ جنہاں دی شاعری دا ہک ڈوجھے نال موازنہ یا مقابلہ کیتا وینج
 سگدے۔ مگر محترم میر جاوید حسان چانڈیو نے انہاں ڈوہاں دا مکالمہ بلکہ مصافحہ اتے

معانقہ کر ڈکھائے بحوالہ مضمون کافی نمبر 34 ، سویل نمبر 1۔ جینکوں اہل ذوق نے دلی
 طرح پسند کیتا ہا۔ میکوں انتظار رہیے جو ایس حوالے نال بیاں لکھتاں وی نشا بر تھی آسن
 مگر گزشتہ کچھ عرصے کنوں فریڈیات دے میدان اچ تحقیق دے بے حد اہم کم دوزیادہ
 توجہ رہی اے اتے نقد و نظر قدرے نظریں کنوں اوڈھرتھی گئے۔

جیویں تہ دیوان فرید کون قافیہ ردیف وچ حروف تہجی دی ترتیب نال مرتب
 کیتا گئے تہوں کافیں دی زمانی ترتیب نزولی (تخلیق) دی خبر نہیں پوندی اتے سوائے
 چند روایات و حکایات دے بے کہیں پاسے کنوں رہنمائی نہیں ملدی۔ اتے سارے دا
 سارا کلام اتلا پختہ اتے مکمل اے جیویں تہ ہکے واری کٹھا تخلیق تھیا ہووے۔ میڈے
 آکھن دا مطلب اے ہے کہ ایندے تدریج و ارتقاء دیاں کوئی وی علامات یا اشارے
 نہیں ملدے۔ ماسوائے فریضہ حج دی ادائیگی والے زمانے دیاں لکھیاں ہوئیاں
 کافیاں ، عربی ، فارسی ، اردو تو نہیں جو سرائیکی چا آکھو..... غزل دی بنیادی خصوصیت اے
 سچھی ویندی اے کہ ایندے ہر شعر یا بیت دا وکھرا وکھرا موضوع ہوندے اتے ایہو
 ایندے سوہنپ سہیندے۔ اتے جیکر کہیں غزل وچ موضوع دا تسلسل ہووے تے اے
 استثنائی صورت سچھی ویندی اے اتے اونکوں غزل مسلسل آکھیا ویندے۔ لیکن کافی دی
 کیفیت ایس کنوں بالکل وکھری اے..... کافی وچ سوچ دا تسلسل ہوندے خواہ او حزن
 و ملال دا ہووے یا فطرت دے حسن دی گالھ ہووے یا ول روحانیت کیفیات دا ذکر
 ہووے عموماً موضوع دا تسلسل کہیں نہ کہیں انداز موجود ہوندے۔ الا ماشاء اللہ

پورے تو اترا نال اے گالھ اسٹڈی نسل (ایس عمر دے لوک) تائیں پہنتی
 اے کہ کافی نمبر 199 خواجہ فرید دے پوترے خواجہ معین الدین سین دی پوری زندگی
 (جاوٹ کنوں وفات تائیں دے حالات و کیفیات دا احاطہ کریندی اے۔ جیویں جوہر
 وڈے شاعر دے وجدانی احساس و ادراک دا غیر معمولی صلاحیتیں وانگر خواجہ فرید نے
 وی اے سبھ کچھ پیشگی محسوس کر گھدا ہووے جیڑھا کچھ ایس کافی دے شعریں دی

صورت تخلیق تھی اظہار وچ آگئے۔ خصوصاً اس سانگے وی کہ خواجہ فرید صاحب شاعر نہ
ہا بلکہ ہک ولی اللہ بلکہ قطب زمان وی ہا وندی وجدانی روحانی حس (وادراک) اتلا
تاں طاقتور ہی کہ انہاں دے قطب صافی تے مستقبل دا پر تو وی پوند اہا۔ جیندیاں کئی
حقیقی (خوش عقیدگی والیاں نہ) مثالاں وی تاریخ دا حصہ بن چکین۔

خوانودہ فریدیہ دے مورخین اس تاریخی روایت تے تقریباً متفق نظر دن کہ
خواجہ فرید دے فرزند خواجہ محمد بخش نازک کریم دی شاعری، نکاح، (والدہ خواجہ معین
الدین نال) وچ اولاً خواجہ فرید دی رضا مندگی شامل کوائے نہ ہی (تو نہیں جو بعد اچ او
رضا مند تھی گئے ہن)۔ خواجہ معین الدین دی پیدائش ای ایں دوران تھی ہی جیندے
سماجی، نفسیاتی اثرات دا پورے خاندان تے پورن قدرتی امر ہا۔ تہوں خواجہ معین
الدین دی زندگی دا بیشتر حصہ ایں خاندان کنوں علیحدہ جہ عباسیاں وچ گزریا۔ مگر خواجہ
نازک کریم دی زندگی دے آخری ڈینہاں اچ نواب بہاول پور دی ایما تے صلح صفائی
تھی گئی اتے خواجہ معین الدین کون جائز تے حقیقی جانشین بعد اچ سجادہ نشین تسلیم کر
گھدا گیا۔ انہاں دی (خواجہ معین الدین) وفات کوٹ مٹھن شہر وچ تھی اتے انہاں
کون روضہ مبارک وچ اپنے آبا و اجداد نال پوادی پاسو دروازے دے سامنے اندر
ای دن کیتا گیا۔

ایں سمولے جیں پس منظر وچ او تہ کافی نمبر 199 دے مندرجات
(ابیات) دا جاہزہ گھنوں۔

جڈاں جایم پا کر جھولی

کر وین ڈنی ما لولی

خواجہ معین الدین سیں دی پیدائش دے زمانے اجاں خواجہ فرید سیں دی
اپنے فرزند خواجہ نازک کریم نال ایں حوالے نال صلح نہ تھی ہی اتے پورے خاندانی وچ
عارضی طرحاں تناؤ Tension دی کیفیت موجود ہی۔ نومولود دے کن وچ عظیم

انسان خواجہ فرید (ڈاڈا) دی بجائے کہیں بے فرد اذان آکھی اتے ایں صورت وچ
محترمہ والدہ صاحبہ دی لولی وی وین مثل محسوس تھی ہوسی۔

پہلوں پیت نہ پئی پیو مادی

وت ہوت بلوچ نہ رادھی

میں مٹھری جاون لا دی

ہم بخت سڑی ڈکھ رولی

اپنے والد محترم خواجہ نازک کریم نال انہاں دی زندگی دے آخری ڈینہاں
وچ صلح تھیون کنوں پہلے دی صورت حال دا مکمل بیان تھے جیندے و دھیک تشریح دی
کوئی لوڑ کوئی۔ خانقاہ فریدیہ دے جائز متوقع جانشین دا اے المیہ تاریخ دا حصہ اے۔

توئیں درشن مول نہ پیساں

تاں وی نازک نینہہ نبھیاں

اپنے عظیم ڈاڈے خواجہ فرید دی خدمت اچ حاضر تھیون دی سک رہی
جیڑھی جو پوری نہ تھی سگی۔ البتہ نازک نینہہ نبھیندے رہے انہاں نال نسبی اتے روحانی
تعلق قائم ہاتے رہیا۔

وچ کوٹ شہر مر ویساں

تھی در دلبر دی گولی

اے بیت تاں پیش بنی کنوں اہگوں تے ودھ کے پیش گوئی دے زمرے
وچ آندے تہوں ایں کافی دا اہم ترین بیت اے۔ ایں سلسلہ فریدیہ دا کوئی وی سجادہ
نشین (ماسوائے خواجہ معین الدین) کوٹ مٹھن وچ فوت نہیں تھیا۔ قاضی مائل محمد
کنوں خواجہ قطب الدین تائیں سارے سجادہ نشین چاچڑاں یا شیدانی وچ فوت تھین
۔ انہاں دا جسد مبارک (نعش) اتھوں آندا گئے اتے کوٹ مٹھن روضہ مبارک شریف
اچ فنایا گئے۔ اے صرف خواجہ معین الدین سیں ہن جیڑھے کوٹ مٹھن شہر وچ فوت

تھبے ول اتھاہیں دفن تھے۔ وچ کوٹ شہر مروسیاں۔ دی تمنا پوری تھی۔
تھی در دلبر دی گولی

روضہ شریف وچ ساریں قبریں کنوں پوادھوں اتے دروازے دی دہلیز
دے نال اندروالی قبر خواجہ معین الدین دی ہے اتے ساریں کنوں پچا دھی خواجہ فرید
سئیں دی ہے۔

موت دا مقام اتے دفن تھیوٹ دی جا کہیں دے اپنے وس کوئے نی۔ خواجہ
معین الدین دی وفات کوٹ مٹھن اچ واقع تھیوٹ اتے روضہ شریف اچ دروازے
دہلیز دے نال دفن تھیوٹ..... تھی در دلبر دی گولی دی تشریح اے۔ جیند اماروئی ادراک
صرف خواجہ فرید سئیں کوں ای تھی سگدا اہا..... جیند اظہار کافی نمبر 199 وچ تھیا۔
پوری کافی وچ وچھوڑے دی ہاں ڈال کیفیت اے مگر 3 استثنا اے اتے
طربہ انجام دی تمنا اتے شانددی ہے بند نمبر 3 گھر فخر پیپوں پاوے آ اچڑی جھوک
وساوے..... صلح تھی گئی اتے آخر کار ایویں ای تھیا.....

کافی نمبر: 240
ص: 229

جاوید چانڈیو

صبح صادق صاحبی مانے
سجوں پھلون سچھ سہا توں
اچھے ملک کوں آپ وساتوں
سُن اقبال تیڈا پئے ڈردے
میر، نواب تھے آبر دے
پیر فقیر تیکوں سبھ چہندے
گردا گرد کچاری بہندے
فیض تیڈے دے جگ وچ قصے
نینگر تکرے پڈھڑے لستے
خوب ہنڈائیں جند جوانی
یار پیارا یوسف ثانی
کرے فرید ہمیش دُعائیں
تیڈے ساڈے سوہنا سائیں

پا سہرے، گانے، گانے
بخت تے تخت کوں جوڑ چھکاتوں
پٹ انگریزی تھانے
راجے دہشت کھا کر مردے
بے زر، مفت وکانے
صوبے دار ملازم رہندے
افلاطون سیانے
ذالان، مرد گئے گھن حصے
نڈھڑے ہال آیانے
ہر دم کول و سیں دل جانی
ناز تیڈے من بھانے
سانول جیویں چر جگ تائیں
لگڑے نینہہ پُرانے

خواجہ فرید 1853ء وچ اٹھ سالیں دے ہن تاں انہاں دے پیو خواجہ خدا
بخش رضا تھی گئے۔ اول ویلھے بہاول پور دانواب حاجی خان عرف فتح خان ہی۔ جیند ا

دور حکومت 1853-58ء ہی مرزا احمد اختر ”مناقب فریدی“ وچ لکھدے جو:

”نواب فتح خان والی ریاست بہاول پور وی حضرت محبوب الہی (خواجہ خدا بخش) دامریدتے معتقد ہی۔ پیردے وصال دا انہاں کوں وی بہوں ڈکھ ہی۔ آخر دل دی تسلی سانگے حضرت فخر جہان کوں ارداس کیتس جو نکلے صاحبزادہ صاحب (خواجہ غلام فرید) کوں میں کنیں چا رہاؤ تاں جو انہاں دی زیارت نال میڈے من کوں تسلی رہے۔“ (مرزا احمد اختر 169)

احمد پور شرقیہ دے شاہی محلیں نال خواجہ فرید دے پلپن دا اے رشتہ کئی سالیں تائیں رہ گیا اتھاں انہاں دی تربیت کیتے مامے غلام محمد تے استاد میاں جی قائم دین وی نال رہ گئے۔ اے دور ریاست بہاول پور دی آزادی دے خلاف انگریز دین سازشیں نال بھریل ہے جیندا ذکر یقیناً شاہی محلیں دے اندروں باہروں تھیند اہوسی۔ خواجہ فرید دامزاج یقیناً حساس ہی کیوں جو چار سال دی عمر وچ مادا وچھوڑاتے اٹھ سالیں دی عمر وچ پیو دا فراق کوئی چھوٹی کالھ نہ ہی۔ انہاں دا مشاہدہ وی ڈاڈھا تکھا ہی تے انہاں دی تربیت وی کمال دی ہی۔ انہاں ریاست بہاول پور تے پورے برصغیر دی غلامی دا ڈرامہ اپنے پلپن کوں ای ڈیکھن شروع کیتا ہی تے ایں ڈرامے دا مشاہدہ اوں جاہ تے پہہ کراہیں کیتا ہی جتھاں کرداریں دارول طے تھیندے۔ نواب تے راجے انگریز دے گڈے ہن تے محلات سازشیں دا گڑھ (1)۔

انہاں سازشیں دے دور وچ جڈاں خواجہ فرید دا سولہواں سال ہی تاں 1861ء وچ انہاں رحیم یار خان المعروف بہاول خان چوتھے دے گھر پتر جمیا جیندا ناں ”جندوڈا“ رکھیا گیا تے جیرھا ”صبح صادق“ دے ناں نال مشہور تھیا تے ول ریاست دا چوتھا صادق محمد خان نواب سڈایا۔ 1866ء وچ صادق وی یتیم تھی گیا۔ محلیں وچ سازشاں شروع تھی گیاں، تخت دے دعویدار نکل آئے ول ساڈے چار

ورہیں دے ولی عہد صبح صادق دی اماں انگریز دے نیٹو ایجنٹ سید مراد شاہ گردیزی دے مشورے نال اپنے پتر دی تخت نشینی دا اعلان کر چھوڑیا۔ تخت دے بہیں دعویداریں زور پکڑیا تاں صبح صادق دی مالہور دے لیفٹین گورنر کوں ارداس کیتے تے گورنر بہادر ”مہربانی“ فرمیں ریاست بہاول پور کوں اپنی سرپرستی وچ گھن گھدا۔ بریگیڈیئر نذیر علی شاہ دے لفظیں وچ:

”1866ء وچ انگریز پڈاڈھا ٹھہرا کر اہیں ایں ریاست کوں اپنی تحویل وچ گھن تے احسان فرمایا ہی۔ اوں زمانے دے ملتان دے انگریز کمشنر مسٹر فورڈ بہاول پور اینویں آن لٹھے ہن جیویں لٹھے نہ ہوون سڈے تے آئے ہوون۔ اپنی قوم دے کئی بندیں کیتے ڈبل روٹی تے مکھن ڈاڈھا انتظام فرما گئے ہن۔ اجو کے کمشنر ہاؤس دے آسوں پاسوں فورڈ صاحب دی قوم بھرا سول تے ملٹری افسریں دے بنگلے، کلب، بینڈ اسٹینڈ، اوں جاہ تے ہن، جتھاں ہن اے ڈی ایم صاحب تے سول جج صاحبیں دے دفتر ہن۔“

(نذیر علی شاہ۔ 1966ء، ص 8)

اینڈے بعد تیرہ سالیں کنیں ودھ عرصہ (جون 1866ء کنیں نومبر 1879ء) ریاست بہاول پور تے انگریز دی سدھی سانویں حکومت رہ گئی جینکوں ”ایجنسی دی حکومت“ آکھیندن۔ ایں دور وچ انگریز ریاست دا پورا نظام بدلا چھوڑیا۔ ویسی لوکیں وچ اوپرے حاکمیں دی زور آوری تے فریب (2) دے خلاف نفرت دا احساس وی ودھیا ہوسی تے انہیں دی رسائی وی حاکمیں تیں گھٹ تھی گئی ہوسی۔ ایں دور وچ ریاست دے تقریباً سبھناں محکمیاں دے سربراہ انگریز مقرر تھے تے ریاست وچ تیرہاں تھانے وی قائم تھے۔ انگریز ریاست دا پورا نظام بدلاؤن دے نال نال نکلے نواب صادق محمد خان دی ”نگرانی“ دی ذمے واری وی نبھائی۔ تیرہاں ورہیاں پچھوں اے سبھ کجھ اپنی مرضی نال بنا جوڑ کراہیں

28 نومبر 1879ء کو نواب صاحب محمد خان چوتھے دی تاج پوشی کیتی گئی تے حکومت اوندے ”حوالے“ کر ڈتی گئی۔

اس موقعے تے ”نور محل“ بہاول پور وچ ہک ”عالیشان دربار“ لگاتے گورنر پنجاب سر رابرٹ ایجرٹن اردو وچ ہک تقریر کرتے ریاست نواب صادق خان کوں سنجال ڈتی۔ اس تاج پوشی دے موقعے تے مختلف شاعریں نظماں وی لکھیاں ہوسن تے مشاعرہ وی تھیا ہوسی۔ منشی محمد بخش فائق، ملتان دی اس تاج پوشی دی مناسبت نال ہک نظم سنیں جنیب فائق کنیں قلمی موجود ہے (3) تے ایہں موقعے دے حوالے نال خواجہ فرید وی کافی دی فارم وچ ہک مبارکبادی نظم جنیندا مشہور مصرعہ ”پٹ انگریزی تھانے“ سرائیکی وسیب وچ انگریزی نوآبادیاتی قبضے دے خلاف ہک شاعر دامتزا جمتی ہوکا ہئی۔ خواجہ فرید دے پورے سرائیکی دیوان وچوں چھڑا ڈوں کافیاں ہن جیڑھیاں شخصیات دے حوالے نال لکھیل ہن۔ پہلی کافی نمبر 9 جیڑھی سلسلہ چشتیہ دے بزرگ خواجہ نور محمد مہاروی (وفات 1791ء) کیتے عقیدت دے جذبیں نال بھریل ہے تے ڈوجھی کافی نمبر 240 جیڑھی نواب صبح صادق کیتے محبت تے بغاوت داسنیہا ہے۔ اے کافی اس دعائیہ تھل (استھائی) نال شروع تھیندی ہے:

صبح صادق خان صاحبی مانیں

پا سہرے گانے گاہنے

کافی دے باقی چھی بند اپنے عہد دے حوالے نال خواجہ فرید دی بصیرت تے تجزیے داسو جھلا گھن کراہیں صبح صادق دے کنیں وچ آزادی دی بانگ ڈیندن۔ سجا کی دے پندھ جکیندن تے راہ داسمل وی ڈیندن۔ اے کافی اوں دور وچ بادشاہ نال ہک فقیر دے مکالمے دی نشانی ہے جیڑھا ”نور محل“ وچ انگریزیں دی ”نگرانی“ وچ اپنی تاج پوشی دا جشن میندا بیٹھا ہئی تے تیرہاں سالاں دی تا نگھ تے جبردی ریل عوام دی اوندے کیتے لہندی سکدی تے جشن منیندی پئی ہئی۔ خواجہ فرید اوہیں عوام

دی زبان ہئی ظلم دادر کھلدے تاں سو جھلے دی سیڑھا اندرو یہہ ابدی ہے جیندے وچ ہر شے صاف تے سو جھل نظر ن پئے ویندی ہے۔

سبوں پھلوں سجھ سہا توں

بخت تے تخت کوں جوڑ چھکا توں

اپنی نگری آپ وسا توں

پٹ انگریزی تھانے

اپنی نگری آپ وسا وٹ دا اے خواب کیوں پورا تھی سگدا ہئی؟ 1843ء

وچ سندھ دے پیریں داراج رلیا، 1849ء وچ ملتان وی ہر گیا تے 1857ء وچ دلی دا تخت وی انگریزیں دے پیریں دی دھوڑ تھیا۔ سبھ راجے مہاراجے انگریزیں دے تلوں ہن۔ پر شاعر دی پکڑ وچ تاں خواب ہن۔ ریاست بہاول پور دے میدانیں، رنگ رنگیلی روہی تے سندھو تے ستلج دین لہریں نال وسدے عوام دے خواب۔ ہک آس ہئی جو متاں قلات کنیں بہاول پور تاں دگرہیل، کھنڈیاں پٹیاں عوامی قوتاں، متاں کوئی معجزہ کر ڈکھاوٹن تے اوندی تجسیم ”صبح صادق“ دے روپ وچ تھی ونجے (4)۔

خواجہ فرید اپنے سنگتی کوں حوصلہ ڈیندے، بغاوت تے انقلاب کیتے سمل

دی نشاندہی کریندے۔ اونکوں اہدے جو تیں کنیں فوجی طاقت وی ہے تے ہک سیانی ٹیم وی:

سن اقبال تیڈا پے ڈردے

راجے دہشت کھا کر مردے

میر نواب تھئے آ بردے

بے زر مفت وکانے

پیر فقیر تیکوں سب چہندے

صوبیدار ملازم راہندے
گردا گرد کچھری بہندے
افلاطون سیانے

وَل او اونکوں یاد ڈویندے جو تیڈے پچھوں ریاست دی عوام دی طاقت
ہے جیڑھی تیں نال ڈاڈھا پیار کریندی اے (بہاول پور وچ آج وی بہوں سارے
لوک اپنے نوابیں کوں یاد کریندن تے انہاں نال پیار کریندن) تیڈے نال تے
انگریزیں دی غلامی دے تیرہاں قاتل سال ایں عوام دے اندر کوں کھاگھن اے سبھے
تیڈی تانگھ وچ ہن کیوں جو توں عوام دوست حاکم ہیویں:

فیض تیڈے دے جگ وچ قصے
ذالان مرد گئے گھن حصے
نینگر، تکرے، بڈھڑے، لے
ننڈھڑے پال ایانے

کافی دے چھیکڑی ڈوں بند اوں خاص تعلق دا اظہار ہن جیڑھا خواجہ فرید
تے صبح صادق دے وچ ہی (5)۔ نواب صبح صادق نال خواجہ فرید دا تعلق کہیں وجدانی
سطح تے وی ہی کیوں جو صبح صادق شاعری، موسیقی، تے قصوری نال محبت کرن والا ہی
تے عشق دے پنڈھڑے تے بھوگ وی اوندی روح وچ ریل ہن (6)۔ زبانی
روایتیں وچ نواب دی ہک داستان عشق وی ملدی ہے جیڑھی اوندی حیاتی وچ بہوں
اہم ہی۔ خواجہ فرید تے نواب صادق وچالے ”محرم راز“ دارشتہ وی ہی۔ اسجھارشتہ
جیڑھا بولن باجھ ای سبھ کجھ سمجھا ڈیندے۔ خواجہ فرید چھیکڑی بندیں وچ اوہیں رشتے
دے حوالے نال اپنی گالھ دا اعتبار ڈویندے:

خواب ہنڈائیں جند جوانی
ہر دم کول وسیں دل جانی

یار پیارا یوسف ثانی
ناز تیڈے من بھانے
کرے فرید دعائیں
سانول جیویں چر جگ تائیں
تیڈے ساڈے سوہنا سائیں
لگڑے نینہہ پرانے

ایں عشق پیشہ تے آشفقہ حال مرید صادق حاکم کوں خواجہ فرید بغاوتیں نال
سگری پنگری نظم تاں سنائی پر بغاوتیں دا حال کتھائیں تاریخ دی دھوڑ وچوں کڈھنا
پوسی۔ اللہ جانے کیا تھیا؟ کوئی ریکارڈ ہتھ وساکینی پر کتھائیں ناکام بغاوتیں تے
ادھورے خواب حالی وی جاگدے پئے ہوسن تے نویں آبادیاتی جبر دے ماریل پوری
دنیا دے مظلومیں کیتے خواجہ فرید دا اے مستانہ نعرہ آج وی جیندا ہے جو:

اپنی نگر آپ وسا توں
پٹ انگریزیں تھانے

خواجہ فرید دے اکثر کافیاں دی ہک الگ فضا تے الامیل ہے، رمزاں تے علامتاں دے نویں توں نویں رنگ ہن، جیڑھے ساکوں روحانی دنیاواں وچ گھن ویندن تے ساڈے جذبیاں کوں ہرواری ہک نویں تازگی تے شدت عطا کریندن۔

حضرت خواجہ سنیں دی ہک کافی جیڑھی دیوان دے آخری کافیاں وچوں ہے، ایں ویلے ساڈے سامنے ہے..... ایں کافی وچ رانجھے دے جگ مشہور رومانی کردار کوں حقیقت دی ہک رمزی علامت دے طور تے ورتیا گئے۔ ہیر دی حیثیت وی علامتی ہے، تے کافی دے الفاظ ہیر دی زبانی آکھے گئیں۔ سسی پنوں تے عمر ماروی دی طرحاں ہیر رانجھا دے کردار کوں وی خواجہ صاحب نے علامتی گہرائی دے نال ورتے، تے جذبہ عشق دی ترجمانی کیجے لفظاں دی اوٹ بنائی اے۔ پر اے رمزاں یا علامتاں ہرواری کہیں نویں رنگ، کہیں نویں کیفیت کوں بیان کریندن۔ مثلاً ایں کافی وچ رانجھے دے جوگی بٹن دے عمل کوں رانجھے دی شخصیت دا لازمی حصہ بنایا گئے۔ رانجھے دا جوگی بٹن، ایں کہانی دی ہک بہوں وڈی رمز اے، جیندے معنیاں تے زیادہ غور نہیں کیتا گیا۔ اسماں وی ایں ویلے صرف خواجہ صاحب دی کافی دے حوالے نال مختصر گالھ کر یسوں جو رانجھے دی جوگی بٹن وچن دی صفت یا خصوصیت نے اوندی ذات کوں ہک نویں طرف ڈتی تے خواجہ سنیں اپنی ایں کافی وچ ایندے رمزیاتی معنی اجاگر کریندن۔ اے کافی کل پارہاں شعراں تے مشتمل ہے، جینکوں اسماں کافی دے پارہاں بندوی آکھ سگدے ہیں، کافی غزل دی شکل وچ ہے، ایندے پہلے چار بند ایں ہن:

شہ رانجھا البیلا جوگی	جادو گر وے
راول بنسی جوڑ سُنائی	وسر بیگم گھر وے
یار رانجھیے مرلی واہی	کر کر پیچ ہنر وے
انہد بین بجا من موہیں	رُلدی بوٹے جھر وے

ڈاکٹر اسلم انصاری

شہ	رانجھا	البیلا
جوگی	جادوگر	وے
راول بنسی جوڑ سُنائی	وسر بیگم گھر وے	وے
یار رانجھیے مرلی واہی	کر کر پیچ ہنر وے	وے
انہد بین بجا من موہیں	رُلدی بوٹے جھر وے	وے
گئے گئے بندے گل جھپ مالا	رہندے حسن نگر وے	وے
تخت ہزاروں رانجھن آیا	ہیر تتی دے گھر وے	وے
جوگی تھیاں خاک رمیاں	رُلساں شہر بحر وے	وے
ماء پیو چھوڑ بگی لڑ تیڈے	بٹھ زیور بٹھ زر وے	وے
اتنا ظلم مناسب ناہیں	رب کولوں کجھ ڈر وے	وے
رانجھا جوگی میں جگیاں	ڈٹڑی عشق خبر وے	وے
یار فرید نہ وسرم ہرگز	سکدی ویساں مر وے	وے

حضرت خواجہ غلام فرید دی شاعری حقیقت تے معرفت دے رمزاں دا سمندر ہے، جیکوں جیکوں توفیق ملدی اے، ایں سمندر وچوں موتی کڈھ آندے۔

سرتوں مراد روح انسانی ہے جیڑھی اپنی اصل توں جدا تھی نگے ہے تے وصال واسطے
تڑپدی پئی ہے۔ کافی دے اگلے چار بند ہن:

گنے گنے بندے گل جھپ ماہاں رہندے حسن نگر دے
تخت ہزاروں رانجھن آیا ہیرتی دے گر دے
جوگن تھیاں خاک رمیاں رولساں شہر بحر دے
ما پو چھوڑ لگی لڑ تیڈے سانول کاری کر دے

اے بندوی ہوں کیفیت کوں بیان کریندن البتہ انہاں شعراں وچ ہیر خود
جوگن بٹن دی گالھ کریندی پئی ہے تے ول ہک دفعہ اپنے سانول محبوب کوں پارتاں
ڈیندی پئی ہے اتھاں محبوب دا کردار مُرشد کامل داوی تھی سگدے؛ جیکوں پارت ڈتی
ویندی پئی ہے جو میں سارے دنیا دی سکونت چھوڑ کے تیڈے لڑ لگی ہاں۔ ہُن کوئی
کاری ضرور کریں، یعنی میڈی رہنمائی صحیح معنیاں وچ کریں۔

کافی دے آخری شعر ہن:

پاجھ پریں دے پاجھ نہ کافی بٹھ زیور، بٹھ زروے
اتنا ظلم مناسب ناہیں رب کولوں کجھ ڈروے
رانجھا جوگی میں جوگیانی ڈتری عشق خبر دے
یار فرید نہ و سرم ہرگز سکدی ویساں مروے

محبوب دے بغیر کوئی پناہ، کوئی ٹکانا کوئے نیں، زیور تے زر بٹھ پئے، انہاں
کوں کیا کرنے، اصل گالھ اے ہے جو محبوب ساڈی جا ہے پناہ ہووے۔ ول محبوب
کوں کیا لگے جو ایڈا ظلم مناسب کوئے نہیں۔ خدا کولوں ڈرنا چاہیدے تے لڑ لگیاں دی
لاج پاپنی چاہیدی ہے۔ ولدا ہیروں زبانی آکھیا گے جو رانجھا جوگی تے میں اوندی
جوگیانی ہاں تے اے فیصلہ خود عشق نے ڈتے، آخری شعر ہے جو محبوب میکوں ہرگز نہ
وسری بھانویں جو سکدی مرویاں۔ پر محبوب کوں ہرگز نہ بھلیساں۔

ایں کافی دی ساری فضا لوک رومان دے علامتاں دے ذریعے وجود وچ
آندی ہے تے زیادہ تر عشق حقیقی دے جذبے دی تشریح کریندی ہے، ایندے باوجود
ایندے وچ مجاز دیاں جھلکیاں وی ہن تے حیاتی دے مادی پہلو ویاں دی جھلک وی
محسوس تھیندی ہے، مجموعی طور تے ایں کافی وچ روح انسانی اے عہد و پیمان دی تجدید
ہے، یا ڈو جھے معنیاں وچ حیاتی دے حسن نال شاعر دی سچی سنگت تے سکونت دا
احساس ہے، جیندے وچ حیاتی ای تعمیر تے تکمیل دا عہد تے سدھراں پوری طرحاں
موجود ہن۔

ایں کافی وچ ساکوں داخلی تے خارجی زندگی دا ربط نظر آندے تے جذبے
دی سچائی بنیادی تصور دے طور تے ابھر دی نظر آندی ہے۔

ڈاکٹر اسلم انصاری

شہ
رانجھا البیلا
جادوگر وے

راول بنسی جوڑ سُنائی
یار رنجھینے مُرلی واہی
انہد بین بجا من موہیں
گتے گتے بُندے گل جھپ مالا
تخت ہزاروں رانجھن آیا
جوگی تھیاں خاک رَمیاں
ماء پیو چھوڑ بگی لڑ تیدے
اتنا ظلم مناسب ناہیں
رانجھا جوگی میں جگیاں
یار فرید نہ وِسرم ہرگز

حضرت خواجہ غلام فرید دی شاعری حقیقت تے معرفت دے رمزاں دا سمندر ہے، جیکوں جیکوں توفیق ملدی اے، ایں سمندر وچوں موتی کڈھ آندے۔

خواجہ فرید دے اکثر کافیاں دی ہک الگ فضا تے اَلامیل ہے، رمزاں تے علامتاں دے نویں توں نویں رنگ ہن، جیڑھے ساکوں روحانی دنیاواں وچ گھن ویندن تے ساڈے جذبیاں کوں ہر واری ہک نویں تازگی تے شدت عطا کریندن۔

حضرت خواجہ سنیں دی ہک کافی جیڑھی دیوان دے آخری کافیاں وچوں ہے، ایں ویلے ساڈے سامنے ہے..... ایں کافی وچ رانجھے دے جگ مشہور رومانی کردار کوں حقیقت دی ہک رمزی علامت دے طور تے ورتیا گئے۔ ہیر دی حیثیت وی علامتی ہے، تے کافی دے الفاظ ہیر دی زبانی آکھے گئین۔ سسی پنوں تے عمر ماروی دی طرحاں ہیر رانجھا دے کردار کوں وی خواجہ صاحب نے علامتی گہرائی دے نال ورتے، تے جذبہ عشق دی ترجمانی کیتے لفظاں دی اوٹ بٹائی اے۔ پر اے رمزاں یا علامتاں ہر واری کہیں نویں رنگ، کہیں نویں کیفیت کوں بیان کریندن۔ مثلاً ایں کافی وچ رانجھے دے جوگی بٹن دے عمل کوں رانجھے دی شخصیت دا لازمی حصہ بٹایا گئے۔ رانجھے دا جوگی بٹن، ایں کہانی دی ہک بہوں وڈی رمز اے، جیندے معنیاں تے زیادہ غور نہیں کیتا گیا۔ اسماں وی ایں ویلے صرف خواجہ صاحب دی کافی دے حوالے نال مختصر گالھ کر یسوں جو رانجھے دی جوگی بن وچن دی صفت یا خصوصیت نے اوندی ذات کوں ہک نویں طرف ڈتی تے خواجہ سنیں اپنی ایں کافی وچ ایندے رمزیاتی معنی اجاگر کریندن۔ اے کافی کل پارہاں شعراں تے مشتمل ہے، جینکوں اسماں کافی دے پارہاں بند وی آکھ سگدے ہن، کافی غزل دی شکل وچ ہے، ایندے پہلے چار بند ایں ہن:

شہ رانجھا البیلا جوگی
راول بنسی جوڑ سُنائی
یار رانجھینے مُرلی واہی
انہد بین بجا من موہیں
جادو گر وے
وِسرم بگیم گھر وے
کر کر پیچ ہنر وے
رُلدی بوٹے جھر وے

کافی نمبر: 47

ص نمبر: 60

ڈاکٹر اسلم انصاری

رتھ دھیمیں دھیمیں ٹور

میڈا دستہ نرم کرور دا
رتھ تے پھندی دڑگ نہ سہندی
روز ازل دی پاتم گل وچ
شالا مولہ سلامت نیواں
جیکر رتھ بیٹھیں تھک پوساں
سوکھا تیز لغام دا کولا
رانجھن تے میں جوڑکوں جوڑوں
سک تے طلب ملن دی سینے
پندھ اڑانگے دڑی تانگھے

متاں ونگیں لگم ٹکور
ہم طبع کمزور
برہوں تیڈے دی ڈور
راہ اچ لڑن چور
گھوڑا گھنساں بور
نہ اوکھا سر زور
جوڑ جوڑ جوڑیندے جوڑ
روز نواں ہم شور
جلد پچاویں توڑ

میں تے یار فرید مٹیوں

زل مل شہر بھنبھور

حضرت خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دا کلام حیاتی دے روحانی سچائیاں توں
بھر پور ہے آپ دے نویکلایاں خوبیاں اے ہن جو کلام وچ ترنم وی ہے تے سوز
گداز تے تڑپ وی ہے۔ شعریت وی ہے تے تصوف دے رمزاں وی ہن۔ فطرت
دا بیان وی ہے تے وسیب دے رنگ وی ہن۔ حسن حقیقی کیتے روح انسانی دی ازلی
تڑپ وی ہے تے عشق مجازی اچ وچھوڑے تے ملاپ دے قصے وی۔ غرض ہک بلند
پایہ شاعر تے کامل صوفی دے انداز دی ایس شاعری اچ پوری طرحاں ظاہر ہن۔

انہاں شعراں دے لفظی معنی ہن۔ شہ رانجھا پہوں البیلا، یعنی ناز و انداز دا
مالک ہے۔ او جوگی اے بلکہ جادوگر ہے اوں نے پہوں جیس جوڑ بناناں بنسری وچاہی
ہے جو میکوں گھرتے ور و سرنگین۔ اے یار انجھا، مرلی وچاون والا ہے تے مرلی
وچاون وچ ایس نے سوسو پیچ کیتن تے ہنر ڈکھان۔ ایس نے مرلی کیا وچائی ہے
در اصل انہدی بین وچائی سی جیکوں سُن کے میں سب کجھ چھوڑ کے نکل پئی ہاں تے
ہن جھر جنگلاں وچ اوندی کھوچ وچ رُلدی ودی آں۔

کافی دی فضا توں صاف ظاہر تھیندے جو خواجہ صاحب عشق مجازی دے
حوالیاں کوں عشق حقیقی دی کیفیات کوں بیان کرن کیتے استعمال کریندن۔ رانجھے دے
نال فوری طور تے شہ دالفظ استعمال کر کے اونکوں ہک بلند مقام ڈتا گئے شوہ تے شہ
توں مراد گو بادشاہ ہے پرائندے معنی اصل یا حقیقت دے وی ہن۔ ول اوندے کیتے
البیلا جوگی تے جادوگر دے الفاظ ورت کے اوندی کجھ صفات ڈسیاں گئیں۔ اوندے
جوگ کوں فوری تے جادوگری نال منسوب کیتا گئے تے ول راول دی صفت استعمال
کر کے بنسری وچاونوں دے عمل کوں اوندے نال منسوب کیتا گئے۔ بنسری وچاونوں
وچ اوندے پیچ تے ہنر دا ذکر کیتا گئے۔ تے اخیر اینکوں ”انہد بین“ قرار ڈے تے
ایندے اثرات ڈتے گئیں۔

خواجہ صاحب نے انہد بین یا انہد مرلی دالفظ اپنی شاعری وچ کئی واری
ورتے تے اے صوفیادی ہک خاص اصطلاح ہے ایس توں مراد او آواز اے جیڑھی
ازل توں ابد تک ویندی پئی اے ہیں کوں صوت سرمدی وی آکھیا گئے۔ صوفیا دا خیال
ہے جو جیڑھا ایس صوت سرمدی کوں ہک واری سُن گھندے ول اوکوں ہی کوئی آواز
نہیں بھاندی تے آخر آخر او ایس آواز توں سو ابئی کوئی آواز سُن وی نہیں سگدا۔ غرض
لفظ ”انہد بین“ دے ذریعے خواجہ صاحب نے ظاہر کر ڈتے جو اور رانجھے دے لفظ
کوں محض رمزی علامت دے طور تے استعمال پے کریندن۔ چنانچہ ایس حساب نال

ایندے وچ شک نہیں جو خواجہ سیں دی شاعری وچ معنے دے کئی تہاں
 موجود انہاں دے کلام دی تاثیر دی ہک وجہ ابے وی ہے جو او انسانی عقل و وجدان
 کول کئی حال نال مسخ کریندے زیادہ تر اے کلام علامت اتے استعارے دے
 ذریعے روح انسانی دی گہرائیاں نال ہم کلام تھیندے تے اساڈے احساسات دے
 تاراں کئی انداز نال چھڑیندے۔ خواجہ صاحب دے کلام دا انسانی لہجہ بیک وقت
 کئی نساں گداراں دی آواز سٹویندے۔ اے آواز روہی دی کہیں عام مگر دل زدہ نینگر
 دی آواز ہے تے سستی یا ہیر یا سوٹی دی آواز وی ہے سب توں ودھ کے اے جو
 اے انسان سائیکس دی آواز وی ہے۔ اے نازک مزاج نوں پرنی ہوئی کنواری وی
 ہے تے بے نیازیاں دی ماری ہوئی تے محبوب دی یاد توں لٹھی ہوئی تے
 وسیب دے طعیناں دا شکار عورت وی ہے۔ ڈٹھا ونچے تاں خواجہ سیں نے ایں ہک
 آواز ونگی آواز اں دی گونج تے پر چھانویں بھر ڈتن۔ انہاں دی ہک کافی ہیں آواز
 دا ہک اگ تے رنگ پیش کریندی ہے۔ کافی مشہور ہے۔ رتھ دھمیں دھمیں ٹور۔ کافی
 بہوں لہنگی اسان ایندا متن پڑھدے ہیں چا۔ فرمیدن:

رتھ دھمیں دھمیں ٹور

میڈا دستہ نرم کرور دا متاں ونگیں لگم لگور

رتھ: آج توں سوسال پہلے ہک عام سواری ہئی جیندے وچ ڈانڈیا گھوڑے
 جتے ویندے ہن، ایں کافی وچ ہک نازک مزاج نینگر دا اندرونی مکالمہ ہے جیرہ ہی
 دراصل تل خود کلامی ہے پر رتھ بان کول مخاطب کرن دی وجہ کر کے مکالمہ وی بن گئے
 اے حساب تے نازک ملوک شہزادی وی تھی سگدی ہے تے نوں پرنی ہوئی کنواری
 وی..... تھ بان کول اہدی ہے جو رتھ کول اصلوں آرام نال چلا جو میڈے کچ دیاں
 چوڑیاں دستہ بہوں نرم شیشے دا ہے، کتھائیں اے ناں ہووے جو رتھ کول دھکا لگے
 تے چوڑیاں پورا تھی پوون..... فرمیدن:

رتھ تے باہندی ڈرگ نہ سہندی ہم طبع کمزور
 روز ازل دی پاتم گل وچ برہوں تیڈے دی پڈور
 شالا مولھ سلامت نیواں راہ وچ لڑن چور

اہدن رتھ تے بہہ کے تیں کہیں قسم دی ڈرگ نہیں سہہ سگدی جو میڈی
 طبیعت بہوں کمزور ہے، اصل وچ اے محبوب، میں تاں ازل دے ڈینہ توں تیڈی
 جدائی دی پڈور گل وچ پاتی ہوئی ہم ہیں پاروں جدائی دا پڈور میڈے روئیں روئیں وچ
 سمایا ہوئے۔ پر رتھ تے بہنوناں وی ضرور ہے جو محبوب کول ملن دی تانگھ وی شدید
 ہے..... سفر دے بارے وچ خبر اے وی ہے جو راہ وچ چور ان پون تے لڑ بھڑ کے
 مڈی موڑا کھس گھندن۔ شالا، یعنی خدا کرے جو میں اپنا مولھ سلامت گھن ونچاں.....
 کافی دے تر تھجھے شعر توں ای ایندے وچ صوفیانہ رنگ پیدا تھی ویندے۔

رتھ جسم انسانی دی علامت ہے تے نازک مزاج کنوار روح انسانی وی،
 اے سفر حیاتی دا سفر ہے جیندے وچ اوکھ سوکھ دے کئی مرحلے ہن، اے روز ازل دا
 گنڈھیا ہو یا سا نگا تے وچھوڑے دی پڈور توں اے گل وچ پاتی ہوئی ہے..... رستے
 وچ مال لٹ گھنن آ لے چور وی آپون..... خدا کرے اصل دی خیر ہووے، تو مولھ
 سلامت گھن ونچوں۔

جیکر رتھ پیٹھیں تھک پوساں گھوڑا گھنساں پور

سوکھا، تیز، لغام دا گولا ناں اوکھا سر زور

اتھاں کافی دا رخ ہک دفعہ ول پاہر دی طرف تھی گئے تے وسیب دا خارجی
 رنگ اُبھر آئے، رتھ دا سفر کوئی اتنا آسان نہیں ہوندا۔ فرمیدن جو جے کر رتھ تے
 پیٹھیں تھک پوساں تاں بور گھوڑا گھن گھنساں۔ جیندیاں خوبیاں اے ہوسن جو سواری
 کرن وچ سوکھا ہوسی، تیز ریس تے لغام دا گولا ہوسی، اوکھا تے سر زور نہ ہوسی۔ لغام دا
 گولا اوگھوڑا ہوندے جیرہ اشاریاں تے چلے تے اوندی لغام کول زور زور نال نال

چھلکانہ پوئے انہاں شعراں دی رمزیا تشریح ذرا مشکل ہے، آکھیا ونج سگیندے
جو خواجہ صاحب دا ایمان شاید اے ہے جو اگر سلوک دے رستے تے مشکلات نہیں
آیاں تاں میں کوئی متبادل رستہ اختیار کریاں۔ فرمائے نیں:

رائجھن تے میں جوڑکوں جوڑوں جوڑ جوڑیندا جوڑ

رائجھن یعنی محبوب تے میں دراصل قدرتی طور تے ہک پئے کیتے بنائے
گئے نیں تے اے جوڑ دراصل جوڑ جوڑن والے یعنی کارسازِ حقیقی نے ای جوڑے.....
لفظ جوڑ دے معنوی تنوعات کولوں خوب فائدہ اٹھایا گئے تے لفظی اعتبار نال ”جوڑ“
..... یعنی وصل دی فضا قائم کیتی گئی ہے۔ آکھدن:

سک تے طلب ملن دے سینے روز نواں ہم شور

پندھ اڑانگے، دلڑی تانگے جلد پچانویں توڑ

میں تے یار فرید مٹیوں رل مل شہر بھنجھور

میڈے سینے وچ ملن دی سک تے طلب شدید ہے، بلکہ ہر روز ہر ڈیہ نہہ ہک
نواں شور سینے وچوں اٹھیندے، پندھ بہوں اوکھے ہن، پرول وی تانگھ زیادہ ہے، رتھ
بان، جلدی منزل تے پچانویں..... اے فرید! منزل تے پہنچ گیکو سے، تاں ول میں
تے یار رل مل کے شہر بھنجھور کوں مٹیوں، یعنی رل مل کے شہر بھنجھور وچ راہسوں تے
ویسوں۔ کافی دے مکن تے اُن گھلدے جو کافی دراصل سستی دی آواز وچ ہے تے
اے سارا منظر نامہ دراصل سستی دے اندر ابھرن والا ہے آواز داسراب ہے، جیندے
وچ تھل وچ رل دی سستی فرض کریندی پئی ہے جو اور تھ تے پہہ کے شہر بھنجھور دا سفر
پئی کریندی ہے، ایکوں اساں راہ سلوک دے سالک دا سفر نامہ وی آکھ سگدے نیں
تے انسانی سکاں تے سدھراں دا پیدا کیتا ہویا فریب خیال یا Hallucination
وی..... ایس نازک تے خوبصورت کافی دی معنوی بٹت سادہ نہیں، بلکہ تے دار تے پیچیدہ
ہے..... اتے روحانی سفر دی معنویت کوں ظاہر کریندی ہے۔

کافی نمبر: 22

ص نمبر: 34

محمد اسلم میتلا

اتھاں میں مٹھری نت جان بلب ہر ویلے یار دی تانگ لگی
ڈکھی دلڑی دے ہتھ تانگ لگی تتی تھی جو گن چودھار پھراں
سینج بار تے شہر، بزار پھراں جیں ڈیہ نہہ دانینہہ دے شینہہ پھٹیا
سبھ جو بن جوش خروش ہٹیا تو نے دھکڑے دھوڑے کھانڈری آں
تیتھے نام توں مفت وکانڈری آں تیتھے بانڈیاں دی میں بانڈری آں
وہ سوہنا ڈھولن یار سجن وہ سانول ہوت حجاز وطن

آ ڈکھ فرید دا بیت حزن

ہم روز ازل دی تانگھ طلب

ایں کافی دا مرکزی خیال حب رسول ہے۔ اے کافی مطلع نال شروع تھیندی
ہے تے ایں توں بعد ایندے وچ پنچ مثلث بندہ ہن۔ موضوع دے اعتبار نال اینکوں
نعت وی آکھیا ونج سگدا ہے۔ کیوں جو نعت وچ رسول کریم نال محبت، عقیدت دا
اظہار کیتا ویندے۔ اونویں وی کہیں وی مسلمان دے دل وچ رسول کریم دی محبت دا
موجود ہون اوندے ایمان کیتے ضروری ہے۔ نہ صرف اے ضروری ہے بلکہ ماپوتے
اولاد دی محبت توں وی زیادہ محبت رکھن ضروری ہے۔

اتھاں میں مُٹھری نت جان بلب

سُو ہنا خوش وسدا وچ ملک عرب

خواجہ صاحب اپنی محبت تے عقیدت دار رسول کریم نال اظہار ایں طرحاں
کریندن جو میں ہر وقت مشکل وچ ہاں تے میڈی جان ہوٹھاں تے آئی ہوئی ہے
تے میڈا محبوب میڈا ہادی ملک عرب وچ خوش پیا وسدا ہے۔ ہجر دی کیفیت بیان کیتی
گئی ہے تے زیارت تے دیدار دی خواہش دا اظہار کیتا گیا ہے تاں جو دل کوں قرار
تے راحت محسوس تھیوے تے او ایویں ممکن ہے جو دیدار زیارت تے حاضری دی
توفیق تھیوے۔

ہر ویلے یار دی تا نگ لگی سینے سینے سک دی سانگ لگی

ڈکھی دڑی تے ہتھ ٹانگ لگی تھئے مل مل سول سمولے سب

لفظی معنی اے تھئے جو ہر ویلے میکوں محبوب دا انتظار ہے۔ میڈے ویران
سینے وچ چاہت دی برچھی لگی ہے۔ ڈکھی دل کوں اے سہارا ملیا ہے جو سارے غم تے
الم کٹھے تھی گئے ہن۔ مرادی معنی اے تھئے جو ہر ویلے محبوب دے ملن دی تا نگ رہندی
ہے۔ سُنجے تے ویران سینے دے وچ وی محبت ہے تے او ایویں تسکین پاسگدی ہے جو
محبوب دا دیدار تھیوے یا اوندے دَر تے حاضری دی سعادت نصیب تھیوے۔ دل ہر
ویلے غمزدہ رہندے تے اینکوں سہارا اے ملیا ہے جو سارے ڈکھ کٹھے تھی گئے۔ اے
سہارا ایں طرحاں بنیا ہے جو جیڑھے ویلے ڈکھ سارے کٹھے تھی وچن تاں دل ڈکھ دا
احساس گھٹ تھی ویندے۔

تتی تھی جو گن چودھار پھراں ہند سندھ پنجاب تے ماڑ پھراں

سنج بر تے شہر بازار پھراں متاں یار ملیم کہیں سانگ سب

میں سوختہ جگر جو گن دی طرحاں اپنے محبوب دی تلاش وچ ہر پاسے پھر دی
و دی ہاں۔ ہند سندھ پنجاب تے مارواڑ وچ پریشان حالت وچ پھر دی و دی ہاں تے

محبوب دی تلاش جاری ہے۔ کپڑا ہیں ویرانے شہراں تے بازاراں وچ ایں طرحاں
ماری ماری پھر دی ہاں جو کہیں حیلے یا سبب محبوب دا قرب نصیب تھی ونجے۔ بنیادی
طور تے ایں بند وچ وی حب رسول دا جذبہ وافر نظر آندا ہے تے شاعر رسول کریم دی
قربت تے رضادے تلاش وچ ہے۔ چودھار پھر ن دا مطلب اے ہے جو اللہ دے
نیک بندیاں نال رابطہ وی ضروری خیال کیتا گیا ہے تاں جو کہیں نہ کہیں حیلے یا سبب
رضادا حصول ممکن تھی ونجے۔ سنج بر یعنی ویرانے وچ وی پھر ن دا مطلب اے ہے جو
یکسوئی نال اللہ تے اوندے رسول دی رضا عبادت تے مجاہدے نال نصیب تھی
ونجے۔

جیں ڈینہہ دانہہ تے شینہ پھٹیا لگی نیش ڈکھاندی عیش گھٹیا

سب جو بن جوش خروش ہٹیا سکھ سڑ گئے مرگئی طرح طرب

جیں ڈینہہ دا عشق دے شینہ زخمی کیتا ہے تے ڈکھاں ڈنگ مارے ہن
اوں ڈینہہ دا عیش ختم تھی گیا ہے۔ جوانی دا سارا جوش وی ختم تھی گیا ہے۔ سکھ وی سڑ
گئے ہن تے عیش آرام دی حیاتی دا دور وی ختم تھی گیا ہے۔ مطلب اے ہے جو جیں
ڈینہہ دا عشق رسول نصیب تھیا ہے اوں ڈینہہ دا دنیاوی عیش آرام گھٹ تھی گیا ہے یعنی
اوندی حیثیت عاشق دی نظر وچ گھٹ تھی گئی ہے تے اپنے عشق دی مستی وچ سرشار
رہندے۔ جوانی دا سارا جوش خروش ختم تھی گیا ہے تے جوانی دیاں اُمنگاں عشق رسول
دے سامنے کوئی حیثیت نی رکھدیاں۔ ہن تاں سکھ دا مطلب ای کجھ پیا تھی گیا ہے
تے دنیاوی سکھ کوئی حیثیت نی رکھدے۔

توڑے دھکڑے دھوڑے کھاندی ہاں تیڈے نام توں مفت وکانڈری ہاں

تیڈیاں بانڈیاں دی میں بانڈری ہاں ہے در دے کتیاں نال ادب

توڑیں جو میں دھکے دھوڑے کھاندی و دی ہاں تے پریشان حال ہاں پر
تیڈے ناں توں مفت وک چکی ہاں تیڈیاں بانڈیاں دی وی بانڈی ہاں تے تیڈے

دردے کتیاں داوی ادب کریندی ہاں۔ عاشق اپنی حالت زار داذ کر کریندی ہونیں
آکھدے جو اپنے محبوب دی محبت وچ درد دے دھکے کھادے ہن تے محبوب دے
نال توں ہر شے قربان ہے۔ محبوب دے احکام دی تعمیل کیجے بانڈی بن کے عمل کرن
وچ راحت محسوس تھیندی ہے۔ عشق تے محبت دا جذبہ ایڈا وافر ہے جو محبوب دے در
دے کتیاں دا ادب کرن وی باعثِ سعادت ہے۔

واہ سو ہنا ڈھولن یار جٹن واہ سانول ہوت حجاز وطن
آڈیکھ فرید دا بیت خون ہم روز ازل دی تا نگھ طلب

اے میڈے پیارے محبوب تیڈا وطن حجاز ہے۔ فرید دا غم خانہ یعنی گھرو آ
کے ملاحظہ فرما کیوں جو ہیں کالھ دی روز ازل توں خواہش رکھدا ہاں۔ خواجہ صاحب
رسول کریم دے کرم دی ہر ویلے تا نگھ رکھن تے عرض کریندن جو او دا غم خانہ ڈٹھا
ونجے۔ مطلب اے جو او دے اُتے کرم دی بارش کیتی ونجے اے خواہش تے حسرت
روز ازل توں فرید دے دل وچ موجود ہے۔ فرید دی جیکرا اے حسرت پوری تھی ونجے
تاں اونکوں ہی کہیں خواہش دی طلب ای نہ رہ ویسی۔

کافی نمبر: 21

ض نمبر: 34

محمد اسلم میتلا

ہے ہے یار برو چل ہک تل ترس نہ کیتا
کر کے سخت نمائی اپنے نال نہ بیتا
ہجر پیالہ ازلوں میں مٹھری لو پیتا
جیں ڈینہہ جٹن سدھائے ڈکھ آیا سکھ بیتا
سول کلڑا کوچھا لوں لوں رگ رگ سیتا
اصلوں محض و سار یس لا کر پر م پلینتا
روہ فرید لتاڑاں شالا کھانوم چیتا

دیوان فرید دی اے کافی نمبر 21 ہے۔ دیوان فرید یا کلام فرید صرف کافیاں
تے مشتمل ہے۔ انہاں کافیاں وچ خواجہ صاحب نے اوہمہ گیریت پیدا کیتی ہے جو ہر
صنف شاعری دی جھلک مختلف کافیاں وچ نظر آندی ہے۔ غزل، نظم، مثنوی، گیت تے
قصیدے دی جھلک تاں کلام فرید وچ عام ہے۔ مختصراً اے آکھیا ونج سگدے جو کافی او
پھلاں بھری چنگیر ہے جیندے وچ ہر قسم دے پھل موجود ہن۔

انج دی کافی وی غزل نما کافی ہے۔ جیندے وچ مطلع کوئینی پر باقی

سارے لوازمات غزل والے موجود ہن۔ غزل متردب دی شکل سامنے آئی ہے۔ قافیہ ردیف ڈوہاں دی جاہ صرف ردیف توں کم گھدا گیا ہے۔ اس کافی دامرکزی خیال جدائی تے محرومی ہے۔ سسی دی زبانی ہجرتے جدائی دے درد دا اظہار کیتا گئے۔ ہر شعر الگ اکائی ہون دے باوجود مرکزی خیال نال جُویا ہویا ہے تے اس غزل مسلسل دی صورت وی نظر آندی ہے۔

ہے ہے یار بروچل ہک تل ترس نہ کیتا

شاعر نے جدائی دی حالت وچ اپنی خستہ حالی تے بے چارگی دا اظہار سسی دی زبان وچ علامتی طور تے کیتے۔ جیرھی اپنے محبوب یعنی پنوں کوں مخاطب کر کے آکھدی ہے۔ افسوس ہے افسوس ہے اے میڈے محبوب جو میڈی تباہ حالی تے تیکوں ذراوی رحم نی آیا۔ مراد اے ہے جو میڈی بے چارگی تے بربادی داتیکوں علم وی ہے تے ول وی میڈی دلداری نو ہی کیتی۔ میں کیڈی قسمت دی ماری ہاں۔

کر کے سخت نمائی . اپنے نال نہ نیتا

میں بیکس تے مسکین نال اے زیادتی کیتی ہی جو اپنے نال نو ہی گھن گیا۔ سسی اپنے محبوب پنوں کوں شکوے دے انداز وچ اکھیندی ہے جو میکوں ککھا چھوڑ کے ٹر گیا ہیں اس گالھوں جو میں بے سہارا تے نمائی ہم۔ اس خیال کوں جانناز جتوئی نے اس بیان کیتے:

عورت جان دروہ کیتو ہی بھل ووخان آں بھل

ہجر پیالہ ازلوں میں مٹھری لو پیتا

لفظی معنی اس شعر دے اس ہن جو ازل توں میں ہجر داز ہر گھول تے پی گھدا ہے۔ مطلب اے تھیا جو ہمیشہ توں میڈے نصیب وچ ہجرتے جدائی ہے۔ میں ہمیشہ توں مشکل دا شکار ہاں۔ میڈی خوشی تاں محبوب دے وصال وچ ہے۔ جیرھا میکوں نصیب نی تھیندا۔ اس طرحاں مسلسل کرب وچ میڈی حیاتی گذردی پئی ہے

تے کوئی صورت وی اس کرب دے ختم تھیون دی نظر نی آندی پتخ۔

جیں ڈینہہ جین سدھائے . ڈکھ آیا سکھ بیتا

اس شعر وچ وی جدائی تے فرقت دا ذکر کیتا گیا ہے۔ محبوب جیں ڈینہہ دا روانہ تھی گیا ہے ڈکھ ولھیٹ گئے ہن تے سکھ ختم تھی گیا ہے۔ محبوب دی قربت خوشی تے راحت دا باعث ہوندی ہے تے دوری ڈکھ تے درد ڈیندی ہے۔ سکھ دی حالت کوں اس اردو شعر وچ بیان کیتا گئے:

حاصل حیات نو ہے مجھے ان کے قرب سے

ہ روز روز عید ہے ہر شب شب برات

جدائی تے فرقت دی کیفیت وچ عاشق دی حالت بہوں خراب ہوندی ہے۔ اردو شعر وچ طالب اپنے مطلوب کوں اوندی حالت ڈیکھن دی ارداس کریندے:

کس درجہ تیرے ہجر میں ہوں میں شکستہ دل

اس حال میں بھی آکے مجھے میرے یار دیکھ

سول گلگڑا کوچھا لوں لوں رگ رگ سیتا

لفظی معنی اس شعر دے اس ہن جو بے ڈھب تے بے ڈھنگا تے بد نما درد وال وال تے رگ رگ وچ وس گیا ہے۔ مطلب اے جو ہجر دا بے ڈھب ڈکھ جسم دے ہر حصے وچ وس گیا ہے۔ عشق دے غم نال عشق دی حالت خراب ہے تے اوندے تے مشکل وقت آ گیا ہے جیندی وجہ توں او پریشان حال ہے تے اوندی پریشانی داخل دیدار یار وچ نے جیرھا ممکن نظر نی پیا آندا۔

اصلوں محض و سارئیں لا کرم پر م پلینتا

پر م پلینتا۔ پیاردی بھاہ کوں آہن۔ پلینتا اوں حصے کوں آہن جتھاں بھالائی ونچے تاں بارود پھٹ پوندے تے دھماکہ تھی ویندے۔ معنی اس شعر دے اے تھئے جو میڈے محبوب میکوں اصلوں و سار ڈتا ہے تے پیاردی بھاہ لاتے پرے تھی گیا ہے۔

مطلب اے جو میڈا محبوب میڈی پرواہی کریندا۔ میڈے پاسے پھیراوی نی پیندا تے
میکوں دل توں بھلا ڈتا ہس تے محبوب دا اے رویہ میڈے کیتے روگ بن گیا ہے۔

روہ فرید لتاڑاں شالا کھاوم چیتا

اے فرید میں پہاڑاں کوں لتڑیندا وداں۔ مطلب اے جو بجر دے درد دی
وجہ توں میکوں قرار کائی تے مارا مارا پھر دا وداں۔ ہن تاں ایہا خواہش ہے جو میکوں
چیتا کھاونجے۔ مطلب اے تھیا جو بجر دے غم میکوں سخت مشکل وچ مبتلا کر ڈتے تے
میڈی حیاتی داسفر مشکل تھی گیا ہے ایں خاطر ایں غم دے ختم تھیون دی ایہا صورت رہ
گئی ہے جو میکوں چیتا کھاونجے تے میکوں ایں بجر تے فرقت دے غم توں نجاب
حاصل تھیوے۔

کافی نمبر: 33

عس نمبر: 46

اشوال

اساں کنوں دل چا یو وے یار چا پے کتھاں وچ لایو وے یار؟
یار بروچل کچ دا والی کیتو حال کنوں بے حالی
پر بھیت 'روہ رُلا یو وے یار!

ملک ملھیر تونی جھوکاں میں کھٹری وچ اوپریاں لوکاں
ہک تل ترس نہ آ یو وے یار!

میں کملی کیا چاٹاں نینہ کوں ظلمی نہر تے قہری شینہ کوں
آپے دید اڑیو وے یار!

آپے اپنا سونھاں کیتو کرہوں قطاریو، نال نہ نیتو
کیس دھوتی بھر مایو وے یار؟

یار مٹھی کوں ڈتڑو رولا ساڑیو، کیتو کیری، کولا
تڑی کوں کیوں تاپو وے یار؟

آپے شہر بھنجھور ڈو آ یوں یاری لا کر چھوڑ سدھایوں
مفتا گوڑ کمانیو وے یار!

پار، فرید! کڈاں سنھلیسی؟ سبھوں سڈ کر، کول پھلیسی
جے و ت بخت بھڑایو وے یار!

کافی کلام مقامی ثقافتاں راہیں تصوف دی اولذت اے جیڑھی پڑھن توں
ودھ گویجن نال تعلق رکھدی اے اتے صدیاں توں اوہے پیرے ٹردی آندی اے

جنہاں کوں نمائیاں دے رومزاچوں مطالعہ کرن دی لوڑاے۔

خواجہ سئیں دی کافی وی تصوف دی میوزیکل لذت پچھوں تصوف داموادگھن کے واہندی اے۔ تصوف دے ایں مواد اچوں سبھ توں اتم خوشبو وحدت الوجود دی اے جتھاں غیر دا وجود باقی نیں راہندا۔ ہووٹ دی برہا بھوگ کے جڈاں ایندا وصال گل نال تھیندے تاں فناہ دا عمل اپنے نال ہمیشاں دی بقا دامزا گھندے۔ خواجہ سائیں دی کافی وچ وی عشق برہا تے وصال دی تکون سوسو شکلاں وٹیندی اے۔ امیرویں زبان دے مزے توں ودھ اہم مواد خواجہ سائیں دی کافی وچ اوتاریخی اتے تہذیبی مونجھ اے جیکوں تصوف اچ وصال راہیں ترتیب دا درجہ سمجھیا ویندے۔ سندھ وادی خاص کر سرائیکی وسیب دامزاج ایں مونجھ اتے نمائتا اچوں گنجھیا گئے۔ برہا ایں مونجھ دا خاص علاقہ اے جیندے پناں وصال دی تصدیق نہیں تھیندی۔ خواجہ سائیں دے تمام ایں تصوف وچ خواجہ سائیں دی کافی کئی رنگ وٹیندی اے۔ سنگھار جنہاں وچ راج کج دی سبھ توں اہم نشانی اے۔

خواجہ سائیں دی کافی وچ اہم ٹیکنیک ایندی فوٹو گرافک اٹکل اے۔ روہی تھل دمان دا لینڈ سکیپ اپنے لئی لائے پھوگ پانی تے روہ جبل نال پورے دا پورا تفصیل در تفصیل موجود اے۔ خلاصہ کرتے تاں خواجہ سائیں دی کافی تصوف سنگھار اتے فوٹو گرافی نال نمائیاں دے رومزاچوں اوپیرے ٹردی اے جیڑھے نسل در نسل داستاناں اتے لوک ریت اچوں ظاہر آن تھیندن۔

ایں کافی دارنگ روپ وی سسی پنوں دی داستان اچوں اُبھر دے..... کیچ بھنہجھور اتے ملک ملیرا اپنے روہ جبل نال اوں عشق دامزا گھندن جیڑھا سسی وچوں جوان تھئے۔ سسی خواجہ سائیں دی کافی دا سبھ توں اہم استعارہ اے جیڑھا بھنہجھور توں لاکچ تئیں ولا ولا برہا دا بھوگ بھگیندی اے۔ ایں تانگھ نال جو اُنت وصال اُن چُک اے۔ ایں کافی دی وسوں وی تڑوی مٹھی اتے روگن ہاری اے..... سسی دی زبانی:

ظلمی نہر تے قاہری شینہ کوں
میں تڑوی کیا چائناں نینہہ کوں

ظلمی نہر تے قاہری شینہہ کوں چائندیں ہوئیں وی ایہو ”میاں کیا چائناں“ ای تاں اوں غم دی بنیاد اے جیکوں عشق محبوب دی طاقت دے بغیر فرض نیں کیتا وینج سگدا جیڑھا بے خبری توں شروع تھیندے۔ عشق داسر زور ہووٹ اتے معشوق دا بے زور اتے بے وسا ہووٹ وی باقی کافیاں وانگوں ایں کافی دا وی مواد اے۔ مصیبت اتے سفر ایں کافی دی سک کچ اے۔ جیڑھی روز ازل دا کارہ اے۔ فرید الدین عطار دے سے مرغ (منطق الطائر) وانگوں کچ تئیں پچن دا پندھ بہوں مشکل اے۔ ایندا بیان خواجہ سئیں دی کافی وچ ولا ولا اے..... ایں کافی وچ وی پر بت روہ کھچپا دے نال نال لوک وی اوپرا اے۔ وڈی مشکل اے وی نال جو کچ دا والی (محبوب) وی عاشق دی ایں حالت توں لاعلم اے۔ صرف لاعلم وی نہیں ہتھوں لائی لگ وی ہے جیکوں دھوتا پاڑا ہرویلے برمانی (بھڑکائی) رکھدن۔

”کیس دھوتی برما یووے یار“

باقی صفتاں محبوب دیاں ڈیکھو:

☆..... پریت روہ رُلا یووے یار

☆..... ہک تل ترس نہ آ یووے یار

☆..... آپے دیداڑ یووے یار

☆..... مُفتا کوڑ کما یووے یار

ہن جو عاشق نال تھیندی اے۔ اوند ا خلاصہ کافی ایں کریندی اے:

☆..... یار بروچل کچ دا والی

☆..... کیتو حال کنوں بے حال

☆..... میں کملی وچ اوپرے لوکاں

☆..... کر ہوں قطارتے نال نہ نیو

☆..... ساڑیو کیتو کیری کولا

☆..... یاری لا کر چھوڑ سدھایوں

اے کافی اپنے تمام چرناں وچ انہاں تفصیلات دا بیان اے جیڑھیاں عشق دی راہ وچ پیش آندین۔ ایس کافی وچ وی ”دھوتی“ ہے تاں اوہو کاں والا دوت (قاصد) جیڑھیا کڈا ہیں دلاں کوں ملیندا ہا پر آج اوندا منصب پیغام رسانی توں ودھ صرف لڑاؤں بھڑاؤں بھڑکاؤں تے لاؤں چاؤں دا آن ریہے۔ دلاں کوں ملاؤں دا ایندا منصب دلاں کوں لڑاؤں اچ بدل گئے۔

محبوب دا آپیں اپنا سونہاں کرن اتے کر ہوں قطار دے نال نہ نیوٹ دا درد وی عاشق راہیں محبوب دی نہیں کہیں دھوتے دی کارستانی اے۔ پر ”چاپے کتھاں ونج لایو“ دی بے خبری اتے تکلیف عشق (سسی) دے مصائب دا حصہ اے۔ انہاں تکلیفاں وچ گھیرے عاشق دی تصویر انت کیری کولا آن بچدی اے۔ محبوب دا ایس کافی وچ آپے اپنا سونہاں کرن آپے شہر بھنہجور دو آؤں آپیں دیداڑاؤں اصل وچ عاشق دی بے وی دا اظہار اے..... عشق دی ایس واردات اگوں اوندا کوئی وس نہیں چلدا..... ہتھوں عشق دی مٹھ اچ آؤں دی حالت کہیں کملپ دا حصہ اے ہوش دی حالت نہیں۔

برہادے سیک وچ اوڈینہوں ڈینہہ بھردار اہندے۔ ایس کافی وچ وی سستی ولوں کچھ دے والی اگوں کجھ سوال ان جو..... بے آپ ای سبھ کجھ کرنا ہاتاں وت

ترڑی کوں کیوں تاپو وے یار

چاپے کتھاں ونج لایو وے یار

عاشق راہیں اے سبھ سوال اُتھاں جواب وچ بدل ویندن جتھاں ”ہک تیل ترس نہ آئیو وے یار“ عاشق دی صفت ہو وے۔ بے ترس ہوون بے درد ہوون سنگ

دل ہوون لائی لگ ہوون اتے حسن دی طاقت نال مسلح ہوون عاشق دے ہتھیار ان۔ اوپرے لوکاں وچ کھے عاشق نال جو گزردی اے اوندا تیل تیل تر میت دی زبانی خواجہ سائیں دی کافی وچ جاہ جاہ موجوداے۔

ایس کافی وچ صفت کچھ، بھنہجور یار بروچل، کچھ دا والی سبھ قاری دی سو نہی صنف اے۔ جیڑھی سوال در سوال، کیفیت در کیفیت، تصویر در تصویر، داستان در داستان خواجہ سائیں دی کافی دے عمومی مزاج کوں کھلیندی اے جتھاں برہا سیک در سیک اُنت وصال وچ بدل ویندی اے۔

ہک تانگھ البتہ ایس عشق تمام سفر وچ (بھانویں کمزور سہی) خواجہ سائیں دی کافی دے نال نال راہندی اے جو ”بے وت بخت بھڑایا“ تاں اُنت یار اپنے کولھ سپڈ کے ہر و برو بھسی۔ ایہا تانگھ تاں ڈکھ در ڈکھ برہادر برہا عشق دی پانہہ نیل اے جو اُنت وصال امر اے۔

یار فرید کڈاں سنبھلیسی

سبھوں سپڈ کر کولھ بھلیسی

بے وت تخت ٹھہرا یو وے یار

ہک بنی جاہ تے لکھدن:

سس ننان کرم بکھیرے امڑی جو جو لا ویم جھیرے

بابل مول نہ بھاندی آل

ڈوجھے بند وچ خواجہ سس رچیتی ڈھنگ ورتے اتے وچھوڑے وچ اپنی پوری حیاتی دی گذران دا ڈس ڈتے جو جڈاں دامیڈے سر تے عشق دا بار آئے۔ میں تاں پورے شہر وی بدنام تھی گئی آں۔ اتے روروتے عمر و ہندی پئی آں تے میکوں منزل داوی کوئی ڈس نہیں ملدا۔ ایں بند وچ ہک مصرعہ لگی ”ہو ہو“ شہر خواری ہے ”ہو ہو“ دا ورتا واڈ کھدا لفظی نہیں بلکہ شدت نال صوتی اظہار ہے۔

ترتجھے بند وچ وی خواجہ سس رچیتی ڈھنگ وچ گالھ کیتی ہے تے ترمیت دی زبان وچ اپنے ڈکھ کوں نشا بر کیتے جو میڈا دل یار کیتے گر لاند اپنے۔ میکوں تر پھیندا تے پھر کیندا ہے۔ دل دی خوراک ڈکھ اتے ڈکھ دی خوراک دل تھی گئے۔ تے میڈے محبوب دا ورتاوا بہوں بے دلی تے بے نیازی آلا ہے۔ ایں بند وچ لفظ ”گر لاوے“ استعاراتی طور تے ورتیا گئے جیویں کوچ اپنی ڈارتوں وچھڑتے گر لاندی ہے اینویں میں وی اپنے محبوب دے وچھوڑے وچ گر لاندی پئی آں۔

چوتھے بند وچ خواجہ سس ڈکھ وچ کھٹ نال کھٹ تھیون تے اُتلیاں دے تر لے پھر لے کرن ڈاڈا کر کیتے جو کئی حکیم تے ڈاکٹر میڈا علاج کریندے پن میکوں بہوں دوائیاں کھویندے پن پر او میڈے دل دا بھیت تے میڈی اصل مرض بارے نہیں چاندے تہوں میں ٹھیک نہیں تھی سگدا۔ ایہہ میکوں جسمانی مرض سمجھدن جڈاں جو میں تاں مریض عشق باں تے میڈا علاج دوا کینی بلکہ دیدار یار ہے۔ تل برابر فرق نہ پون ”طیب کماون“ تے ”جھول پلاون“ محاورے ہن جیکوں خواجہ سس وڈے سوھٹ نال ہکے بند وچ ورتے۔

پنجویں بند وچ خواجہ سس سس پنوں دی تلمیح نال اپنے وچھوڑے کوں پدھرا

کیتے تے ایں لوک قصے بارے انوکھڑی گالھ وی کیتی ہے جو لوک تاں آہدن پنوں دے بھراونکوں بے ہوش کرتے چاگئے ہن تے سستی پئی ہی اتے اونکوں خبر ای کا نا ہی۔ جڈاں جو خواجہ سس سس دے مونہوں اکھویندن جو پنوں جھٹ کھن کیتے وی نہیں اُجھکیتا تے پچھاں مڑتے وی نسی ڈٹھاتے میکوں کلبی چھوڑ کر اہیں کیچ دولڈ گئے اتے میکوں خبر ہی جو اوں ایویں ای کرنے میں تاں اپنے عشق دی لچ پالن سانگے گوڑی مچی دی سستی پئی رہی ہم۔ میں تاں اوندے نال وفا کیتی ہم پر اوں میڈی قدر نہیں کیتی۔

چھیویں بند وچ خواجہ سس لیلیٰ مجنوں دی تلمیح ورتیندن۔ اتھاں انہاں دا ڈکھ بہوں اُچے پدھرتے تیج گئے تے اوہن ”دھانہہ پکار“ کرن لگ پن تے مجنوں دے الا وچ ہکل مارتے آہدن جو او لیلیٰ میڈی دھانہہ فریاد سن تے اپنے مجنوں دی حالت وی ڈیکھ جو او کیویں زار زار ہے۔ میڈا محبوب بے شک توں میڈے کول نو ہی آندا پر توں ہک وارتاں اپنے کچاوے دا پردہ چاتے میڈے تے مہر دی دید بھنواچا۔

چھیکڑی بند وچ خواجہ سس اپنے حال تے کافی کوں Sum up کریندن جو میڈا دل پریم نگر کوں تا نگھدے پر اڈوں دے راہ بہوں اوکھے تے کشالے والے ہن۔ نہ راہ ہے تے نہ ای لانگھاتے بہوں مشکل دا پندھ ہے۔

پوری کافی وچ خواجہ سس اپنے وچھوڑے دے ڈکھ درد کوں دکھو دکھ ڈھنگاں نال نشا بر کریندن تے چھیکڑی بند وچ ایہہ اکھیندن جو میڈا دل یار کوں وچھٹ کیتے سکدا تے لوہندا ہے پر ایہہ پندھ بہوں مشکل ہے۔ پوری کافی وچ ساکوں ڈکھ درد تکلیف تے یاسیت نظر دتی ہے پر چھیکڑی بند وچ انہاں لفظ ”مشکل“ ورت تے ساری یاسیت کوں رجاہیت وچ بدل ڈتے۔ جو ایہہ پندھ توڑیں مشکل ہے پر ناممکن کینی۔ جیویں آہدے پئے ہوون۔

تھل مارو دا پینڈا سارا
تھیسیم ہک بلہانگ

ڈاکٹر مختار ظفر

کافی سہرا نیکی شاعری کا وہ دلکش نغمہ ہے جس میں اس وسیب کے دل دکھڑکتے ہیں۔ مزاجاً یہ اردو، فارسی ادبیات کی ”غزل“ سے ملتی جلتی ہے۔ اشارتی زبان، ایمانی انداز، غنائیت، درد مندانه کیفیت، بحروں کی لطافت، تہ در تہ مفاہیم، گویا دل شکستہ کا درد آسا گیت، یہ وہ ساز ہے جس پر عاشقانہ معاملات، کائنات کے رموز، تصوف اور وحدت الوجود کے سرود اس طرح گنگناتے ہیں کہ روح کھل اُٹھتی ہے۔

سہرا نیکی شاعری میں ”کافی“ کی ریت اور روایت بہت پرانی، توانا اور جاندار ہے۔ بے آب و گیاہ چولستانی خطے اور تھل دمان کے بنجر علاقے کے افسردہ ماحول میں سلگتی اور پختی زندگی کے احساسات کے اظہار کا مؤثر ذریعہ ہے۔ چنانچہ سہرا نیکی شعراء نے ایسی خوبصورت کافیاں کہی ہیں جن میں دلوں کو چھیڑنے اور روح کو سرشار کرنے کی کیفیات مچلتی ہیں لیکن ان میں خواجہ غلام فرید کی کافیاں فکر و فن کے کمال پر ہیں بلکہ

وہ چمن میں جس روش سے ہو کے گزرے بے نقاب

دفعاً ہر ایک گل کا رنگ گہرا ہو گیا

ان کی کافیوں میں جذبہ اور فکر تخیل کے رباب پر اس لطافت سے گنگناتے ہیں کہ خواص ہو یا عوام، شہری ہو یا دیہاتی، وہ ہر دل کا نغمہ محسوس ہوتی ہے۔ سینس تو روح وجد کرتی ہے۔ سوچیں تو معنویت کی نئی تہیں کھلتی ہیں۔ ان کی کافیاں عظیم شاعری کے زمرے میں آتی ہیں۔

بڑی شاعری کی خوبی یہ ہے کہ وہ سب کیلئے ہو اور سب زمانوں کیلئے ہو۔ خواجہ فرید کی کافیوں میں دونوں رنگ موجود ہیں۔ وہ ہر دور اور ہر زمانے کے ہر درجے کے انسان کو اپیل کرتی ہیں اور وہ اس لئے کہ اس میں روح عصر نو بہ نو کیفیات کے ساتھ جلوہ آرا ہے۔ ان کی شاعری آفاقی سطح کو چھوتی ہے۔

خواجہ فرید کی کافیوں کی تفہیم اور تشریح ہر دور میں کی جاتی رہی ہے مگر اس کے فکری اور جذباتی تنوعات اہل نظر کو نئے معنوں کی تلاش کی دعوت دیتے ہیں۔

”آچنوں رل یار“ بظاہر ایک خوبصورت منظر اور جشن بہاراں کو پیش کرتی ہے لیکن اس کی تہہ میں زندگی اور زمانے کے اسرار و رموز بھی ہیں۔ سابق ریاست بہاول پور کے ایک حج محمد اکبر نے پیلھوؤں کے پودے کو ”شجر اسلام“ سے تشبیہ دی ہے اور آیت قرآن ”الیوم اکملت لکم دینکم.....“ کا حوالہ دیکر وضاحت کی ہے کہ شجر اسلام صحرائے عرب میں بار آور ہو چکا ہے۔ آؤ ہم سب مل کر اس کے شیریں ثمرات کی خوشہ چینی کریں۔ یہ تشریح اپنے استدلال اور حوالوں کی بنا پر بڑی خیال انگیز ہے۔ اب پروفیسر شمیم عارف نے اس کا مرکزی خیال Love for Labour اور Sense of Participation قرار دیتے ہوئے اساطیری (Mythology) حوالے سے اس کی تشریح کی ہے۔ ان کی تشریح کا ایک نثر پارہ پیش کیا جاتا ہے۔

”اس کا مرکزی خیال Love for Labour اور Sense of Participation ہے۔ اسے ہم محنت کی عظمت، مزدور سے محبت اور مل جل کر زندگی بسر کرنے کی خواہش بھی کہہ سکتے ہیں۔ یہی جوگ اور آرزو ہی تو ہے جو انسان کو کام کرنے کی ترغیب بھی دیتی ہے اور اس کے عمل کا محرک بھی بنتی ہے۔ انسان کی یہ خواہش اس کے پاؤں باندھنے کے بجائے سفر کرنے اور کچھ گزر گزرنے کا باعث بنتی ہے۔ یہی سفر اس کے ہجر کا سبب بنتا ہے اور وصال کا باعث بھی۔ اس انسان کی طاقت پرواز کی کوئی حد نہیں۔ یہ آفاقی انسان کی علامت ہے۔ یہ انسان وادی سندھ کا رہائشی ہو یا دریائے نیل کے کنارے بسنے والا یا دجلہ و فرات کی وادیوں میں رہنے والا، خواجہ فرید ان تمام انسانوں کو پیلھوؤں چننے یعنی مل جل کر بھر پور طریقے سے زندگی گزارنے کی دعوت دیتے ہیں۔“

بن دلبر شکل جہان آیا

اجمل مہار

بن دلبر شکل جہان آیا
ہر صورت عین عیان آیا

کافی دامن کزی خیال:

اے کافی ”وحدت الوجودی“ فلسفے نال تعلق رکھیندی ہے، بنیادی طور تے کافی دا موضوع ”حسن ازل“ ہے۔ اتے ول ایں حسن دے مظاہر دیاں کیفیتاں دا علاتیاں راہیں پڑ بدھیائے گئے۔

کیوں جو شاعری دی بنیاد جذبے تے ہوندی ہے یا کیتی ویندی ہے۔ پر خواجہ فرید سین اتھاں جذبے دی گالھ نہیں کریندے بلکہ او فلسفے دی گالھ کریندن۔

خواجہ فرید جیڑ ہے ویلے تصوف تے گالھ کریندن تاں او ساڈے سامنے شاعر توں زیادہ فلسفی بن کر ایں سامنے آئندے۔ کیوں جو شاعری اصلاحات دی پابند نہیں ہوندی جڈاں جو فلسفہ اصلاحات دا پابند ہوندے۔ ایں سانگے اسماں ایں کافی کون فن دی سطح تے نہ ڈیکھوں بلکہ علمی سطح تے بیان کریسوں۔

اے کافی وی وحدت الوجودی منطقے نال تعلق رکھیندی ہے۔ ایں کافی دا بنیادی موضوع ”حسن ازل یا مظاہر کائنات ہے اتے ایں ”تھل“ دے چدھار ساریاں کیفیتاں ڈسدن۔ ایں کافی دالب ولجہ خطابہ ہے۔

حدیث قدوسی ہے! کنت کنزاً مخفياً فاحیث ان اعرف مخلقت الخلق

خواجہ فرید آہدن

کنت کنزاً عشق گواہی پہلوں حُب خود ذات کون آہی
ہیں سانگے تھیا جمل جہاں

مشہور مفکر تے فلسفی فلاطینوس آہدے!

”جڈاں حسن ازل دا پیالہ نک تائیں بھرتج گیا تاں دنیا تخلیق تھی“ مظاہر کائنات دا اے فلسفہ جینکوں افلاطون یونانی تے فلاطینوس ”حقائق عقل“ آکھیا، ذات احد، عقل کل، روح کل، انسانی روح، مادہ، اے یونانی فلسفہ ٹردا ہو یا اسلامی تصوف تے نزول، جذب فعل اثر انداز تھیا تاں ”وحدت الوجود“ دارنگ اختیار کر گیا، تاں ابن العربی نے وجود الخلوقات عین وجود الحق“ آکھیا، منصور حلاج ”انا الحق“ تے بسطامی نے ما اعظم شائی دانعرہ لایا۔

خواجہ فرید سینیں مذکورہ بالا بند وچ ابن العربی تے بسطامی تے منصور دے نعریاں کون ذوق و وجد داں داتا ہاں کار قرار ڈے تے انھاں دی پیروی کیتی ہے او فلسفہ وحدت کون ہر شک شبہ توں مبرا خیال کریندن۔

تصوف دی اصطلاح وچ وحدت ای کثرت نال جلوہ گر ہوندے یعنی کائنات دے بے شمار چیزاں وچ نظر آندے پر حقیقت وچ اوہک وحدت مطلقہ دا ای منظر ہوندے جینکوں حق شناس ای ڈیکھ سگدن۔ خواجہ میر درد آہدن:

ماہیوں کو روشن کرتا ہے نور تیرا

عیان ہے مظاہر ظاہر ظہور تیرا

خواجہ فرید سینیں آہدن جو

”بن دلبر شکل جہان آیا“

عین عیان دے مظاہر وچ حضرت آدم، حضرت شیث، حضرت ابراہیم خلیل، نوح تے طوفان، یوسف وچ کعبان، زکریا یحییٰ تے موسیٰ بن عمران، احمد شاہ رسولاں دا سلطان، ابو بکر، عمر، عثمان تے اسد اللہ، توریت، زبور تے انجیل تے حق فرقان درد درمان، پنڈت،

جوگی تے جو سی تے سامی بھوگی، مصر براگی تے روگی دے اے سارے روپ خدادے
مظاہر ای ہن۔

چیندے وچ خدا اپنے آپ کوں ڈہدے، اے سارے مظاہر اصل وچ

گل وچ گل شے ظاہر ہے

سوہنیاں ظاہر عین مظاہر ہے

خواجہ فرید حسین دے اے سارے استعارے سچائی یا حقیقت کوں گولن کیتے خوب
اشارے ہن، انھاں دے نزدیک حُسن یا سوہنٹرپ ہر پاسوں جھاتی پائی کھڑے، خواجہ
فرید انھاں حدیث قدسی دے حوالے نال ایں گالھ کریندن۔ "لو دلی حبل لعلی
اللہ حبیط"

و فی انفسکم سراہی لودینم فاش گواہی
خواجہ فرید دے نزدیک اے حسن امر ہے، طوفانی ہے اتے انا و اطہار مختلف روپ

چال، ڈھال تے انداز وچ کریندے۔

اے حسن حقیقی نور ازل

تینوں واجب تے امکان کہوں

تینوں خالق ذات قدیم کہوں

تینوں حادث خلق جہاں کہوں

تینوں مطلق محض وجود کہوں

تینوں علیہ دا اعیان کہوں

خواجہ فرید حسین وحدت الوجود دے نشے وچ پوری طرح مست تھیون دے باوجود
احکام الہی توں غافل نہ ہن، انہاں اپنے مخاطبین کوں جتھاں وحدت دی شراب پلاتے
مست تے بخود بنا ڈتے اتھاں فرمان الہی دے ضروری تکاف وی انھاں دے کمال وچ
ملدن۔

قسم خدادی قسم نبی دی

اجمل مہار

کافی دامرکزی خیال:

ایں کافی دامرکزی موضوع ہجرتے فراق ہے اتے کافی دا "تھل" عشق، بنیادی طور
تے کافی دا موضوع ہجرتے فراق ہے پر ہجرتے فراق دیاں تمام کیفیتاں ایں "تھل" دے
چدھار پھر دن۔

رجائیت تے مبنی کاہیاں وچوں خواجہ فرید دی اے کافی بہوں طاقتور تھی کر ایں سامنے
آندی ہے "تھل" دے حوالے نال کافی دا ظاہری نقطہ عشق ہے
عشق کیا ہے؟ عشق بھاہ وی ہے تے سیک وی اتے سوز وی!

شیخ السلام بابا فرید دا عقیدہ ہے جو

"عشق او بھاہ ہے جیڑھی درویش دے دل دے علاوہ کتھائیں نیں ہوندی"

خواجہ فرید آہدن:

آتش عشق رنجھینے والی ہوش فکر دی پاڑ پُجالی

ڈھانڈ اندر وچ بلے وویار

آکھیا ویندے جیڑھے ویلے تائیں دل عشق دی بھاہ وچ نہ بلے کوئی شاعر، شاعر نیں
بن سگدا۔ خواجہ فرید تیں جیڑھے ویلے اے کیفیت طاری تھیندی ہے تاں او آہدن:

قسم خدا دی، قسم نبی دی عشق ہے چیز لذیذ عجیب

خواجہ فرید عشق دے لطیف جذبے دے سجانو ہن انھاں دے نزدیک عشق ہک مٹھاج

چس تے رس داناں ہئی او عزیز تے لذیذ شے جیندے متعلق دانا آکھ گن ”جو عشق دی مثال ہک اتجھے نور والی کار ہے جیڑھا حیاتی دیاں کالیاں راتیں کوں سو جھل ڈیندے تے ٹھاڈل وی“

خواجہ فرید وی عشق دے ایں مرحلے وچ ”وصال یار“ توں لنگھے ہوسن جو دیدار یاری لذت کوں چکھ گھدے۔ اتنی چس رس جو او محسوس تاں کریندن پر بیان نیں کر سگدے۔ عشق دی بنیادی تصنیف وچ او سطح وی آندی ہے جتھاں عشق عاشق کوں اتھاں چجا ڈیندے جو او محسوس کریندے کہ کائنات بہوں حسین ہے۔ پر جیڑھا ہے ویلے عشق وچ وچھوڑے دی کیفیت آویندی ہے تاں او ندے کیتے کائنات عذاب بن ویندی ہے۔

علامہ اقبال آہدن:

حق اگر سوزے ندارد حکمت است

شو میگرد و سوز از دل گرفت

عظیم شاعر خواجہ فرید دے نزدیک ڈکھ وچھوڑے دی بھاء وچ ڈھکن داناں ہے۔ بھڑکن دانیں، ڈکھ ہلکی تے ڈھکدی بھاء وچ انھاں دی شخصیت دے جو ہر نتر آندن۔
عمر نبھایم سڑدیں ڈکھدیں تپدیں کھپدیں ڈکھدیں جکھدیں
پلڑے پیم نصیب، یصیب

ڈھکن تے تین دی ایں بھاء وچ او ایں ڈکھ تے مونجھ کوں روجاں دا او وچھوڑا آہدن
جیڑھا خدا توں وچھڑن دے بعد ملیا جیویں ہک بی جاہ آہدن۔

روز ازل دی پاتم گل وچ

برہوں تیڈے دی ڈور

تھی ان سونہاں منہ نہ لاوے جے لگ ڈیکھاں گھونگھٹ پاوے

تو نیں وسدم سخت قریب

شکایتی انداز وچ اے خطابہ شو قرآن دے اوں نقطے دی علامت ہے

ترجمہ: ”اساں انسان دی شہ رگ توں وی قریب ہیں۔“

تغزل دا اے انداز محبوب دے ناز و ادا کوں سامنے گھن آندے۔ جتھاں محبوب سامنے ہوندے وی لگ لگ بہندے اتھاں عاشق دے دل دیاں حالات تاں زیادہ اباہلیاں تھی ویندن۔

ہر دم اس دی پیاس ایسے میں لوہا او مقناطیسے

ان القلب الیہ نیب

افلاطون دا قول ہے جو ”ہر شے حسن ازل ڈو چکھیندی پئی ہے“

خواجہ فرید اتھاں اوں ویلے کائناتی بن ویندن جیڑھا ہے ویلے او اپنے لفظاں وچ کائناتی طبعیاتی نظام تے گالھ مہاڑ کریندے، جیندی کشش نال اے دنیا قائم ہے۔

اتھاں مابعد الطبعیاتی نقطہ ہے جو بظاہر تاں لوہے دی باقی قیمتی دھات نالوں کوئی اہمیت کائناتی پر او نکوں اے دھاتی خوبی حاصل ہے جو مقناطیس او کوں کشش کریندے ایہا وی آوندی سنجان ہے ایں سانگے او بے اختیار آکھ ڈیندن جو ”بے شک میڈا دل وی آوندے پاسے چھلکیندے۔“

سر مکتوم معمر جید دنیا توں خود چنیا سید

ذوق نماز نسیاء طیب

خواجہ فرید جیڑھا ہے ویلے عشق دی لذیذ پر عجیب کیفیت کوں نیں سمجھدے تاں او اینکوں ہک راز آکھ تے ہک مثال ڈیندن جو عشق اتجھے راز ہن جو انھاں رازاں وچوں حضور تے ترائے چیزاں منتخب کیتیاں ہن او نماز دا ذوق، عورت تے خوشبو ہے۔ کیوں جو نماز راہ وصال ہے تے معراج وی، عورت ایں ابتدائے کائنات (حضرت آدم کوں وی) وچ حیاتی دی تکمیل تے خوشبو روح دی تازگی۔

میں مسکین فرید نماناں دھوتا پاڑا یار ایاناں

سوسوویڑھے وسن رقیب

عاشق دا اے مسئلہ رہ گئے جو او ہمیش نما ناں ہوندے اتے عاشق ایاناں، اتے عشق دی حالت او عاشق کیتے سخت تکلیف دہ ہوندی ہے جیڑھے ویلھے اوندے چدھار رقیب و سن اتھاں اوند اچھلے وی رقیب ہے تے محبوب وی، جیڑھے ویلے عیب جو میڈے محبوب کون میڈے گلے کریندن تاں او ایاناں بن کر اپیں اوندی گالھ سن گھندے تے من گھندے۔
لکھ لکھ سول ہزاراں ڈکھڑے سو سو سکر جو آیم پکھڑے

بیشک ضرب حبیب ذبیب

صاحبان صدق و صفادے نزدیک عشق ناں ہے وصال دا، جے وصال ناں ہووے تاں عشق و چھوڑا بن ویندے، مضطرب تے بے قرار کر ڈیندے پر اے اضطراب کوئی عصبی ہیجان نہیں بلکہ ایندا مطلب مستقل سعی و عمل ہے جیندا تعلق ہکے ویلے، جسم، روح الغرض ساری ہستی ناں ہے اتھاں ضرب محبوب وی لذت ڈیندے اتے ڈکھ تے درد وی چس،

ارشاد ربانی ہے:

هو الاول ولا خرو الظاهر والباطن ۰

”اوہو اللہ اول ہے، آخر ہے، ظاہر ہے، باطن ہے“

نحن اقرب من حبل الوريد ۰

”میں انسان دی شہ رگ توں وی زیادہ قریب ہاں“

هو حصکم این ماکنتم ۰

”خدا تہاڈے نال ہے تہاں جیڈے منہ کرو“

خواجہ فرید دے قرآنی حوالے

میڈا اول آخر ، اندر باہر

میڈا ظاہر تے پنہان وی توں

و فی انفسکم ہیئت بتا دے نحن اقرب بین بجاوے

لو دلیتم گیت سناوے لفظ انا الحق بولے

نحن اقرب راز انوکھا وہو معکم ملیا ہوکا
سمجھ سونجانو عالم لوکا ہے ہر روپ میں عین نظارا
خواجہ سیں دا عشق کیا ہے۔ او حسن ہے، روز ازل دے مظاہر دا

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جاہ سبحان اللہ ، سبحان اللہ
خود عاشق تے خود معشوق بنیا سبحان اللہ ، سبحان اللہ

ارشاد ربانی ہے : لولاك لما خلقت الدنيا

”یعنی اے محبوب! جے تیکوں پیدا نہ کریندا تاں دنیا کون نہ پیدا کریندا۔“

خواجہ سیں آہدن

را نجنھن میڈا نور الہی مظہر ذات صفات کما ہی
سو لاک ملنگی پائی طہ چھتر جھولایا ہے

ملفوظات خواجہ فرید دے حوالے نال مقابیس المجالس وچ درج ہے جو

”ہک شخص خواجہ فرید سیں دی خدمت وچ آیا اتے حضرت شیخ دا اپناں کلام سامنے

رکھ تے کافیان دے قافیہ ردیف دی تربیت بارے پکھیا، آپ نے فرمایا! اے تربیت میں

خود ڈتی ہے اتے اے ترتیب احادیث و اسماء الرجال دی تربیت توں اخذ ہے“

خواجہ فرید آہدن!

میڈا شعر عروض توانی توں

میڈا بحر وی توں اوزان وی توں

ایں ساری بحث تے حوالیاں توں سامنے آندے جو ایں کافی دامرکزی نقطہ ”خدا“ دی

ذات ای ہے۔ جے انسان کوں ایں نقطے دا حوالا بنایا وی گئے تاں او ”فنا فی الرسول“ دارنگ

ہے۔ جیندا حوالہ بحث وچ ڈے چمکیاں ہاں خواجہ سیں آہدن !

پر غافل نہ تھی یار کنوں

اتھ لاریبی فرمان آیا

فنی محاسن!

قادر الکلام، شہنشاہ سخنور حضرت خواجہ غلام فرید دے کلام داسہنپ ”تسلیل خیال“
 ہے جو انہاں دی کافی وچ پاتا ویندے جیویں غزل مسلسل ہک خیال دی از اول توں آخر دی
 مکمل تفسیر ہوندی ہے۔ خواجہ فرید دی اے کافی وی مختلف الخیال دا مجموعہ ہوون دی بجائے
 یک خیال دی مکمل تفسیر ہے، جیڑھی تھل دے چدھار پھر دی ہے۔

خواجہ فرید ہک جید عالم ہن انہاں دی نظر دقیقہ رس تے دماغ نکتہ آفریں ہئی، ایہا وجہ
 ہئی جو او دل دی گالھ کوں زبان تے گھن آندے تاں ساریاں قوتاں انہاں دی راہنمائی
 کریندیاں ہن کافی دا ہر شعر قاری کوں وجدانی کیفیت نال محفوظ کریندے۔ بلکہ رموز
 نکات دا سو جھلاوی لفظاں دے بار یک پردے توں صاف نظر دے۔

کیوں جو اظہار خیال کیتے زبان تے بیان کوں وڈی اہمیت ہوندی ہے۔ بالخصوص
 شاعر اوہو ای باکمال نیا ویندے جیندے کنوں لفظاں دا وافر ذخیرہ ہوندے، خواجہ فرید
 وی تشبیہاں، محاوریاں تے استعاریاں اُتے قدرت رکھیندن اتے اے سارے رنگ
 انہاں دی کافی دا نشا بر وصف ہن کافی وچ انہاں دی قادر الکلامی اے ہے جو کافی وچ
 لفظاں دا معنی و مفہوم دے اعتبار نال ورتاں بدرجہ اتم موجود ہے۔

حقیقتاً کوئی وی شاعر جیڑھا اُچا تے رفیع المرتبت ہوندے اتھاں قومی تے ملکی
 خصوصیات دا حامل ہوندے خواجہ صاحب دی اے خاصیت ہے جو مقامی زبان تے مقامی
 علامتاں کوں ورتے۔